

**Зеді
СМІТ**

**Білі
ЗУБИ**

Зеді Сміт
Білі зуби

© Zadie Smith, 2000

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2017

* * *

Подяки

Я вдячна Лізі та Джошуа Аппінянезі, що допомогли мені дістати кімнату, коли я найбільше потребувала власного простору. Так само дякую Трістану Г'ю та Івонні Бейлі-Сміт, котрі створили дві щасливі сім'ї для авторки та її книжки. Не меншою мірою я завдячую яскравим думкам та гострим очам таких людей: Полю Гільдеру – моєму другу та популяризатору; Ніколасу Лерду – доброму знайомому та найбільш простодушному читачеві; Донні Поппі, котра педантична у всьому; Сімону Проссеру – найбільш прискіпливому редактору, про якого лише можна мріяти, та, звісно ж, моїй агентці Джорджії Гарретт, від якої нічого не приховаєш.

Білі зуби

*Моїй матері та моєму батькові
А також – Джиммі Рахману*

«Минуле – це пролог»

Напис у Вашингтонському музеї

Арчі 1974, 1945

Кожна непомітна дрібниця, з певних причин, сьогодні є насправду вельми важливою; тому коли говорять, що та або інша подія «не має значення», це звучить як богохульство. І ніколи не можна знати напевне – як би це краще пояснити? – котрий з наших вчинків чи котре з наших неробств матимуть якісь наслідки в майбутньому.

*Е. М. Форстер, Куди бояться
заходити ангели*

1

Дивовижний другий шлюб Арчі Джонса

Ранній ранок, друга половина сторіччя, проспект Кріклвуд. О 6-й годині 27 хвилин 1 січня 1975 року Альфред Арчібальд Джонс, запакований у вельветовий костюм, сидів, поклавши голову на кермо, у сповненому чадом передмісті Шевальє Мушкетерів і сподівався, що вирок йому винесуть не надто суворий. Він розпластився хрестом у тихій прострації, рот йому відкрився, а руки звисали з обох боків, неначе крила грішного ангела; в кулаках були затиснуті бойові нагороди (в лівому) та свідоцтво про шлюб (у правому), оскільки він твердо вирішив усі свої помилки забрати з собою. В одній з його зіниць нервово пульсував зелений вогник правого повороту, котрий уже нікому буде зробити. Він змирився.

Він приготувався. Він кинув монетку і збирався виконати це рішення. Це було заплановане самогубство – вирок, винесений собі напередодні Нового року.

Проте навіть коли його дихання стало спазматичним, а зір затуманився, Арчі продовжував роздумувати про те, що вибір здійснити свій задум саме на проспекті Кріклвуд був доволі дивним. Дивним таке рішення видалося б і випадковому перехожому, котрий побачив би скоцюрблену фігуру за кермом через вікно авто, і поліцейському, котрий складав би протокол, і місцевому журналісту, якому б доручили нашкребти п'ятдесят слів про цей випадок, і, врешті, найближчим родичам загиблого, котрі б ту газетну заміточку прочитали. Проспект Кріклвуд, затиснутий між похмурим бетонним кінокомплексом та гігантським перехрестям, на визначену йому роль аж ніяк не підходив. Сюди ніхто не приїжджав померати. Сюди приїжджали хіба, щоби рухатися далі – вперед по шосе А41. Втім, Арчі Джонс і не хотів би померти у якійсь далекій красивій місцині, скажімо, у лісі чи на краєчку зарослої вересом скелі. Арчі думав собі так: люди з села повинні померати в селі, а міські мешканці мають робити це в місті. І ніяк інакше. *Він помер так, як жив...* ну і всі ці штуки. Виглядало логічним, що Арчібальд має померти якраз на такій жахливій міській вулиці, саме там, куди його закинуло життя, у свої сорок сім років, на самоті в однокімнатній квартирі над занедбаною дешевою крамницею. Він не належав до того типу людей, котрі звикли все планувати прискіпливо – залишати передсмертні записки, давати розпорядження щодо власних похоронів, – він належав до людей, позбавлених подібних фантазій. Просив би лише про клаптик тиші, щоби хтось сказав «тсс», а він міг би сконцентруватися. Щоби було тихо і спокійно, як буває всередині сповідальні чи у той момент, коли думка в голові вже згасла, а слово ще не зазвучало. Він волів покінчити з усім ще до того, як відчиняться крамниці.

Зграя місцевих голубів хижо спікірувала з невидимого карниза, цілячись на дах автомобіля Арчі, проте в останній момент птахи

зробили елегантну петлю і всі, як один, приземлилися на вивіску кошерної крамниці різника Гусейна-Ішмаеля. Арчі вже був занадто далеко, щоби чути, який вони при цьому зчинили галас, проте він внутрішньо посміхався, спостерігаючи за птахами, які саме загіджували брунатними плямами білу стіну навпроти. Він дивився, як голуби, опустивши голівки, заглядають у рурку водостічної труби, як запитливо дивляться на кров, котра сочиться з мертвих тіл курчат, ягнят та телят, розвішаних, як шуби на вішаках, у крамниці. А він – невдаха. Голуби мали чуття на невдах, тому вони й минули Арчі, полетівши геть. Адже він не знав, що, хоча шланг пилососа, прикріплений до вихлопної труби, продовжував нагнітати до салону авто отруйний чад, фортуна від Арчібальда цього ранку не відвернулася. Ледве видима плівка удачі проступала на ньому, немов свіжа роса. Доки він то непритомнів, то повертався до тям, рух планет, музика сфер, непомітне коливання крилець метелика тигрової молі у Центральній Африці, словом, весь огром того, через що лайно у світі таки трапляється, змовився дати Арчі ще один шанс. Десь якось, хтось вирішив, що він повинен жити.

* * *

Власником крамниці Гусейна-Ішмаеля був Мо Гусейн-Ішмаель – величезний бугай, у котрого волосся над лобом стирчало, немов качиний хвіст. Мо вірив, що причиною всіх його страждань є голуби: саме голуби, а не їхній послід на стінах. «Лайно – це не лайно, – бурмотів Мо свою мантру, – голуби – оце справжнє лайно». Тому ранок, коли Арчі майже помер, почався для Гусейна-Ішмаеля звично: Мо випер свій гігантський живіт на підвіконня і заходився розмахувати різницьким ножем, сподіваючись зупинити надокучливий брунатний дощ.

– Ану геть звідси! Забирайтеся, малі засранці! Так! ШІСТЬ ВРЯД!

Останній зворот був явним імігрантським запозиченням з англійської гри в крокет, в якій найкращий удар вражав одразу шість ворітець.

– Веріне! – гукнув Мо кудись униз, тріумфально здіймаючи над головою закривавленого ножа. – Тепер твоя черга полювати, хлопче. Готовий?!

Внизу на тротуарі стояв Верін – неймовірно ожирілий хлопчик-індус, котрий вчився у школі за рогом, а сюди помилково потрапив на практику; виглядав він неначе жирна крапка під вигнутим знаком запитання Мо. Тепер Верін мав вилізти по драбині нагору і зібрати кавалки розшматованого голуба у герметичну торбинку, зашнурувати її, а потім викинути рештки у сміттєвий бак на іншому кінці вулиці.

– Давай, ворущись, сосиско! – заволав, з'явившись у дверях, один з помічників Мо, після кожного слова пацаючи Веріна мітлою по задниці, ніби розставляючи знаки пунктуації. – Ану-підніми-свій-товстий-індо-ганезький-зад-наверх-слоняро-і-прибери-того-роздовбаного-голуба-геть!

Мо витер піт зі свого чола, форкнув й оглянув вулицю; його погляд зачепився за порожні крісла та зачовгані килимки, котрі були виставлені на вулицю біля забігайлівки для місцевих п'яничок, ігрові автомати поблизу торгового центру, брудні ложки на столиках і таксівки біля тротуару – все було обгиджено птахами. Одного дня, так вірив Мо, мешканці Кріклвуда ще дякуватимуть йому за його щоденне полювання; настане такий час, коли жоден чоловік чи жодна жінка на проспекті вже не муситимуть змішувати одну частину прального порошку з чотирма частинами оцту, щоби відмивати ту гидоту, котру голуби розсівають над світом. «Лайно не є лайном, – задумливо повторив різник, – голуби – ото справжнє лайно». Мо був єдиною людиною у цілому кварталі, котра знала правду. У всій цій справі він справді відчував присутність дзену – він бажав добра всім людям на землі, – і саме у той момент трапилося йому побачити машину Арчі.

– Арша-аде!

Хитроокий худючий молодик з підківкою вусів, одягнутий у чотири відтінки брунатного, вийшов на цей клич з крамниці, витираючи на ходу покривавлені долоні.

– Аршаде! – Мо ледве стримував себе, тикаючи пальцем у напрямку машини. – Хлопчику мій, я тебе хочу спитати тільки одне.

– Так, абба? – промимрив Аршад, переминаючись з ноги на ногу.

– Що це, до біса, таке? Що ця колимага тут робить? О шостій тридцять будуть постачальники. Чуєш! О шостій тридцять під ці двері вивалять п'ятнадцять коров'ячих туш. Мені треба буде їх вивантажити. У мене тут бізнес, ясно?! Сюди привезуть м'ясо. І я не знаю, що я робитиму... – Мо скривив щиру невинну міну, – я ж думав, що тут чітко написано: проїзд не займати!

З цими словами він ткнув пальцем на стару забрьохану дерев'яну вивіску: «ПАРКУВАТИСЯ ЗАБОРОНЕНО В УСІ ДНІ ДЛЯ ВСІХ ЗАСОБІВ ТРАНСПОРТУ».

– Ну, і що ти скажеш?!

– Не знаю, абба.

– Ти мій син, Аршаде, але я не наймав тебе, щоб ти не знав. Це він може не знати, – з цими словами Мо вихилився з вікна і лягнув по шиї Веріна, котрий саме вмовився на поручнях і балансував на них, як канатоходець, – той удар мало не звалив хлопця вниз.

– А тобі я плачу гроші, – продовжував Мо, – щоб ти знав. Щоби ти володів інформацією. Щоб ти витягував на світло всі таємниці незбагненого всесвіту нашого Творця.

– Абба?

– Дізнайся, що то за машина, і щоб за п'ять хвилин її тут не було!

Мо зник у вікні. За якийсь час Аршад повернувся і знову покликав його:

– Абба!

Роздратований Мо вигулькнув у вікні, як зозулька у віконці швейцарського годинника.

– Батьку, він зібрався отруїтися газом.

– Що?!

Аршад знизав плечима:

– Я постукав йому у вікно і сказав, щоби він забирався геть звідси, а він мені сказав, що збирається тут отруїти себе газом і щоб його лишили в спокої, так і сказав.

– Ніхто не має права труїти себе газом на моїй власності. Мо гайнув сходами вниз. – Я не маю відповідної ліцензії.

Вийшовши на вулицю, Мо наблизився до машини Арчі, висмикнув рушник, котрий затуляв нещільно зачинене вікно, і сильним, напористим рухом опустив шибку на п'ять дюймів.

– Ей, містере, чуєте?! У мене нема дозволу, щоби хтось тут влаштовував самогубства. Це кошерне місце, ясно? Якщо ви збираєтеся тут померти, мій друже, то я вам перше влаштую добряче обрізання.

Арчі відірвав голову від керма. І от, за момент до того, як він зміг сфокусувати погляд на спітнілій туші темношкірого прибульця і зрозуміти, що життя знову повернулося, на нього зійшло осяяння. Йому здалося, що оце вперше від часу його народження життя нарешті сказало Арчі Джонсу: «Так!» Не просто так сказало «окей» чи «давай-уже-живи-раз-почав», але отак радісно і зі знаком оклику. Життя справді потребувало Арчі. Воно видерло його з пазурів смерті й повернуло, щоби пригорнути до своїх грудей. Попри те що він був не найкращим з-поміж тих, котрі жили, Життя хотіло Арчі, й тому Арчі, на превелике своє здивування, захотів жити.

Він гарячково опустив обидва вікна і на всю глибину легенів удихнув кисню. Поміж широкими ковтками повітря, розтираючи сльози, він умудрявся сердечно дякувати Мо, хапаючи того за фартух.

– Та добре вже, добре, – говорив різник, відриваючи руки Арчі від свого фартуха і обтрушуючись, – їдьте своєю дорогою. А то тут у мене м'ясо. У мене бізнес: я випускаю кров, а не даю поради. Вам потрібна вуличка, де вас ніхто не потурбує. Але ж тут Кріклвуд, розумієте.

Проте Арчі, все ще дякуючи, здав назад, зїхав з бордюру і зробив правий поворот.

* * *

Арчі Джонс спробував вчинити самогубство, тому що його дружина Офелія, італійка з очима кольору фіалок та невеличкими вусиками над верхньою губою, нещодавно з ним розлучилася. Проте він вирішив провести новорічний ранок, вдихаючи газ, не тому що любив її. Він вирішив так якраз тому, бо усвідомив, що жив з нею так довго і не любив її. Шлюб Арчі був схожий на той випадок, коли купуєш у крамниці пару взуття, а вдома розумієш, що воно тобі не підходить. Але продовжуєш ходити в ньому заради пристойності. І от, одного дня, через тридцять років таких мук, твої черевики самі здійсмають бунт і йдуть з дому. Вона покинула його. Майже тридцять років – і все даремно.

Наскільки він пам'ятав, спершу у них, як і в будь-кого іншого, все йшло добре. Весною 1946 року він випірнув з самого епіцентру війни просто до флорентійської кав'ярні, де обслуговувати його підійшла дівчина, напевно подібна до сонця: Офелія Дяжільо була одягнута у все жовте, й доки вона передавала йому пінисте капучино, він вловив, як від неї віє теплом та обіцянкою добрячого сексу. І вони ввійшли разом у це сяюче світло, як коні з шорами на очах. Вона не могла знати, що жінки ніколи не були світлом життя Арчі, що десь глибоко всередині він їх не любив, не довіряв їм і міг любити їх, хіба що засліплений німбами довкола їхніх голів. І ніхто так само не попередив Арчі, що на родинному дереві Дяжільо гніздяться дві істеричні тітоньки, вуйко, котрий розмовляє з баклажанами, і ще двоюрідний брат, який вічно носить весь одяг задом наперед. Отож вони одружилися і перебралися до Англії, де вона швидко зрозуміла свою помилку, де він почав зводити її з

розуму, а відтак німб довелося віднести на горище, де він почав припадати пилом, як і решта непотребу вкупі з поламаним кухонним начинням, котре Арчі обіцяв якось-колись полагодити. Ото між того непотребу і валявся старий пилосос Арчі.

Вранці на саме Різдво, тобто за шість днів до того, як його авто зупинилося перед кошерною крамницею різника Мо, Арчі у пошуках свого старого пилососа заїхав у Гендон до свого колишнього будиночка, котрий скромно тулився до сусідньої кам'яниці, з якою мав спільну стіну. Це був уже четвертий його візит на горище впродовж останніх кількох днів: він вигрібав звідти уламки свого подружнього життя і перевозив їх на нову квартиру; втім, забрати пилосос, одну із найбільш зламаних та запаскуджених речей, міг хіба божевільний або той, кого вигнали з дому. От що таке розлучення: це коли ти забираєш речі, які тобі не потрібні, від людей, яких ти більше не любиш.

– А, то *ви* знов, – зустріла його на порозі прибиральниця-іспанка, котру звали Санта-Марія чи Марія-Санта, чи ще якось, – ме-естер Джонс, що заберете тепер? Кухонну мийку, сі?

– Мій пилосос, – відповів Арчі похмуро, – старий пилосос.

Вона різонула його поглядом і плюнула на килимок перед дверима за дюйм від його черевиків:

– *Ласкаво просимо, сеньйоре!*

Це місце стало притулком для людей, котрі його ненавиділи. Крім прибиральниці, йому довелося зіткнутися тут з численними італійськими родичами Офелії, медсестрою з психіатричної лікарні, жінкою з опікунської ради і, звісно ж, з самою Офелією, котра в даний момент лежала, скрутившись калачиком на дивані, в самому центрі цієї божевільні й видобувала хтиві звуки з пляшки «Бейлізу». Він витратив годину і ще чверть години, аби тільки пробратися крізь ворожі заслони – і все для чого? Щоби забрати той збоченський пилосос, уже давно винесений на горище через головну і

вирішальну його ваду: якщо інші пилососи всмоктували, то цей усе видував назовні.

– Ме-естере Джонс, нащо ж ви приходите сюди, якщо це завдає вам стільки клопоту? Будьте *розсудливі*. Що ви будете з ним робити? – Прибиральниця вперто підіймалася за ним на горище, озброєна ганчіркою і якоюсь рідиною для відмивання плям. – Він же поламаний. Він вам *не потрібен*. Розумієте? Бачите? – Вона увімкнула шнур у розетку і поклацала мертвим перемикачем.

Арчі витяг шнур і почав спокійно обмотувати його довкола пилососа. Навіть якщо він поламаний, Арчі все одно забере його. Йому хотілося полагодити в цьому домі навіть найдрібніші речі, аби тільки видатися до чогось путнім.

– Та ви ж ні до чого не здатні, – Санта переслідувала його сходами вниз, – ваша жінка через вас стала хвора на голову, і нічого іншого ви зробити не можете.

Арчі обняв пилососа і поніс його у вітальню, де, відчуваючи на собі осудливі погляди кількох пар очей, знайшов коробку зі своїми інструментами і почав його лагодити.

– Та ви тільки гляньте на нього, – сказала одна з італійських бабусь Офелії, та, котра виглядала більш вишуканою, в якій були глибокі зморшки та всього кілька родимок на обличчі, – він усе забирає, ясно? Забравись їй розум, забравись блендер, забравись стару магнітолу – все забравись, крім дощок з підлоги. Певне що тут звар'ювати можна...

Жіночка з опікунської ради, котра навіть у найсухіші дні нагадувала змоклу до нитки кицьку, енергійно закивала головою на худющій шиї на знак підтвердження:

– Це огидно, можете мені навіть нічого не казати, це просто огидно... а нам, як завжди, доводиться все розгрібати. Це ж треба, таке хуліганство...

Її одразу ж перебила медсестра:

– Офелію не можна залишати тут саму, ну так же... і саме зараз він змивається, бідна жінка... їй потрібна нормальна сім'я, їй потрібно...

«Я тут, – Арчі хотілося закричати, – я ще нікуди не пішов, ясно! Гляньте – ось я! І це був мій блендер!»

Але він, Арчі, скандалити зовсім не вмів. Він лише мовчки слухав усіх їх упродовж наступних п'ятнадцяти хвилин, пробуючи на шматочках газети, чи пилосос всмоктує, а далі на нього зненацька зійшло прозріння: життя – це просто величезний рюкзак, такий нестерпно важкий, що, навіть коли боїшся втратити все, таки легше покинути увесь той багаж просто на дорозі й далі порожнем попрошуквати у темряву. *Тобі не потрібен блендер, Арчі, мій хлопчику, тобі не потрібен цей старий пилосос. Ці речі вже мертві. Так що кидай рюкзак, Арчі, давай, приєднуйся до вічних небесних мандрівників.* Може, так справді буде правильно? Коли тобі в одне вухо дзюмкає колишня дружина зі всіма своїми родичами, а в друге – гуде пилосос, фінал життя видається неминуче близьким. Нічого особистого проти Бога чи щось таке. Просто здається, що зараз настане кінець світу. Щоби почати новий рік гідно, йому однозначно потрібно було щось більше, ніж звична пляшка віскі, кілька солоних крекерів та пачка цукерок з полуничною начинкою, котрих до ранку все одно не залишиться.

Врешті, він таки полагодив пилосос і пропилососив вітальню, надзвичайно спокійно і методично засовуючи ріжок до найглухіших закапелків. Далі зі священним трепетом підкинув монетку (решка – життя, герб – смерть) і не відчув нічого особливого, коли побачив на ній стрибаючого лева. Тоді, не кажучи нікому жодного слова, він тихо від'єднав від пилососа трубу, склав усе до коробки і вийшов з цього дому востаннє.

Проте, як виявилось, померти не так-то просто. Самогубство не можна вписати у Плани На Сьогодні десь поміж завданнями почистити сковорідку і вирівняти диван, підставивши йому під ніжку шмат цегли. Це, навпаки, рішення покинути будь-що робити, поцілунок, відісланий у забуття. Що б там хто не казав, але самогубство вимагає моці в дупі. Це вчинок, гідний героїв та

мучеників – усіх, хто готовий на безглузду жертву. Але Арчі до таких не належав. Він був собі просто чоловіком, становище якого у Вищому Порядку Речей можна визначити такими рівняннями:

Галька: на березі.

Крапля: в морі.

Голка: в стіжку сіна.

Тому-то впродовж кількох днів він ігнорував вирок монетки і просто їздив на своєму авто в компанії з пилососом. Кілька ночей підряд він вглядався через віконну шибу у страхітливу твердь неба, відчуваючи, яким він сам є насправді – мізерним і непотрібним. Розмірковував, що станеться зі світом, коли він зникне, і доходив до висновку, що світ такої втрати навіть не помітить, знехтує як дрібною похибкою. Збавляв хвилини, думаючи, чи його «Гувер» – це просто назва популярного бренду, як доводили всі навколо, чи так у Британії називають уже всі пилососи. І увесь цей час труба пилососа звисала із заднього сидіння його авто, немов розслаблений член, скалячи зуби на його імпотентну нерішучість, неначе висміюючи його тихий страх, регочучи над тими несміливими кроками, якими він підбирався до часу страти. Тоді, 29 грудня, він вирішив зустрітися зі своїм старим друзякою Самадом Мія Ікболом. То був не найкращий компаньйон, проте таки найдавніший приятель Арчі – бенгальський мусульманин, з котрим він бився плече до плеча, коли того вимагав час; котрий нагадував йому про війну, ту саму війну, згадка про яку наводить багатьох на думку про смачну пайкову шинку та різнокольорові панчохи повій, але йому зринає у пам'яті хіба звуками пострілів, грою в карти у перервах між боями та різким смаком іноземного алкоголю.

– Арчі, добрий мій друже, – сказав Самад м'яким, задушевним голосом. – Тобі треба забути всі ці бабські клопоти. Знайди собі нову жінку. От що тобі насправду потрібно. І досить про це: підвищую ставку ще на п'ять шилінгів.

Вони сиділи у своєму новому прихистку – кнайпі «Клуб О'Коннела» – і грали покер у три руки: дві належали Арчі, а одна –

Самадові: його права рука була сірою та нерухомою, повністю мертвою, незважаючи на кров, котра в ній якимсь чудом продовжувала циркулювати. Кнайпа, в якій вони щовечора сходилися перекусити, була також гральним домом і належала іракській родині, всі члени якої мали нездорову шкіру.

– Бери приклад з мене. Відтоді, як я одружився з Алсаною, мені знову хочеться жити, розумієш? Та вона мені цілий світ відкрила. Така юна, життєрадісна – ніби ковток свіжого повітря. Хочеш від мене пораду? Осьо. Забудь про своє минуле життя – то було не більш як зтяжна болячка, Арчібальде. Нічого доброго ти в ньому не мав. Таки ніц доброго.

Самад подивився на нього з великою симпатією, бо ставився до Арчі замалим що не ніжно. Їхня воєнна дружба перетривала тридцять років розлуки на відстані між континентами, аж доки у 1973-му Самад приїхав до Англії – середніх літ чоловік у пошуках нового життя, з молодого двадцятичотирирічного нареченою на ім'я Алсана Бегам, невеличкою на зріст, з обличчям, подібним до місяця, та жвавими пронизливими очима. У пориві ностальгії, а ще тому що Арчі був єдиною людиною, яку він знав на цьому невеликому острові, Самад знайшов старого друга і навіть поселився у тому ж лондонському передмісті. Повільно, проте неухильно приятелі знову здружилися.

– Ти граєш, як повний йолоп, – сказав Самад, викладаючи переможний квартет із дам. Одним спритним рухом лівої руки він хвацько розклав четвірку на столі.

– Я вже старий, – промимрив Арчі, й собі скидаючи карти, – старий. Хто мене тепер захоче? Воно й перший раз було важко переконувати.

– Повна дурня, Арчібальде. Ти взагалі ще не зустрів потрібну людину. Офелія тобі, Арчі, зовсім не підходила. Якщо я правильно тебе зрозумів, то вона навіть не з нашого часу.

Це він мав на увазі божевільну уяву Офелії, котра більшу частину часу вважала себе коханкою відомого шанувальника мистецтв XV

сторіччя Козімо де Медичі.

– Вона народилася і живе просто не у своєму Часі! Просто зараз не її день! Може, навіть не її сторіччя. Сучасне життя заскочило її зненацька і міцно дало під зад. Ото весь розум з неї і вилетів. Трах – і геть. А ти? Ти просто вибрав у гардеробі не те життя, а тепер маєш його повернути. До того ж вона не благословила тебе дітьми... а життя без дітей, Арчі, для чого воно взагалі? Але життя дає другий шанс, так, воно завжди дає другий шанс. Можеш мені вірити, я це знаю. Тобі, – продовжував він, зіпершись на свою мертву руку, – взагалі не слід було з нею одружуватися.

«Ага, – думав Арчі, – знав би, де впаду, – підстелив би соломи».

Врешті, через два дні після цієї розмови, новорічним ранком біль сягнув такої сили, що Арчі вже не міг зважати на Самадову пораду. Натомість, він вирішив умертвити свою плоть, покінчити з життям, звільнити себе від потреби простувати цією дорогою, на якій було зроблено стільки неправильних поворотів і яка, врешті, завела у глибокі хащі та понищила його життєві сили, як птахи видзьобують розсипаний по бруківці хліб.

Коли авто почало заповнюватися газом, йому довелося проглянути обов'язковий у таких випадках фільм про своє життя від його початку і дотепер. Він виявився короткою і нечіткою стрічкою низької якості, чимось на кшталт метафізичного відповідника промов королеви. Нудне дитинство, невдалий шлюб, безперспективна робота – класичний тріумвірат – вони промайнули швидко, тихо, без цікавих діалогів, майже так, як і першого разу, коли все відбувалося насправді. Наш Арчі не належав до тих, хто надто вірить у долю, проте, кинувши погляд назад, він усвідомив, що його життя було таки передбачено і заплановано, ніби корпоративний подарунок на Різдво – наперед і всім однаковий.

Звісно, в його біографії була війна; він воював лише впродовж останнього року, бо мав тільки сімнадцять, хоч це й мало тоді важило. Ні, в окопах Арчі, звісно ж, не сидів. Але він сам, Самад,

старий Сем та малий Семмі таки могли розповісти кілька цікавих фрагментів про ту війну, а в Арчі навіть було трохи шрапнелі в носі, для тих, хто хотів би її побачити, – хоч, насправді, ніхто ніколи й не хотів. Про це більше ніхто не хотів говорити. Як про криві ноги чи потворну родиму пляму. Як про волосся у носі. Люди просто відверталися. Якщо хто-небудь питав у Арчі: «Так що найбільшого ти зробив у житті?» або «Який у тебе є найбільш яскравий спогад?» – не дай Боже йому було згадати про війну, як одразу ж погляди ковзали поверх його голови, пальці починали нервово барабанити по столу і кожен пропонував йому дармову випивку. Ніхто насправді не хотів про це знати.

Влітку 1955 року, взувши свої найкращі лаковані черевики, Арчі пішов на Фліт-стріт, щоби пошукати роботу військового кореспондента. Мажорного вигляду хлопчина з тонкими вусиками і таким же тонким голосом запитав:

– Маєте досвід, пане Джонс?

І Арчі почав розказувати. Усе, що знав про Самада. Про їхній танк імені Черчілля. І тоді той бовдур перекинувся через стіл, весь такий напахчений, такий чепурненький, і сказав:

– Я мав на увазі дещо інше, не просто участь у війні, пане Джонс. Воєнний досвід мати зовсім не обов'язково.

І це справді так, хіба ні? Немає жодного сенсу у воєнному досвіді – ні у 55-му, ні, тим паче, тепер, у 74-му. Те, що він робив *тоді*, не мало сенсу *тепер*. Його знання, кажучи сучасним діловим жаргоном, виявилися незапитаними.

– Хочете щось додати, пане Джонс?

Але ж він, звісно, збіса нічого не хотів додати, адже британська освітня система ще за багато років до того відбила в нього будь-яке бажання висловлюватися. Але ж у Арчі було відчуття форми, відчуття того, якими речі мають бути на вигляд, отак і підвернулася йому робота у «Геройському Моргані», невеликій друкарні на Еустон-роуд, де він просидів двадцять з гаком років, розмічаючи *лінії згину* для різних штук – конвертів, поштових повідомлень, брошур, підшивок

– не таке вже й життєве досягнення, можливо, проте, знаєте, всі ці речі мають якось згинатися, сторінки повинні зчіплюватися одна з одною, інакше життя буде схожим на просту широку афішу: маятиме на вітрі над вулицею і тоді перехожі пропускатимуть важливі рядки. Сам Арчі ніколи не зважав на афіші. Якщо їх не можна до пуття скласти і розкласти, то чому він має морочитися і читати їх (га, хотів би я знати)?

Що ще? Ну, Арчі не завжди згинав папір. У далекі часи доводилося йому бути навіть велогонщиком. Так гарно було намотувати кола уздовж треку. Коло за колом. І кожен раз маєш шанс покращити свій результат, проїхати коло швидше, все зробити *правильно*. От лише Арчі ніяк *не вдавалося* зробити коло швидше, ніж за 62,8 секунди. Непоганий результат, світового рівня навіть. Три роки він проїжджав коло рівно за 62,8 секунди. Інші гонщики навіть спинялися і спостерігали за ним. Прихиляли свої велосипеди до стіни і засікали час, слідкуючи за секундними стрілками наручних годинників. 62,8 секунди щоразу. Справді нечасто зустрінеш таку неспроможність покращити результат. Така постійність насправду межує з чудом.

Арчі любив велоспорт, бо постійно показував добрий час; велоспорт подарував йому єдиний за все життя, найкращий спомин. У 1948 році Арчі брав участь у Лондонській олімпіаді, де розділив тринадцяте місце (з результатом 62,8 секунди) зі шведським гінекологом на ім'я Горст Ібельгауфтс. На жаль, його перемога так і не потрапила в олімпійські аннали через неухважність секретарки, котра одного ранку після перерви на каву думала про хтозна-що і пропустила його прізвище, переносячи дані з одного аркуша на інший. Пані Забудькуватість пришпилила аркуш з іменем Арчі на ручку крісла і забула про нього. Єдиним свідченням, що перемога дійсно трапилася у його житті, були хіба листи Ібельгауфтса, котрі той час від часу пописував. Наприклад, такі:

*17 травня 1957 року
Дорогий Арчібальде,*

Вкладаю до конверта фото, на якому я зі своєю дружиною у нашому саду, за яким видно непривабливий будівельний майданчик. Може, все це й не виглядає, як Аркадія, але саме тут я будую невеликий велодром— нічого спільного з тим, на котрому ми змагалися, але достатній для моїх потреб. Він невеличкий, але ж це дитячий велодром, оскільки ми саме вирішили народити дітей. У своїх снах я так і бачу, як вони крутять педалі, і прокидаюся з блаженною посмішкою на обличчі! Як тільки його буде завершено, наполягаємо, щоби ти приїхав до нас у гості. Хто може бути більш гідним поблагословити трек твого чесного суперника

Горста Ібельгауфтса?

А оця листівка, що лежить на передній панелі авто, надійшла у самий день його Майже Смерті:

28 грудня 1974 року

Дорогий Арчібальде,

Я вчуся грати на арфі. Так би мовити, новорічне рішення. Трохи вже застарий до того, але ж учитися ніколи не пізно, як думаєш? Інструмент важкий, особливо коли спирається на плече, зате звук чисто ангельський, і моя жінка вважає, що я достатньо чутливий, щоби на ньому грати. На жаль, про мою велосипедну манію вона так не думає. Але ж ми знаємо, що у велоспорті розбираються хіба справжні, биті життям хлопці, як ото ти, Арчі, та, звісно, автор цього листа, твій давній суперник

Горст Ібельгауфтс

Арчі ніколи не бачив Горста після дня змагань, проте не міг не пам'ятати цього здоровенного чоловіка з солом'яного кольору волоссям, брунатними веснянками та різної форми ніздрями, котрий

одягався як плейбой міжнародного класу і видавався явно завеликим як на свій велосипед. Після гонки Горст накачав Арчі алкоголем до півсмерті й викликав звідкись із Сохо двох шльондр, котрі, як здалося, добре його знали («Я багато разів бував у славній столиці твоєї країни у бізнесових справах», – пояснив він). Останнє, що пам'ятає Арчі з того дня, – це випадковий погляд у сусідню кімнату в їхньому спільному будиночку в олімпійському селищі, де ритмічно вгору і вниз коливався гігантський рожевий зад Горста. Наступного ранку при виселенні йому передали перший лист їхньої величезної кореспонденції:

Дорогий Арчібальде,

У цій оазі самовдосконалення та змагання жінки такі милі і дарують стільки задоволення, погоджуєшся? На жаль, мушу бігти, щоби встигнути на літак, але я ще нагадаю тобі про себе, Арчі.

Не думай запишатися! Тепер ми настільки близькі, наскільки близько фінішували одне від одного! Точно кажу тобі: той, хто придумав, що число 13 нещасливе, був ще більшим дурнем, ніж твій друг

Горст Ібельгауфтс

P. S. Будь ласка, потурбуйся, щоб Дарія та Мелані щасливо дісталися додому.

Дарія дісталася Арчі. Шалено кістлява, ребра випирали з неї, немов клешні омара, про груди взагалі казати нічого, проте йому сподобалася: поводитися лагідно, цілувала ніжно, хизувалася довгими, по лікті, шовковими рукавичками – певно, купила на розпродажу.

– Ти мені *подобаєшся*, – тільки й зумів безсило пролепетати Арчі, коли вона скинула свої рукавички і натягнула панчохи. Вона повернулася до нього, посміхнулась.

І хоч дівчина й була професійною повією, йому здалося, що він їй також сподобався. Можливо, варто було залишитися з нею, втекти куди-небудь за далекі гори. Але у той час таке здавалося неможливим, бо як бути з молодою дружиною, з плодом у її утробі (та прикра історія з істеричною, надуманою, як виявилось, вагітністю – бульбашкою з гарячим повітрям), як бути з його покаліченою ногою, та й гір не було поруч жодних, ні далеких, ні близьких.

Дивно, але Дарія була останнім спогадом у його свідомості, перед тим як він почав її втрачати. Спогад про шльондру, котру він зустрів двадцять років тому, якраз той спогад про Дарію і навернув йому на очі сльози радості, котрі він так енергійно витирав фартухом різника Мо після свого порятунку. Вона зринула у його думках: красива жінка у фразмі дверей, погляд котрої кличе іти за нею; і він зрозумів, що шкодує за втраченою можливістю. І якщо б існував хоч один шанс ще раз відчутти на собі такий погляд, то він би хотів його використати, тож йому потрібен був додатковий час. І не лише ще одна-дві секунди, а ще і ще – весь час, котрий залишався у цьому світі.

Пізніше того ж рятівного ранку, коли Арчі намотував уже восьме коло по окружній Свісс Котадж, потік свіжого повітря влетів через напіввідкриту бічну шибу авто і вдарив йому в ніздрі міцним запахом вітру. «Щоб я здох, – подумав Арчі, – от, значить, як воно, коли якийсь мудака врятує тобі життя. Так, ніби хтось подарував мені цілу купу Невитраченого Часу».

Він вкотре минав свій будинок, минав знайомі дорожні знаки (Гендон – 3,5 милі) і реготав уголос, як несамовитий. Перед черговим світлофором він знову підкинув шестипенсовик і усміхнувся, побачивши, що Доля підтверджує його шанс почати нове життя. Почувався, як пес, котрий зірвався з ланцюга. Жінкам це недоступно, але чоловіки дотримуються тієї давньої традиції – покидають сім'ю і своє минуле разом із нею. Вони наче просто знімають себе з гачка, ніби скидають фальшиву бороду і пірнають з головою назад у

суспільне життя, ці наново народжені чоловіки. Змінені до невпізнання. Саме так готовий був зараз переродитися Арчі. Ми спіймали його у стрибку. Він усе ще у минулому часі, проте вже у майбутньо-завершеному способі. Він у *можливо це, а можливо те* способі. Ось він наближається до роздоріжжя, пригальмовує, якусь мить дивиться на нечітке відображення свого обличчя у дзеркалі, а потім цілком несвідомо обирає маршрут, яким раніше ніколи не їздив: тиху вуличку спального району, котра веде до місця, знаного як Квінс Парк. «Давай, їдь просто, хлопче Арчі, їдь! – скомандував він сам собі, – став на кін дві сотні й, ради святого, не озирайся».

Тім Вестлейг (котрого всі довкола кликали Мерлін) врешті усвідомив, що хтось наполегливо дзвонить у вхідні двері. Він примусив себе підвестися з кухонної підлоги, наче корабель крізь океанські хвилі, почав прокладати собі шлях через безладно розкидані сонні тіла гостей і, відчинивши двері, зіткнувся лице в лице з голови до ніг запакованим у сірий вельвет чоловіком середніх років, котрий тримав на розкритій долоні десятипенсовик. Пізніше, коли йому доводилося згадувати про той випадок, Мерлін наголошував, як вразив його той вельветовий одяг. Такий носять представники житлових контор. І податківці теж. Вчителі історії додають на ліктях шкіряні латки. Якщо така проява звалюється на тебе о 9-й ранку першого дня нового року, то недовго і кінці віддати від несподіванки.

– Що продаєш, дядя? – глипнув Мерлін на прибульця, котрий стояв у своєму вельветі під променями вранішнього зимового сонця.
– Енциклопедії чи Господа?

Арчі помітив, що цей хлопак мав звичку наголошувати окремі слова, широким рухом поводячи головою від правого плеча до лівого. Описавши таку дугу, він кілька разів кивнув.

– Бо якщо йдеться про енциклопедії, то ми їх маємо досить, в сенсі інформації... а щодо Господа, то ви помилилися будинком. У

нас тут справжній бордель. Ясно, про що я? – І Мерлін, ще кілька разів кивнувши, зробив рух, аби зачинити двері.

Арчі заперечно похитав головою, усміхнувся і лишився стояти, де був.

– Еє... з вами все окей? – запитав Мерлін, не випускаючи з рук клямки. – Я можу чимось вам допомогти? Ви не обкурились, не?

– Я побачив вашу афішу, – сказав Арчі.

Мерлін потягнув косячок і глянув на гостя здивовано:

– Оту-о афішу? – Він навіть визирнув з дверей, щоби простежити, куди подивився Арчі. З вікна верхнього поверху звисало донизу велике біле простирадло. По всій його ширині різнокольоровими буквами було написано: ЛАСКАВО ПРОСИМО НА СВЯТО «КІНЦЯ СВІТУ», 1975.

Мерлін знизав плечима.

– Нда, старий, кажись, кінця світу не вийшло – от невізеха. А може, навпаки, благословення, – додав хлопець приязно, – залежить, як ви на це дивитесь.

– Благословення, – пристрасно запевнив Арчі, – стовідсоткове щасливе благословення.

– Так ви, є, це зайшли сказати? – запитав Мерлін, трошки відступаючи за двері, на випадок, якщо прибулець не тільки шизанутий, а ще й агресивний, – ви по таких питаннях виступаєте? То був просто жарт, розумієте, нічого більше.

– Це, скажімо так, привернуло мою увагу, – сказав Арчі, продовжуючи либитися, як божевільний, – я просто проїжджав вулицею, шукаючи, ну, знаєте, де б оце випити, бо ж Новий рік, собачий настрій і все таке – а тут ще й ранок був паскудний, – і тут я *натрапляю* на вас. Кинув монетку і подумав, а чого б і ні.

Мерліна такий поворот розмови зовсім спантеличив.

– Е, розумієте, дядя, ну, вечірка вже нібито і закінчилася. Крім того, мені здається, що ви типу трохи в іншій *віковій категорії*... якщо ви розумієте, що я маю на увазі.

Тут Мерліну стало зовсім незручно; адже під його прикидом ховалося насправді добре серце чемного хлопчика з середнього класу, котрого вчили поважати старших.

– Я мав на увазі, – продовжив він після довгої незручної паузи, – що тут збирається трохи молодша публіка, ніж та, з якою ви звикли спілкуватися. У нас тут щось типу комуни.

– *Тоді я значно старшим був*, – вперто пхаючись до дверей, замуликав Арчі трек Ділана десятирічної давності, – *тепер молодшим став*.

Мерлін витягнув з-за вуха ще одну цигарку і поморщився:

– Послухай, дядя, я не можу так просто пускати будь-кого з вулиці, розумієш? Ну, ти ж можеш бути поліцейським, чи маніяком якимсь, чи...

Але щось в обличчі Арчі – великому, невинному, просвітленому надією – нагадало Тіму піднесені недільні проповіді доброго вікарія сусідської Снербруцької церкви про християнську добросердність та благочинність.

– Та до біса! Нині ж Новий рік, блін. Заходьте давайте.

Арчі зробив крок повз Мерліна й опинився у довгому коридорі, з якого праворуч і ліворуч відчинені двері вели до кімнат, сходами можна було піднятися на другий поверх, а ще далі виднівся вихід у сад. Підлогу встеляли об'їдки рослинного і тваринного походження та різнокаліберні скалки посуду, по всій довжині коридору на матрацах та іншому постільному причандаллі спали люди – їхні тіла, ніби хвилі Червоного моря, неохоче розсувалися, звільняючи місце, аби він пройшов. У закапелках кімнат можна було спостерігати всі види людської життєдіяльності: там цілувалися, годували грудьми, займалися сексом, блювали – робили все те, що, як правило, роблять мешканці комун, якщо вірити «Санді Саплмент». Якийсь час його забавляла думка, що й він би міг пірнути між ці тіла (у нього ж тепер було повно часу, тонни часу, котрий стікав між його пальцями), проте далі Арчі вирішив, що спершу варто було б ковтнути чогось міцного. Він пройшов коридор і опинився у прохолоді саду, де на вогкому

газоні поснули всі ті, хто втратив надію знайти собі місце в теплому будинку. Мріючи про віскі з тоніком, пробрався до невеличкого столика, на якому, неначе міраж у пустелі порожніх пляшок, маячило щось, що формою нагадувало карафку «Джек Деніелс».

– Не проти, якщо я?..

Двоє чорних хлопців, до пояса гола китаянка та зодягнута в тогу біла жінка сиділи довкола столика на дерев'яних стільцях і грали в дурня. Арчі вже простягнув руку до пляшки, як жінка в тозі вказала йому на недопалок.

– Там попелу повно, дорогенький. Якийсь придурок кинув у таке класне віскі цигарку. Візьми он трохи пері – тут ще повно всякого лайна лишилося.

Арчі посміхнувся на таке застереження і з вдячністю пристав на пропозицію.

Сів і налив собі натомість велику склянку молочного лікеру.

Вже після кількох склянок Арчі здавалося, що він знає Кліва та Лео, Ван Ші та Петронію все життя і дуже близько. Зараз він міг би намалювати кожну бубочку довкола сосків Ван Ші, кожну волосинку в косах, котрі постійно спадали Петронії на обличчя, коли вона щось говорила. До 11-ї ранку він уже любив їх усіх, як любив би своїх дітей, якби вони у нього були. Навзаєм вони доводили йому, що подібну душевність у людей його віку годі зустріти. Усі погоджувалися, що довкола Арчі струмує позитивна кармічна енергія, тож не дивно, що її сили вистачило, аби спонукати різника у критичний момент опустити скло його машини. Виявилось, що Арчі перший чоловік, старший сорока років, якого допустили в кому; а ще виявилось, що тут уже якийсь час велися розмови про необхідність присутності старших чоловіків, котрі могли б вдовольняти сексуальні потреби найбільш активних осіб жіночої статі.

– Супер, – сказав Арчі, – фантастично, я б міг цим зайнятися. – Йому було так добре з ними, що він аж засмутився, коли усвідомив,

що вже середина дня, в нього похмілля і він втягнув усю компанію у непотрібну суперечку про Другу світову війну й інші подібні речі.

– Як ми в це влізли? – простогнала Ван Ші, загортаючись у вельветовий піджак Арчі, хоч вони вже вирішили перебратися до будинку. – Я не хочу про це говорити. Мені легше з кимсь переспати, ніж про таке говорити.

– Ми *вже* у це влізли, вже *по вуха* влізли, – просторікував Клів, – у цьому вся проблема його покоління: вони думають, що можуть триндіти про свої воєнні подвиги, як про...

Арчі був дуже вдячний Лео, коли той повернувся до початкового питання суперечки (десь із три чверті години тому Арчі вкинув дурну репліку про необхідність воєнної служби для гартування чоловічого характеру), а потім знову пошкодував, бо йому довелося відбиватися від їхніх численних зауважень. Врешті, коли вони його облишили, Арчі примостився собі на сходах, похиливши голову на коліна, і суперечка продовжувалася вже без нього.

Сором. Звісно, він *хотів* стати частиною комуни. Якби він просто грав з ними у карти замість починати всю цю колотнечу, то, можливо, вже би спробував дрібку вільного кохання, дістав би доступ до голих грудей, котрих так багато у цьому будинку, а може, і право регулярно споживати молоду свіжу плоть. У якийсь момент (десь близько другої дня, коли він розповідав Ван Ші про своє дитинство) йому здалося, що його нове життя завжди буде такою казкою, що він завжди говоритиме потрібні речі у потрібний момент, а всі люди довкола, куди б він не пішов, його любитимуть. «У тому нема нічиєї вини, – думав Арчі, дивлячись далі на увесь цей розгардіяш, – нічиєї, лиш моя». Хоча, як він підозрював, могли бути на те, що відбувалося, і вищі причини. А що як і справді є такі, кому призначено говорити потрібні речі у потрібний момент, хто робить крок уперед на сцені історії, немов трагічний актор, а інші, такі, як Арчі, залишаються позаду цього сміливця у масовці. Або ще гірше: такі, яким дано час лише на те, аби продемонструвати власну смерть біля рампи, щоби

всі могли це побачити.

Тож можна було б нарешті підвести жирну риску під всіма його пригодами, підсумувати нею увесь цей сповнений відчаю день, якби не сталося чогось, що й завершило трансформацію Арчі Джонса саме у той спосіб, у який завше змінюються чоловіки; і сталося так не завдяки якомусь його зусиллю, а випадково, завдяки авантюрному збігу обставин, коли одна людина зненацька зіштовхується з іншою. Щось випадкове мало трапитися. І цим випадком була Клара Бовден.

Але спершу невеличкий портрет: Клара Бовден була красивою у всіх сенсах, хоча – оскільки була чорною – її краса повністю суперечила класичному ідеалу. Вона була високою, що надавало їй величності, чорною, як ебоніт чи соболина шуба, укладала волосся у вигляді підкови, котра стриміла кінцями догори, коли в її господині в житті все вдавалося, і вниз, коли траплялося навпаки. Саме зараз кінчики підкови дивилися догори. Хоч, може, це й не мало жодного значення.

Ліфчик їй був не потрібен – Клара не залежала ні від кого й ні від чого, навіть від гравітації – на собі мала короткий топ, котрий якраз закривав груди, далі йшов пупець (надзвичайно красивий), а ще нижче – щось, ніби жовті обтислі джинси. Взута була у плетені з ремінчиків сандалі зі світло-коричневої замші на височезних каблуках; Клара ступала вниз сходами, під якими сиділа вся компанія Арчі, і була схожа на марево чи, як видалося Арчі, коли він повернувся і побачив її, на породисту чистокровну кобилицю.

Нараз Арчі зрозумів, як це воно виходить так у фільмах, що всі замовкають, коли хтось справді прекрасний входить до кімнати. У житті він такого ще не бачив. І тут з'явилася Клара Бовден. Вона рухалася сходами вниз повільно, освітлюючи все довкола примарним сяйвом. Була не лише найкрасивішою річчю, яку йому доводилося бачити, а й найбільш жаданою жінкою, котру йому

доводилося зустрічати. Її краса не була холодним, цупко запакованим товаром. Вона пахнула чимось старомодним, дуже жіночим, як пахне оберемок твого улюбленого одягу. Попри деяку фізичну непропорційність – руки та ноги Клари говорили трохи іншим діалектом, ніж того хотіла центральна нервова система, – навіть її довготелесість видалася Арчі винятково елегантною. Несла свою сексуальність з легкістю старшої жінки, а не як (подібно до більшості дівчат, котрих Арчі доводилося зустрічати в минулому) незручну сумочку, з якою не знаєш, що вдіяти: повісити на плече чи взагалі викинути подалі.

– Не журись, хвощику, – сказала вона з мелодійним карибським акцентом, котрий одразу ж нагадав Арчі Одного Гравця в Крикет з Ямайки, – це сталося випадково.

– Але ж таки сталося.

Арчі, в котрого з рота щойно випала цигарка (вона якраз повільно догоряла на підлозі), побачивши Клару, швидко затоптав недопалок. Дівчина широко посміхнулася йому, виказавши тим самим, можливо, єдиний свій недолік. Верхніх передніх зубів не було у неї зовсім.

– Мені їх фибрили... старий, – прошепелявила вона, бачачи його здивування. – Але я шобі думаю, що й так кінець світу, то Господу фсе одно, чи є ф мене жуби, – і вона м'яко розсміялася.

– Арчі Джонс, – сказав Арчі, простягаючи їй «Мальборо».

– Клара, – просвістіла вона недбало, ще раз усміхнувшись і вдихаючи дим. – Арчі Джонс, ти виглядаєш тійсно так, як можна було б тебе уявити. Клів і його друзі пеуно тут насміхалися з тебе? Так, Клів, ви гралися ж цим бідолахою?

Клів пирхнув: він перестав помічати Арчі, бо взявся до вина, хоча той і нагадував про свою присутність хіба продовженням суперечки з Лео, котрий усе ще доводив, що різницю між політичною та фізичною самопожертвою розуміють хибно.

– Та ні... нічого серйозного, – зам'явся Арчі, вражений аристократичним виразом її обличчя, – трошки не зійшлися у

поглядах, та й все. Клів і я дещо по-різному дивимося на деякі речі. Думаю, це конфлікт поколінь.

Клара ляпнула його по руці:

– Штули пишок! Ти ше не такий штарий. Я бачила штаріших.

– Та ні, я таки досить старий, – сказав Арчі. А потім додав, зрозумівши, що має настрій розказати про це саме їй: – Не повіриш, я нині мало не помер.

Клара підняла брови.

– Та ну? Ну шо ж, приєднуйся то нас. Тут багато таких жібралося. Дуже *дивна* вечірка. А жнаєш, – продовжувала, погладжуючи довгою рукою його лисину, – для людини, яка була так близько біля воріт швятого Петра, ти виглятаєш дуже добре. Хочеш пораду?

Арчі енергійно закивав. Йому завжди потрібна була порада. Він був просто фанатом слухання чужих думок з різних приводів. Тому він, власне, ніколи не виходив з дому без монети у десять пенсів.

– Вертайся додому і трохи відпочинь. Кожен ранок швіт народжуєтьшя жнов. А так, бачиш, мужик... життя не таке легке!

«До якого дому?» – подумав Арчі. Він зняв своє старе життя, немов піджак з вішалки, і зараз йшов з ним, сам не знаючи куди.

– Мужик... – повторила Клара, плескаючи його по плечу, – це життя не таке легке!

Вона знову легенько присвиснула й сумно посміхнулася, і Арчі, якщо він лише не втратив глузд, встиг побачити отой погляд *іди за мною*, який колись кинула йому Дарія, сповнений смутку, розчарування погляд, так наче б його господиня не мала більше жодного вибору. Кларі було дев'ятнадцять. Арчібальду – сорок сім.

Через шість тижнів вони одружилися.

2

Зубні проблеми

Але Арчі Джонс не висмикнув Клару Бовден із вакууму. Про красивих жінок люди говорять правду лише з часом. Такі жінки не спускаються сходами просто так. Вони не валяться з неба, як то часто вважають, виникнувши з повітря, маючи за собою хіба крила. Ні, Клара була *звідкись*. У неї було *коріння*. Якщо конкретніше, то вона походила з Ламбета (а ще точніше – з Ямайки), а ще неписана домовленість пов'язувала її з таким собі Раяном Топпсом. Бо перед тим, як стати красивою, Клара була потворною. А перед тим, як з'явилися Клара і Арчі, були Клара і Раян. І не було жодної змоги викреслити Раяна Топпса. Добрий історик може пояснити неповоротке небажання Гітлера вторгнутися у Британію на заході його наполеонівськими амбіціями на сході; так само й нам важливо згадати про Раяна Топпса, щоби зрозуміти, чому, чому ж Клара зробила те, що зробила. Від Раяна нікуди було подітися. Клара і Раян з'явилися поруч одне одного ще за вісім місяців до того, як спільні сходи поєднали Клару та Арчі. І, напевне, Клара б ніколи не кинулась в обійми Арчі Джонса, якби вона не тікала так безоглядно від обіймів Раяна Топпса.

Бідолаха Раян Топпс. Він мав масу фізичних ґанджів. Був захудий і зависокий, червонопикий, плоскостопий, та ще й веснянкуватий так, що самої шкіри на ньому здавалося менше, ніж веснянок. Раян вважав себе справжнім стилягою. Носив завеликі на нього сірі костюми та сорочки поло. А ще черевики «Челсі», і то вже після того, як інші їх носити перестали. У той час, як увесь світ відкривав для себе електронні синтезатори, Раян залишався прихильником малих чоловіків з великими гітарами, як то «Кінкс», «Смол фейсиз», «Зе ху». Раян Топпс їздив на зеленому скутері «Веспа Джі Ес», якого мив двічі на день дитячим шампунем і тримав на прив'язі у невеликому

металевому бункері. На думку Раяна, його «Веспа» була не просто транспортним засобом, а ідеологією, сім'єю, коханкою і другом – усе в одному, усе поєднано у цьому зразку мопедобудування кінця сорокових.

Як можна було б здогадатися, в Раяна Топпса інших друзів було небагато.

Клара Бовден була незграбним, щербатим підлітком і Свідком Єгови, а у Раяні знайшла споріднену душу. Допитлива тінейджерка зуміла дізнатися про цього Раяна Топпса все, що тільки можна було дізнатися, задовго до того як вперше з ним заговорила. Вона знала головні речі: та сама школа (комунальна школа св. Джуда у Ламбеті), той самий зріст (6,1 фута); а ще їй було відомо, що він, як і вона, не був ні ірландцем, ні римо-католиком, що робило їх обох подібними до невеликих островів у папістському морі школи св. Джуда, куди вони потрапили випадково, бо мешкали в одному районі, – отож обоє були мішенню безконечних учительських та учнівських кпинів. Дізналася марку його мопеда, встигла прочитати назви кількох дисків, обкладинки яких визирали з його сумки. Вона знала про нього й такі речі, яких він сам про себе не знав: наприклад, що він є Останнім Чоловіком на Землі. Здається, такий був у кожному навчальному закладі, от і у школі св. Джуда якісь дівчата знайшли кому причепити цю кличку. Звісно, були й варіанти:

Містер Не на Мільйон Доларів.

Містер Який моїй Мамі Життя не Врятує.

Містер Не від Світу Цього.

Проте загалом дівчата зі школи св. Джуда воліли дотримуватися перевіреної формули. Зі зрозумілих причин Раян не міг знати зміст приватних розмов населення жіночих роздягалень, а от Клара їх не раз чула. Нашорошувала вуха, коли говорили про об'єкт її зацікавлень, коли розмірковували, на що він здатен, прислухалася до розмов серед запахів поту, шурхоту тренувальних топів, шулячись від випадкового дотику вологого рушника сусідки.

– О, Йсусе, ти мене не почула. Я сказала, що, якби він був останнім чоловіком на землі, навіть тоді б я цього не зробила.

– Ой, бре, тоді точно б зробила!

– Уяви собі: на весь цей довбаний світ гахнула бомба, як на Японію, да? І всі мужики-красені, всі *реальні кабани*, як твій пацан Нікі Лейрд, померли. Спеклися, як пацята. І всьо, що лишилося, то тільки Раян Топпс і куча тарганів.

– Капєц, да я б тоді краще з тарганами спала.

Тільки одна людина у школі св. Джуда була такою ж непопулярною, як Раян, – Клара. Вранці того дня, коли вона вперше вирушала на навчання, мама пояснила, що їй доведеться потрапити у саме лігво диявола, спакувала в ранець двісті примірників «Вартової вежі» і наказала йти і послужити Господу. Тиждень за тижнем мала блукала школою, опустивши очі до землі, тицяла всім у руки журнали, мимрячи «Тільки Єгова рятує»; у школі, в якій за якусь дрібницю переставали з тобою розмовляти, до чорношкірої місіонерки шести футів зросту в біленьких підколінниках, котра намагалася повернути шістсот католиків у віру Свідків, могли ставитися лише як до прокаженої.

Так що Раян був червоним, як буряк. А Клара була чорною, як чобіт. Веснянки Раяна могли бути хіба жахом любителя гри у з'єднайкрапки. А Клара могла б почистити яблуко самими передніми зубами раніше, ніж до нього дотягнувся її язик. Цього їм не могли пробачити навіть католики (а католики пробачають приблизно за тими ж розцінками, за якими політики дають обіцянки, а повії – своє тіло); хіба залишалося звернутися по допомогу до святого Джуда, котрий ще з першого сторіччя опікувався безнадійними справами (напевне, так вважали через співзвучність імен Джуд і Юда).

Щодня, о п'ятій, вдумуючись у євангельські послання чи складаючи лист з прокльонами на засудження варварської практики переливання крові, Клара чула, як Раян Топпс дорогою додому проїжджав на своєму скутері повз її вікна. Бовдени жили у

напівпідвалі, а на вікнах були жалюзі – тож бачити щось можна було лише частинами. Як правило, Клара бачила ноги, колеса, вихлопи авто, кінчики парасоль, що танцювали тротуаром. Проте й випадково побачене могло багато розповісти: яскрава фантазія видобувала доволі патетичних історій із зіжмаканих мережив, заштопаних шкарпеток, старої потертої валізи, котра бачила кращі часи. Але ніщо не хвилювало її більше за довгий слід вихлопу від Раянового скутера. Не знаючи, як назвати потаємне тремтіння внизу свого живота, котре виникало в таких випадках, Клара вважала його дотиком божественного. Вона почувала обов'язок врятувати цього язичника Раяна Топпса. Клара хотіла б притулити цього хлопчиська до своїх грудей, захистити його від усіх спокус цього світу, підготувати його до дня спасіння. (А десть далеко внизу, аж під її животом – десть так далеко внизу, що аж страшно про це говорити, – чи не зріла там надія, що одного дня Раян Топпс порятує її *саму*?)

Якби Гортенз Бовден застала свою дочку, коли та нудьгувала біля вікна, прислухаючись до віддаленого звуку мопедового мотора й залишивши вітру перегортати сторінки «Нової Біблії», вона б, напевне, вліпила їй доброго запотиличника й нагадала, що лише 144 тисячі Свідків Єгови сидітимуть при Господнім Престолі у день Суду. І що між цих Обраних не знайдеться місця цим огидним жевжикам на мотоциклах.

– Але що як ми врятуємо...

– Декого з них? – Гортенз зневажливо пирхнула. – Після того, скільки вони нагрішили, їм *надто пізно* п'ялити очі на Єгову. Спасіння потребує відданості та побожності. Адже сказано: «Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать». Матфея, 5:8. Хіба не, Даркусе?

Даркус Бовден, Кларин батько, був смердючою, напівмертвою і слинявою подобою чоловіка, стариганом, живцем похованим у глибокому, населеному блощицями кріслі, з якого ніколи не вилазив, навіть – завдяки катетеру – щоби сходити до туалету надворі. Він прибув до Британії чотирнадцять років тому, аби просидіти увесь

цей час у кутку вітальні, дивлячись телебачення. Первісний задум передбачав, що Даркус, приїхавши сюди, зуміє заробити достатньо грошей, викличе до себе Гортенз із Кларою і вони заживуть усі разом під одним дахом. Одначе одразу по приїзді на нього звалилася якась таємнича хворість. Незрозуміла болячка, фізичні симптоми котрої не міг визначити жоден лікар, яка, однак, прирекла Даркуса (а він ніколи не був жвавим чоловіком) на неймовірну летаргію, а та спонукала його хіба отримувати поміч з безробіття, запасти в м'яке крісло і нескінченно дивитися британське телебачення. У 1972 році, розлючена чотирнадцятирічним очікуванням, Гортенз вирішила податися у подорож, розраховуючи лише на власну енергійність. Чого-чого, а енергії їй не бракувало. Через якийсь час, разом із сімнадцятирічною Кларою, вона опинилася на порозі помешкання Даркуса, у нападі гніву зламала двері і – як повідає легенда, знана ще від часів св. Єлизавети – добряче відшмагала свого чоловіка щонайдобрішою відомою їй лайкою. Одні кажуть, що розправа тривала чотири години, інші наполягають, що Гортенз цитувала напам'ять уривки з усіх книг Біблії й тривало це всенький день, і ніч, і ранок. Утім, знаємо напевне, що наприкінці того нападу Даркус ще глибше загруз у своє крісло, скорботно втупився в телевізор, котрий по-справжньому розумів його та співпереживав тому, що сталося, – яка проста, яка невинна взаємна приязнь, – і скупа чоловіча сльоза викотилася зі свого сльозового каналу й загубилася у мішку десь під його оком. І сказав він тоді одне-єдине слово:

– Гм.

Оце Гм було все, що коли-небудь казав чи навіть міг коли-небудь сказати Даркус. Ви могли б запитати Даркуса про все, що завгодно, у будь-який час доби, розпочати допитувати його, просто розмовляти з ним, заклинати, виказувати йому свою любов, звинувачувати його чи доводити власну правоту – на все він мав лише одну відповідь.

– Кажу – хіба я не права, нє, Даркусе?

– Гм.

– А він не такий! – повернувшись до Клари після схвального рохання Даркуса, вигукнула Гортенз. – Той хлопець, з *душею* якого ти хтіла би себе пов'язати! Скільки тобі говорити – в тебе нема часу на тих лобурів!

Адже у помешканні Бовденів добігали останні дні. Надворі був уже 1974 рік і Гортенз готувалася до Кінця Світу, про котрий навіть зробила помітку кульковою ручкою в господарській книзі – 1 січня 1975 року. Й таке рішення аж ніяк не було особистим психозом Бовденів. Разом з нею на цей день чекали ще вісім мільйонів Свідків Єгови. Так що у Гортенз була велика, хоча й доволі ексцентрична компанія. Їй навіть (як секретарю Ламбетської гілки Царственої Громади) надійшов особистий лист з копією підпису Вільяма Дж. Рейнджфорта із найбільшої Царственої Громади у США (Бруклін), в якому зазначену дату було підтверджено. Кінець світу вказали *офіційно*, вивели позолоченими літерами, так що Гортенз з такої нагоди купила для листа гарнюню рамочку з червоного дерева. Рамка стояла на почесному місці – телевізорі, встеленому серветочкою, між скляною Попелюшкою в бальній сукні та чайним обрусом з вишитими на ньому Десятьма Заповідями. Гортенз запитала Даркуса, чи подобається йому така оздоба, і він прогумкав у відповідь своє підтвердження.

Кінець світу наближався. І це не була жодна помилка – власне, в цьому й запевняли Ламбетську гілку церкви Свідків Єгови – як у 1914 чи 1925 роках. Тоді обіцяли, що нутрощі грішників звисатимуть з дерев, а тепер – нутрощі грішників з крон дерев таки *мусили* звисати. Вони так довго чекали часу, коли ріки крові переповнять водостоки центральних вулиць, і тепер їхня спрага *мала бути* вгамована. Час настав. Час було цього разу визначено точно, а інші дати, котрі хтось там вказував у минулому, були не більш як наслідки дошкульних помилок: десь там забули додати, щось там забули відняти чи винести одиницю за дужки. Але тепер усе було точно. Справжня дата – 1 січня 1975 року.

Особисто Гортенз була рада це чути. Першого дня 1925 року вона плакала, як дитина, коли вранці, замість обіцяних граду, сірки з небес та всесвітньої катастрофи, побачила ту саму щоденну рутину і автобуси та потяги, котрі рухалися за графіком. Усе тоді пішло прахом: весь неспокій ночі, перевертання з боку на бік, чекання на те, що

...всі ті сусіди, котрі не хотіли слухати ваших застережень, загинуть у немилосердному, жахливому вогні, котрий відшматує шкіру від їхніх кісток, розплавить їм очі в очницях, попалить немовлят, котрі ссуть материнські груди... загине так багато ваших сусідів, що якби тіла їхні покласти поруч, то оповили б вони землю три сотні разів, а по їхніх спалених тілах йтимуть Свідки Господа нашого до Його чертогів.

«Трубний Глас», випуск 245.

Яким жахливим було тоді її розчарування! Проте рани 1925 року загоїлися, і Гортенз була знову певна, що апокаліпсис, якщо вже про це сказав вірний та святий пан Рейнджфорт, уже стоїть на порозі. До того ж залишалася обіцянка, дана у 1914 році: «Не перейде цей рід, аж усе оце станеться» (Матфея, 24:34). Тобто ті, хто жили у 1914-му, таки мали побачити Армагеддон. Так було обіцяно. Гортенз народилася у 1907-му й була вже доволі стара і стомлена, її подруги вмирили, як мухи. Виглядало, що рік 1975-й був її останнім шансом.

Хіба ж дві сотні найкращих інтелектуалів її церкви не провели двадцять літ, досліджуючи Біблію, й хіба їх рішення про дату не було одноголосним? Хіба не вдалося прочитати їм сказане між рядками Книги Даниїла, вишукати прихований зміст в Одкровенні й точно визначити, що азійські війни (Корея та В'єтнам) вказують на час, про який говорив янгол – «мине час, і часи, і ще половина часу»? Гортенз була певна, що то якраз знак усіх знаків. Настали останні дні. До кінця світу залишалось вісім місяців. Надто мало часу! А треба було

ще виготовити транспаранти, написати статті («Чи може Господь помилувати онаніста?»), стукати у двері, бити у дзвони. Ще треба було думати про Даркуса, який навіть до холодильника не міг добратися без сторонньої допомоги, – як же він дійде до Царства Небесного? І у всьому цьому мала допомогти Клара; ні, не було в неї часу на хлопців, на Раяна Топпса, на байдики і муки юного серця. Адже Клару не можна було рівняти з рештою підлітків. Вона була дитям Господа, чудесною дитиною Гортенз. Коли Гортенз було сорок вісім і вона чистила рибу одного ранку в Монтего Бей у 1955 році, до неї озвався Господь. Тоді вона відклала вбік оселедця, сіла на вулиці на перший тролейбус і невдовзі змусила себе до найменш радісної для неї діяльності: мала зачати дитину, про яку так довго благала. Чому Господь чекав так довго? Тому що Господь хотів явити Гортенз чудо. Адже Гортенз сама була чудесною дитиною, народженою в епіцентрі легендарного Кінгстонського землетрусу 1907 року, коли решта мешканців були зайняті власним помиранням – так що в її сім'ї завжди траплялися чудеса. Так на це Гортенз і дивилася: якщо вона сама змогла випручатися на світ посеред двигтіння землі, коли цілі квартали Монтего Бей пішли під воду, а з гір сипався вогонь, то й ніхто не має права на різні там «ні» та «як». Вона любила повторювати: «Найважче – виносити. А вже як зробив – то нема проблем». Отож тепер, коли вона мала *під рукою* Клару, достатньо дорослу дівчину, аби та могла допомагати їй ходити по хатах, вести справи, писати промови і займатися іншими справами церкви Свідків Єгови, малій краще було не сперечатися. Жодного часу на хлопців. І ця робота була лише початком. Гортенз, котрій довелося народитися, коли Ямайка двигтіла від землетрусу, аж ніяк не вважала, що кінець світу напередодні чийогось дев'ятнадцятиріччя має слугувати вибаченням за лінощі.

Однак, за дивним збігом обставин, хоч може і через знану всім схильність Єгови до непередбачуваності, Кларі випало зустрітися обличчя в обличчя з Раяном Топпсом саме завдяки її службі Господу. Одного недільного ранку молодь Ламбетської Царственої Громади

розіслали йти від помешкання до помешкання і роздавати листівки, *відділяти овець від козлищ* (Матфея, 25:31–46), проте Клара, котру дратували молоді хлопці з громади, з усіма їхніми заяженими краватками та довірливими голосами, вирушила самотою від усіх з власною валізою листівок, аби будити дзвінками заспаних мешканців Крейгтон-роуд. За кількома першими дверима вона побачила звичні кислі міни: милі жіночки якнайввічливіше посилали її геть, намагаючись не підпускати малу надто близько, ніби боячись, що релігія перекинеться на них, мов яка зараза. Чим далі вона просувалася до біднішого кінця вулиці, тим агресивніше її зустрічали: гукали забиратися геть з вікон чи з-поза зачинених дверей.

– Якщо це ті паскудні Свідки, то скажи їм, щоб мотали звідси!

Або ще так, з більшою фантазією:

– Сонечко, скажи, ти знаєш, що сьогодні за день? Неділя, ага? З мене ніби *паски дерли*. Я *цілий тиждень* творив землю і море. А на сьомий день я відпочиваю.

У помешканні № 75 вона провела годину з чотирнадцятирічним вундеркіндом-фізиком на ім'я Колін, котрий будь-що хотів довести дівчині, що Бога немає, водночас заглядаючи їй під спідничку. Далі вона подзвонила в помешкання № 87 і Раян Топпс відповів:

– Хто?

Він стояв там, у всій своїй червоноголовій, полосорочковій красі, закопилівши губи.

– Я... я...

Вона відчайдушно намагалася не думати про те, як одягнута: біла блузка з мереживом під шиєю, по коліна – спідниця в клітинку, і ще пояс, на якому гордо написано МІЙ ГОСПОДЬ БЛИЖЧЕ ДО ТЕБЕ.

– Шось хочеш? – прорік Раян, жадібно висмоктуючи дим з помираючої цигарки. – Чи когось?

Клара послала йому свою найширшу щербату посмішку і перейшла в стан автопілоту:

– Доприранок, сер. Я з Ламбетської Царственої Громади, в якій Свідки Єгови ждуть на пувторний прихід у славі Господа нашого, як він то зробив – хоть і, на жаль, невидимо – ше в 1914 році. Ми вірим, шо коли він то пувторить і явиться нам, з ним прийде вугонь Армагеддону, але небагато обраних у той день спасуться. Чи було б вам цікаво...

– Шо?

Клара мало шо не заплакала від сорому, але почала знов:

– Чи було б вам цікаво пізнати вчення Єгови?

– Єго... кого?

– Єгови – вчення Господа нашого. Знаїте, воно, як сходи, – останнім козирем Клари була мамина метафора про святі сходи. – Я бачу, шо ви йдете вниз, а там якраз бракує схудини. І я вам просто кажу: дивись, де йдеш! Я просто хтіла б з вами пуділитися вічним блаженством. І не хочу, шуб ви злумали ноги.

Раян Топпс сперся на фрамугу дверей і довго дивився на неї крізь мереживо своїх рудих вій. Клара відчула, шо вона меншає, складається сама в себе, ніби телескоп. Здавалося, ще кілька секунд і вона остаточно зникне.

– У... мене є шось, шо ви можете пучитати і переконатися самі, – вона потягнулася до валізи, відімкнула великим пальцем замок, але не встигла притримати кришку. П'ятдесят примірників «Вартової вежі» миттю розсипалися на ґанку.

– У Боже, я нині ніц не можу зрубити добре... – Вона впала на коліна, щоби позбирати журнали і до крові збила собі ліву ногу: – Ов!

– Тебе звати Клара, – спроквола проказав Раян, – ти з моєї школи, да?

– Ага, – тільки й змогла сказати Клара, страшенно горда від того, шо він пам'ятає її ім'я, – я зі святого Джуда.

– Я в курсі, яка в нас школа.

Клара зашарілася, як тільки може почервоніти чорношкіра дівчина, і втупилася в підлогу.

– Канєшно, яка там святість у тій школі... – протягнув Раян, забобонно виколупуючи щось зі свого носа і витираючи руку об горщик з квітами, – дофіга справжніх ірландців і всьо.

Далі хлопець неспішно окинув поглядом фігурку Клари, довго-довго затримавшись на її великих грудях, соски яких уже почали вимальовуватися крізь білий поліестер.

– Ліпше заходь всередину, – сказав він нарешті, діставшись очима до закритавленого коліна, – треба щось з тою фігньою робити.

Дещо пізніше того ж самого дня кушетка Раяна стала свідком невмілих обіймів і обмацувань (і хто б міг чекати, що добра дівчинка-християнка може зайти так далеко?!), і дияволу знову пішла карта в грі проти Сил Небесних. Одяг розлітався вусібч, його стягували, він спадав, і врешті, ще до того як дзвінок проголосив закінчення понеділкових уроків у школі святого Джуда, Раян Топпс і Клара Бовден (до колективної огиди решти учнів), так чи сяк, стали одним цілим; як говорили потім у школі, вони почали «водитися» одне з одним. Що ж більшого могла уявити Клара у своїх спітнілих підліткових мареннях?

Ну що ж, «водитися» з Раяном Топпсом означало проводити час, головним чином, у три способи (за зростанням важливості): захоплюватися мопедом Раяна, захоплюватися записами Раяна, захоплюватися самим Раяном. Утім, якщо більшість дівчат дратували б побачення у гаражі, які всуціль обмежувалися Раяновим поранням біля свого мопеда і вихваланням усіх тонкощів та складнощів будови його двигуна, то для Клари у світі не було нічого більш цікавого. Дівчина швидко зрозуміла, що Раян є людиною до болю небагатослівною і що всі розмови все одно стосуватимуться самого Раяна: його надій, його страхів (пов'язаних, головно, з його мопедом), а ще специфічного переконання, що він зі своїм мопедом довго не протягне. З якоїсь причини Раян був певен у правдивості старого гасла п'ятдесятих «Живи швидко, помирай молодим», і хоча його мопед міг розвинути швидкість всього 22 милі за годину, та й то з горба, хлопець часто з похмурим виглядом застерігав Клару, аби

вона «не надто западала на нього», бо йому лишилося вже небагато: він збирався «відійти» рано і яскраво. І вона уявляла собі, як тримає його закривавленого на руках, слухає останні слова про їхню вічну любов, а потім бачила себе молодою вдовою у чорній сорочці-поло, котра замовляє, щоби йому на похоронах грали «Над Ватерлоо сонце сідає». Незбагненна відданість Клари Раяну Топпсу не знала меж. Вона виходила поза межі його неохайного вигляду, убогості його особи та нечупарних звичок. Врешті, виходила поза самого Раяна, адже, що б там не казала Гортенз, Клара таки була звичайною дівчиною-підлітком і тому об'єкт її пристрасті існував лише як додаток до самої пристрасті, а довго пригноблена жага тепер заявляла про себе з вулканічною енергією. За кілька наступних місяців у Клари змінилося мислення, змінилася манера одягатися, змінилася хода і навіть душа її змінилася. Дівчата у всьому світі називали таку зміну Донні Осмонд, або Майкл Джексон, або Бей Сіті Роллерз – Клара вирішила називати її Раян Топпс.

Нормальних побачень у них і не було. Жодних там квітів, ресторанів, походів у кіно чи на вечірки. А коли хотілося чогось світлого та високого, Раян віз Клару у величезний сквот у Північному Лондоні, де восьмушки йшли дешево, а люди були надто обкурені, щоби розрізняти риси твого обличчя, а тому поводитися, неначе твої давні друзі. Там Раян зазвичай зручно вмощувався у гамак і після кількох косяків від своєї звичної моносилабіки регресував до повної кататоніки. Клара не курила, вона сиділа у Раяна в ногах, милувалася ним і намагалася підтримувати розмову, котра точилася довкола. На відміну від інших, від Мерліна, Кліва, Лео, Петронії та Ван Ші, вона не мала власних історій, щоби їх розповідати. Ні про тріпи під ЛСД, ні про марші свободи на Трафальгарську площу, ні про брутальність поліції. Але Клару слухали. Винахідлива дівчина використовувала доступні лише їй засоби, аби задовольнити цю різношерсту публіку: різних гіпів, гопів, фріків та іншу панкуючу молодь усіх рангів екстриму; вона розповідала їм про пекельний вогонь, вічне прокляття, диявольську любов до фекалій та

обдирання шкіри живцем, про виколоті очі та обрубані геніталії – про всі омріяні плани Люципера, цього найбільш вишуканого з-поміж повержених янголів, про все те, що трапиться 1-го числа місяця січня 1975 року.

Втім, ясно, що така забавка, як Раян Топпс, відсунула будь-які згадки про Кінець Світу в найдальший куток Клариної свідомості. Вона пізнала стільки дивних речей, так багато нового! Хоч це й було неможливо, їй здавалося, що її вже коронували на Царство Небесне, прямо тут, у Ламбеті. І чим більш благословенною почувалася вона на землі, тим рідше думки її сягали неба. Врешті, в усій тій епічній історії зі спасінням був один момент, який Клара ніяк не могла зрозуміти. Так мало спасених. Навіть з восьми мільйонів Свідків Єгови лише 144 тисячі благословених могли з'єднатися з Христом у Божому Царстві. Порядні жінки та досить порядні чоловіки мали б успадкувати рай на землі – не так уже й мало, як зважити на те, що чекає всіх інших, – проте й тоді залишалося кілька мільйонів, котрі не зможуть заслужити собі на таку нагороду. А якщо ще додати різних язичників, євреїв, католиків, мусульман, бідних туземців у джунглях Амазонії, над долею яких Клара плакала, немов дитя, – так мало спасених. Свідки гордилися, що у їхній теології немає пекла: карою за гріхи були тортури, немислимі тортури Судного Дня, а потім на всіх грішників чекала могила. Проте Кларі такий фінал здавався куди гіршим, особливо якщо згадати про Великий Натоп спасених, котрі мали тішитися земним раєм, маючи під ногами звалище скелетів грішників.

По один бік були всі поглинуті мамоною люди землі, не знайомі з повчаннями «Вартової вежі» (врешті, багато з них не мали власної поштової скриньки); вони не могли сконтактувати з громадою в Ламбеті й отримати потрібні для спасіння матеріали. По інший бік стояла в бігудях Гортенз, повсякчас роздаючи та розсовуючи всім листівки й радісно очікуючи сірку з небес, котра проллється на

грішників, і особливо на ту жінку з помешкання № 53. Втім, мати намагалася пояснити дочці:

– Ті, кутрі за життє Госпуда ни знали, тоті будут воскресенні і мугтимуть поправитисє.

Але Клара все одно не розуміла. Баланс явно не сходився. Віри так важко досягти і її так легко втратити. Все рідше і рідше відбитки її колін залишали сліди на килимах Ламбетського молитовного дому. Вона вже не хотіла надягати розшиті закликами пояси, носити транспаранти та роздавати листівки. Більше не розказувала про брак сходинок. Сходи стали їй не потрібні: знайшла допінг, котрий возносив на небеса і без них.

1 жовтня 1974 року. Покарання. Її змусили залишитися на сорок п'ять хвилин після уроків (бо сказала на уроці музики, що Роджер Долтрі кращий композитор, ніж Йоганн Себастьян Бах), й через те вона не зустрілася о четвертій з Раяном на розі Лінан-стрит. Доки вийшла зі школи, було вже холодно і починало сутеніти; побігла через купи зогнилого осіннього листя, видивляючись на всю ширину та довжину вулиці, марно шукаючи хоч яку ознаку його присутності. З благоговійним жахом дівчина наближалася до свого дому, в думках пропонуючи Господу сотню угод (*я більше не займатимусь сексом, я більше не куритиму траву, я більше не носитиму спідниць вище колін*), аби сталося так, щоб Раян Топпс не подзвонив до її помешкання, рятуючись від холоду та вітру.

– Кларо, заходь, бу зимно!

До таких інтонацій Гортенз вдавалася, коли була в пристойній компанії – наголошувала на всіх приголосних – так зверталася до пасторів та білих жінок.

Клара зачинила за собою вхідні двері й перелякано пішла до кухні через вітальню, де у рамці плакав (але тільки не зараз) голографічний Ісус.

– Боже мій, та вуна, єк намокла кицька, га?

– Умгу, – сказав Раян, котрий сидів по той бік малого кухонного столика, наминаючи оселедці.

Клара затнулася, відчуваючи, як її щербаті зуби до крові впиваються в нижню губу:

– Шо ти *тут* робиш?

– Ха! – майже тріумфально вигукнула Гортенз. – Ти думаєш, шо все зможеш зсувати від мене свуїх друзів? Хлопиць змерз, і я йуго пустила грітися, і ми тута мали файну рузмову, так, чуловіче?

– Мм, да, місіс Бовден.

– Та не виглядай так перепуджено. Ти шо, думаєш я йуго з'їм, чи шо, нє, Раян? – сказала Гортенз, сяючи так, як Клара ще ніколи не бачила.

– Да, точно, – розплився в усмішці Раян. А далі Раян Топпс і її мати зареготали.

Чи може щось більшим чином позбавити любовну пригоду всього її шарму, ніж той випадок, коли коханець стає довіреною особою матері своєї коханки? Ночі ставали коротшими та темнішими, й Кларі було дедалі важче перестріти Раяна на вулиці перед шкільними воротами, де о третій тридцять після уроків вирував натовп однокашників; тоді посмутніла дівчина самотою пленталася додому і все лиш для того, щоби знову побачити, як її кохання тріскає на маминій кухні всі можливі лакоминки Бовденівського достатку: оселедці, відбивні, курча з рисом та горошком, коржики з цинамоном та кокосове морозиво.

Втім, жваві розмови, котрі Клара чула з порогу, повертаючи ключ у дверях, завжди припинялися, як тільки вона наближалася до кухні. Ніби спіймані на гарячому діти, її мати і Раян одразу ж примовкали, їм ставало незручно, а далі Раян, як правило, вибачався, вставав і йшов геть. А ще вони по-іншому стали на Клару дивитися: з батьківською симпатією, поблажливо; та не лише це – вони почали обговорювати її одяг, бо ж він тепер був більш по-молодіжному яскравий; а Раян – що трапилося з Раяном? – він перестав носити сорочки-поло, уникав Клару в школі, він *купив краватку*.

Звісно ж, подібно до матері наркомана чи сусіда серійного убивці, Клара про все дізналася останньою. Раніше вона знала про Раяна все – часом більше, ніж він знав про себе сам, – вона була *експертом* раянознавства. Тепер їй залишалося хіба чути краєм вуха, як дівчатка з порядних ірландських родин перешіптуються, що ці двоє, Клара Бовден та Раян Топпс, більше не зустрічаються – точно, точно вже не зустрічаються, ні, тепер *уже більше ні*.

Якби Клара зрозуміла, що відбувається, то майже напевне заборонила б собі в це повірити. Якось вона застала Раяна за кухонним столом, на якому були розкладені листівки Свідків, проте Гортенз швиденько схопила їх і сховала у велику кишеню свого фартуха – Клара *змусила себе* забути про цей випадок. Пізніше того ж місяця, коли вона переконала вічно скорботного Раяна піти відділяти овець від козлищ, Клар, овець від козлищ. Це з Матфея. І я думаю, що ти якраз вівця, не?

Якби Клара зрозуміла, що відбувається, то майже напевне заборонила б собі в це повірити. Якось вона застала Раяна за кухонним столом, на якому були розкладені листівки Свідків, проте Гортенз швиденько схопила їх і сховала у велику кишеню свого фартуха – Клара *змусила себе* забути про цей випадок. Пізніше того ж місяця, коли вона переконала вічно скорботного Раяна піти відділяти овець від козлищ, Клар, овець від козлищ. Це з Матфея. І я думаю, що ти якраз вівця, не?

– Дай мені шось тобі сказати, – почала Клара, йдучи і вмощуючись на задньому сидінні скутера, – я кузлице, я саме натуральне кузлице, і мені *подобається* бути кузлицем. Я хочу бути кузлицем. І я ліпше скунаю під дущем із сірки з муїми друзями, ніж сидітиму і нудитимусь на небі з Даркусом, моєю мамою і тубою.

– Клар, краще б ти цього не казала, – відповів зі священним тремтінням у голосі Раян і одяг свого шолома. – Я справді би хотів, щоб ти цього не казала. Раді твого спасіння. *Він* може нас чути зараз.

– Всьо, я стумилася тебе слухати. Вези мене дудому.

– Але це правда! Він може чути нас, – кричав Раян, обертаючись і сисячись перекричати шум вихлопної труби, коли вони з'їжджали вниз із пагорба, – Він може все бачити! Він дивиться на нас!

– Краще дивись, куца їдеш, – вигукнула у відповідь Клара, коли вони мало не налетіли на групу євреїв-хасидів, котрі змушені були тікати від них вріднобіч, – за дурогою дивися!

– Тіки деякі спасуться – вот, як там сказано, – тіки деякі. А всі оці, всі вони – всі дістануть, що їм належить, що вже дуже близько, і тільки деякі...

Проте якраз на середині блискучого біблійного розважання Раяна Топпса його колишній ідол – мопед «Веспа Джі Ес» – з розгону хряснув об чотиристарічний дуб. Природа восторжествувала над пихою технічного прогресу. Дерево вижило, мопед загинув; Раян полетів у один бік, а Клара – в інший.

Принципи християнства майже тотожні «закону бутерброда» (відомого також як «закон Мерфі»): все, що зі мною трапляється, – трапляється мені в науку. Скажімо, якщо випустити бутерброд і він полетить маслом долу, ця випадкова подія мусить бути розцінена як доказ панування у світі злої долі: бутерброд падає не просто так – він має довести *тобі*, містере Невдахо, що всесвітом керує нещасливий трафунок. Ні, він не має нічого спільного з випадковістю. Бутерброд ніколи не може впасти маслом вгору, тому що «закон бутерброда» не дасть такому шансу відбутися. Тобто отой «закон бутерброда» трапляється у твоєму житті, щоби довести правдивість самого «закону бутерброда». Тим часом, на відміну від сили тяжіння, цей закон не справджується за будь-яких обставин. Щойно бутерброд приземлиться на *правильний* бік, про «закон бутерброда» вже ніхто не згадує. Отож оскільки Клара вдарилася і вибила собі зуби, а Раян піднявся із землі без жодної подряпини, то йому одразу ж стало ясно, чому так: бо його, Раяна, Господь зарахував до спасених, а Клару – до неспасених. І зовсім не тому, що на ньому був шолом, а на ній – ні. А що якби трапилося навпаки? Що якби гравітація захотіла забрати собі в жертву саме Раянові зуби

і це вони б котилися вниз із пагорба Праймровз маленькими кульками білої емалі?.. Можна закластися, що Господь у ту ж хвилину просто зник би з Раянового мозку.

Які можна було б припустити, Раяну інші знаки були й не потрібні. Напередодні нового року він сидів у вітальні Бовденів разом з Гортенз у колі свічок і пристрасно молився за Кларину душу, поки Даркус тихо пісав у свою баночку і дивився «Гру поколінь» по першому каналу Бі-бі-сі. Тим часом Клара одягнула жовті штани кльош і червоний топ і пішла на вечірку. Це вона придумала тему святкування, намалювала постер і допомагала причепити його на вікно будинку; танцювала і курила з усіма і без зайвої скромності почувалася королевою сквоту. Проте коли північ невідворотно настала і минула без жодних там апокаліптичних вершників, Клара зненацька відчула дивний наплив меланхолії. Бо втрачати віру – це все одно, що випарювати сіль з морської води: щось набуваєш, але щось і втрачаєш. І хоча друзі – Мерлін, Ван Ші і т. д. – поплескували її по плечах, вітаючи зі звільненням від жахних снів про кару та спокуту, Клара тихцем сумувала про набагато тепліший дотик, про який вона марила впродовж оцих дев'ятнадцяти років: про вселенські затишні обійми Спасителя, Того, хто є альфою і омегою, початком і завершенням; це мав бути чоловік, покликаний забрати її від усього цього, від реальності цього життя, від нескінченного переліку справ, що чекали на неї у ламбетській квартирі на першому поверсі. Що тепер робити Кларі? Раян знайде собі іншу забаганку; Даркусу треба лише, щоби хтось перемикав канали; Гортенз побачить попереду нову дату Суду, а тому роздаватиме ще більше листівок і, можливо, ще більше віритиме. Але ж Клара – це не Гортенз.

Втім, незначний залишок після випаровування Клариної віри таки зостався. Вона все ще вірила у свого спасителя. Вона бажала знайти чоловіка, який би вихопив її геть звідси, який би обрав її з-поміж інших, щоби вона могла «Ступати з Ним у білому: бо визнано [iii]

вартісною» (Одкровення 3:4).

Тепер, напевне, простіше пояснити, чому коли Клара Бовден наступного ранку зустріла внизу сходів Арчі Джонса, то побачила в ньому дещо більше, ніж просто невисокого підтоптаного мужчину середнього віку в погано скроєному костюмі. Клара дивилася на Арчі крізь зелено-сірі очі втрати; її світ щойно зник, віра відійшла, немов вода під час відпливу; Арчі зіграв роль вовка з промовки: він був останнім чоловіком на землі.

3 Дві сім'ї

«Краще бути одруженим, ніж горіти у пеклі», – так сказано у I Посланні до Коринтян, глава 7, вірш 9.

Добра порада. Звісно. Там само, до речі, сказано, що «не слід карати вола, коли він вибирається з жита», – отака от розхожа фігура.

До початку лютого 1975 року Арчібальд Джонс повністю замінив Кларі і церкву, і її біблійну освіту, хоча вона, звісно, й не стала безтурботною атеїсткою, котра реготатиме біля вітварів чи повністю занедбає повчання св. Павла. Втім, друга цитата якраз проблемою не була, бо Клара жодних волів не мала. А от перша ніяк не давала їй спокою безсонними ночами. Чи справді краще було піти заміж? Навіть якщо чоловік, за якого ти зібралася, язичник? А відповіді ніхто дати не міг: адже тепер вона жила без жодної опори, *без страховки*. Більше, ніж Бог, непокоїла її мати. Гортенз люто виступала проти всієї цієї історії й не так через вік Арчі, як через колір його шкіри; від часу, коли вона вперше почула про одруження, вона просто перестала помічати дочку.

Проте Клара мала враження, що десь глибоко всередині мати краще схилилася б до її шлюбу з непідходящим чоловіком, ніж змирилася б з тим, що її дочка живе з кимсь на віру в гріху, а тому вона пристала на пропозицію Арчі, попросивши його при тому завезти її якомога далі від Ламбета; так далеко, наскільки дозволяють його можливості, – в Марокко, Бельгію чи Італію. Арчі стиснув її руку, покивав і прошепотів на вушко кілька солоденьких дурниць, точно знаючи, що найдалше він може її завезти хіба у щойно куплений ним під здирницьку позику двоповерховий будиночок у Віллесден Гарден. Але ж зараз, думав він, про це не варто згадувати – тільки не зараз, не в цей момент. Нехай вона все зрозуміє поступово.

Три місяці потому Клара поступово все зрозуміла і настав момент переїзду. Арчі, проклинаючи, як завжди, своє життя, всліпу повз сходами вгору, згинаючись під вагою коробок, які Клара носила по дві-три без жодного зусилля; дівчина час від часу робила перерву, мружачись на яскраве травневе сонце, й намагалася зібрати водно все своє терпіння. Далі вона прилягла на моріжку перед своїм новим будинком, простеливши на траві куцу рожеву курточку. Що *це* за місце? Жодної *певності* у неї не було. З переднього сидіння машини служби перевезень вона бачила тільки дорогу крізь огидні та бідні, подібні до Ламбета, передмістя (хоча тут не було ні молитовних будинків, ні єпископських церков); однак зненацька за поворотом дорога розквітла буйною зеленню, обабіч з'явилися могутні дуби, будинки стали вищими, більшими, вже не ліпилися одне до одного, а ще далі траплялися парки і навіть бібліотеки. А далі знову, ніби на звук удару дзвона, дерева зникали, і на їхньому місці поставали обшарпані автобусні зупинки; цьому сигналу корилися і будівлі: тепер це були крихітні помешкання без сходових майданчиків, між якими тулилися зачинені назавжди низки крамниць; серед них можна було бачити різноманітні заклади на кшталт:

покинутого сендвіч-бару, у вікні якого все ще висіло запрошення до сніданку;

слюсарної майстерні, котрій було байдуже до маркетингових нюансів («ТУТ ВИРІЗАЮТЬ КЛЮЧІ»);

чи, наприклад, занедбаної перукарні для осіб обох статей, обвішаної купою неймовірних рекламних каламбурів («Знижки на стрижки», або «Гривки і завивки», або «Стрижися вчасно і буде класно»).

Їхати таким шляхом було своєрідною лотереєю: виглядаючи з вікна, вона не знала, де доведеться жити, – серед зелені дерев чи серед лайна. Проте нарешті їхній фургон зупинився перед будинком, *гарним* будинком, довкола якого були і дерева, і лайно, й тому Клара одразу відчула, як її затоплює хвиля вдячності. Будинок був гарним, не настільки гарним, як вона сподівалася, але й не настільки убогим,

як вона побоювалась; спереду і ззаду нього були невеликі садочки, перед дверима – килимок, на дверях – дзвінок, і туалет був *усередині*... І все це їй коштувало не так уже й багато. Лише її любов. Усього лиш любов. І що б там не було сказано у Коринтян, любов'ю не так уже й важко платити, особливо якщо ти ніколи не зазнав її посправжньому. Вона Арчі не любила, але ще тоді на сходах вирішила віддати себе йому, якщо тільки він забере її геть. І він це зробив; нехай це не були ні Марокко, ні Бельгія, ні Італія, але тут було гарно – ні, не земля обітована, – просто *гарна* місцина, краща, ніж всі решта, в яких їй доводилося бувати дотепер.

Клара розуміла, що Арчібальд Джонс не є романтичним героєм. Трьох місяців з ним у смердючій кімнатці в Кріклвуді було цілком достатньо, щоби дійти до такого одкровення. О, ну він, звісно, міг бути ніжним й інколи навіть милим, умів кришталево чисто насвистати кілька нот вранці, акуратно і спокійно водив машину, а ще виявився неймовірно добрим кухарем, проте романтика біля нього й близько не лежала, а вже про пристрасть не доводилось й думати. Проте Клара відчувала, що коли пов'язати себе з аж настільки посереднім чоловіком, то він, принаймні, завжди буде вкрай відданим *тобі* – твоїй красі, твоїй юності, – бо це ж чи не *єдине*, що він може тобі дати. З Арчі чомусь так не сталося. Сплив лише місяць після їхнього весілля, а у нього вже з'явився той погляд, котрим чоловіки дивляться крізь тебе. Він знову повернувся у своє холостяцьке життя: пиво з Самадом Ікболом, обіди з Самадом Ікболом, недільні сніданки з Самадом Ікболом – кожну вільну часину він проводив з тим чоловіком у тій паскудній забігайлівці, у тому проклятому «О'Коннелі». Вона намагалася бути розсудливою. Вона запитувала в нього: «Чому ти ніколи не лишишся дома? Чому ти проводиш стільки часу з тим індусом?» Але він лише поплескував її по спині, цілував у щічку, а далі брав маринарку і зникав за дверима; і увесь час одна і та сама стара відповідь: «Я? Сем? Ми просто мандруємо в часі». На це їй нічого було сказати. Вони мандрували у той час, коли її ще не було на світі.

Так, цей Арчібальд Джонс аж ніяк не був лицарем на білому коні. Жодних мрій, жодних сподівань, жодних амбіцій. Чоловік, котрий найбільше у світі любив справжні англійські сніданки та майструвати своїми руками. Нудний чоловік. *Старий* чоловік. Але, попри все... добрий. Він був *добрим* чоловіком. Ця доброта не могла зробити її життя яскравим, але це вже було хоч щось. Вона побачила її в ньому ще тоді, вперше, на сходах, побачила просто, прямо – так, як могла побачити добре манго на Врикстонському ринку, навіть не торкаючись його шкірки.

Отакі були думки Клари, коли вона лежала на траві перед своїм новим будиночком, через три місяці після їхнього одруження, тихо спостерігаючи за своїм чоловіком, за тим, як, наче акордеон, то збігалися, то розбігалися зморшки на його лобі, як вагітно перевалювався через ремінь його живіт, дивилася на білизну його шкіри, на синюшність його вен, на те, як смикалися його «одинадцятки» – ті паси шкіри, котрі нарастають з обох боків горлянки чоловіка (так кажуть на Ямайці), коли його час добігає кінця.

Клара поморщилася. Одружуючись, вона всієї цієї фізіології не помічала. Чому? Ну, бо вона усміхалася, вона була одягнута в білу сорочку-поло, втім, ні – не те: насправді вона просто *не дошукувалася* всіх цих вад. Більшість свого весільного дня Клара дивилася на власні ноги. То був вельми клопіткий і на диво теплий, як на 14 лютого, день, коли довелося довго чекати, бо увесь світ ринувся одружуватися в маленьку реєстраційну контору на Лудгейт-Гілл. Клара пам'ятає, як тихцем скинула свої маленькі коричневі туфельки на підборах і поставила босі ноги на прохолодну підлогу, намагаючись тримати їх з обох боків темної тріщини на плитці – сама для себе вона вирішила, що від цього залежатиме її майбутнє щастя.

Тим часом Арчі витирав піт довкола губ і кляв спеку, через яку солоні краплі неприємно стікали в нього навіть по ногах. На своє друге весілля він одягнув шерстяний костюм і білу сорочку-поло, а

тепер розумів, що обидва рішення були не зовсім правильними. Струмочки поту текли з усіх пор його тіла і, просочуючись крізь трикотаж сорочки та шерсть костюму, залишали ні з чим незрівнянний запах вологої собачої шерсті. Клара, звісно, більше нагадувала кішку. На ній були коричнева шерстяна сукня, куплена у Джефа Бенкса, та бездоганно поставлений новенький зубний протез; сукня була з відкритою спиною, а зуби були білими – вся вона виглядала по-котячому хижо; така собі пантера у вечірній сукні: де закінчувалася спина Клари й починалася сукня, з першого погляду було не зовсім зрозуміло. І на запилюжений потік сонячного світла, котрий з високого вікна падав на пари, що очікували своєї черги, вона теж реагувала, наче кішка. Вигинала спину під його дотиками і мало що не *муркотіла*. Навіть реєстратор, котрий бачив уже на своєму віку всяке – конеподібних чоловіків, які одружувалися з тхороподібними жінками, й слоноподібних чоловіків із совоподібними жінками, – навіть він підняв брову, здивовано споглядаючи цю найбільш неймовірну та неприродну пару, котра наближалася до його столика. Кіт та собака.

– Доброго дня, отче, – сказав Арчі.

– Він реєстратор, Арчібальде, ти, старий дурню, – встряв його друг Самад Мія Ікбол, котрого разом з його мініатюрною жінкою Алсаною викликали із ув'язнення в глибині кімнати очікування, щоби вони могли посвідчити шлюб, – він ніякий тобі не священик.

– А, ну так. Точно. Пробачте. Нервуюся. Знуджений реєстратор запитав:

– Може, вже почнемо? Вас тут нині стільки зібралося. Церемонія тривала не надто довго. Арчі дали ручку, і він записав своє ім'я (Альфред Арчібальд Джонс), національність (англієць) та вік (47 років). На мить завагавшись перед графою «Професія», далі продовжив «Реклама (складаю тексти оголошень)» і підписався. Клара також написала своє ім'я (Клара Іфігенія Бовден), національність (з Ямайки) та вік (19 років). Не знайшовши графи, яка б цікавилася її професією, вона перейшла прямо до вирішальної

фінальної лінійки, черкнула на ній свій підпис і випросталася уже з новим прізвищем – Джонс. Ніби ніхто до неї й не отримував такого прізвища. Далі вони вийшли на вулицю, де вітер грався зужитими конфеті, кидаючи їх на все нові й нові пари, і Клара, ніби вперше, привітала своїх весільних гостей-індусів – чоловіка та жінку, – обоє були вдягнуті в рожевий шовк. Самад Ікбол, високий статний чоловік із білосніжною усмішкою та мертвою рукою, знову й знову вітаючи, поплескував її по спині тією рукою, котра в нього все ще залишалася здоровою.

– Це все моя ідея, – повторював він, – це моя ідея з усією тією женячкою. Я знаю цього чолов'ягу від... відколи?

– З 1945 року, Семе.

– Оце я й намагаюся пояснити твоїй чарівній дружині: від 1945-го! А коли ти знаєш чоловіка так довго, коли ти воював поруч з ним, тоді ти просто мушиш зробити його щасливим, коли він у нещасті. А він якраз був втрапив у халепу! І був у ній, аж доки не з'явилася ти. Бабрався в ямі з лайном – пробачте за мою французьку. На щастя, вона тепер уже далеко. Для божевільних у цьому світі є тільки одне місце і якраз там їх усіх і збирають... – Самад втратив запал рівно на середині речення, бо побачив, що Кларауявлення не має, про що він каже. – Ну, це нас не спинить... Словом, все це була моя ідея.

Ну і, звісно, його дружина Алсана, тендітна, з міцно стиснутими губами, котра, здавалося, дивилася на Клару згори (хоча сама була заледве на кілька років старша) і говорила хіба «О, так, місіс Джонс» або «О, ні, місіс Джонс», що змусило Клару так рознервуватися і почуватися такою *вівцею*, що вона аж змушена була знову влізти у свої туфельки.

Арчі почувався винним перед Кларою, бо не зміг організувати більш вишуканого прийняття. Але ж і запрошувати було більше нікого. Решта родичів та друзів просто відхилили запрошення: хтось – сухо, хтось – злякано; були й такі, що просто обрали за краще промовчати, а тому цілий останній тиждень забобонно переступали через пошту на килимку і не брали слухавки. Єдиним

доброзичливцем залишився Ібельга-уфтс, котрого і не повідомляли про подію, і не запрошували, проте саме він якимсь дивним чином про все дізнався і телеграфував привітання, яке принесли з вранішньою поштою:

14 лютого 1975 року

Дорогий Арчібальде,

Коли йдеться про весілля, то в мені часто прокидається справжній мізантроп, проте сьогодні, намагаючись врятувати від вимирання грядку петуній, я зненацька спізнав глибоке і щире зворушення від думки про єднання чоловіка і жінки у спільному союзі довжиною в усе життя. Як дивовижно, що ми, люди, зважуємося на такий неймовірний подвиг, хіба ні? Але буду на момент серйозним: як ти знаєш, моя професія змушує заглядати мене глибоко всередину «Жінки», а як психіатр, я можу судити про її розумове здоров'я чи, навпаки, хворість. Отож я певен, мій друже (дозволь мені лише продовжити метафору), що ти ретельно підібрав собі пані-дружину-свого-життя, і виявив її здоровою як тілом, так і душею, і не знайшов у неї жодної вади; а коли так, то що я можу передати тобі, як не теплі вітання від твого щирого суперника

Горста Ібельгауфтса.

Які ще спогади того дня могли зробити його унікальним і відрізнити від решти 364 днів, котрі складала 1975 рік? Клара ще пам'ятає хіба молодого спітнілого чорношкірого хлопця у чорному костюмі, котрий звертався із закликами до своїх братів та сестер з ящика з-під яблук, і стару жебрачку, котра викидала всячину зі смітничкового бака, залізши туди мало не з головою. Проте далі все закінчилося: приготовані Кларою бутерброди злиплися і тихо страждали, забуті на дні сумки, небо захмарилося, а коли вони підіймалися схилом до Кінг Луд Пабу, минаючи зубоскальство

хлопців з Фліт-стрит, які допивали ще суботні пінти пива, Арчі побачив квиток зі штрафом на своєму вітровому склі. Отак і трапилося, що Клара перші три години свого заміжжя провела в Чипсайдському поліцейському відділку, тримаючи у руках тувфельки та спостерігаючи, як її рятівник гаряче сперечається з інспектором, котрий навідріз відмовлявся вникати в глибини Арчібальдової інтерпретації правил недільного паркування.

– Кларо, Кларо, люба моя...

Це був Арчі, котрий пробирався повз неї до входу, несучи перед собою кавовий столик.

– Сьогодні увечері прийдуть Ікболи, і тому б я хотів уже трохи навести лад у цьому домі – вважай, бо я тут носитиму речі.

– Тобі треба поміч? – терпляче запитала Клара, все ще не розігнавши чарів свого денного сну. – Я можу щось занести нагору, якщо...

– Ні, ні, ні, я все зроблю сам.

Клара встала і взялася за край столика:

– Дай мені хоч...

Арчі заметушився, намагаючись водночас вхопитися і за ніжки стола, і за його масивну скляну поверхню.

– То *чоловіча* робота, кохана.

– Але ж... – Клара з неймовірною легкістю підняла важке крісло і поставила його перед Арчі, котрий віддихувався на сходах передпокою, – це не проблема. Як тубі треба дупумога, тіко пупроси, – і вона легко провела рукою по його спітнілому чолі.

– Так, так, так, – він знервовано відштовхнув її, неначе відганяючи муху, – я ж і сам можу впоратися, ти знаєш.

– Я знаю.

– То чоловіча робота.

– Так, так. Я знаю... я не мала на увазі...

– Послухай, Кларо, просто не стій у мене на дорозі і я все зроблю, окей?

Клара дивилася, як він закасує рукави й знову береться до столика.

– Якщо ти справді хочеш чимось допомогти, люба, то починай заносити в дім свій одяг. У тебе його стільки, що в ньому можна втопити цілий довбаний крейсер. Я поняття не маю, як ми все те помістимо в такому малому приміщенні.

– Я вже казала, ми можемо пуловину викинути, як то треба.

– Я цього не казав. Не казав же, так? Як там наш комод? Це був чоловік, ніколи не здатний прийняти рішення, не здатний визначити свою позицію.

– То саме: як тубі він не пудобається, ту хай йуго заберут назад. Я купила йуго, бо мені видавалос', що він тубі пудобається.

– Слухай, люба, – сказав Арчі, насторожившись, що вона підвищила голос, – то ж все-таки були мої гроші, то було б гарно *запитати* і мою думку.

– Чулувіче! Та то ж тіко кумод! І він червоний! А червоний – то червоний і червоний. Чуто тебе вже нервує червоний?

– Я просто намагаюся, – почав Арчі, понижуючи голос до хрипкого шипіння (улюблена голосова зброя всіх домашніх воєн: *щоб не чули діти/сусіди*), – я лише хочу трішки додати *стильності* цій оселі. Послухай, це ж наше нове життя, добрий район... давай не будемо сваритися. Давай кинемо монетку; отже, якщо випаде королева – цей комод лишається, якщо герб, то...

Справжні коханці можуть хтозна-як сваритися, але вже за секунду вони знову кинуться одне одному в обійми; більш досвідчені – перше підуть сходами в кімнату нагорі і вже лише там перестануть сердитися. Якщо відносини на межі повного розриву, то перш ніж виникне спонукання повернутися до своєї половини – бажання допомогти, якийсь спогад про дотик дитячої руки чи тепле переживання, – ображені чоловік чи жінка можуть опинитися за два квартали униз по вулиці, а то й за дві країни на схід від місця сварки. За цією шкалою Ріхтера Клара щойно починала по-

справжньому дратуватися. Вона повернулася до воріт, зробила два кроки і зупинилася.

– Королева! – закричав Арчі, здається, навіть без видимого обурення. – Комод залишається! Бачиш? Не так уже й важко було знайти рішення.

– Я не хтіла сваритися, – вона повернулася до нього обличчям, наново вирішивши пам'ятати про свій борг перед ним, – ти сказав, що Ікболи прийдуть на обід, то я просто думала... якщо вуни схочуть, шуби я гувала їм каррі – тобто я вмію гувати каррі, – але то *мій* спосіб гувати каррі.

– Та перестань, вони зовсім не такі індуси, – роздратовано сказав Арчі, котрий і припустити не міг такого повороту справ. – Сем буде їсти будь-яке м'ясо, як і будь-який інший чоловік. Він подає страви в індійському ресторані, так що, гадаю, не захоче бачити їх ще й тут.

– Ну, я просто пудумала...

– Ну, *будь ласка*, Кларо, не треба.

І він ніжно поцілував її у чоло, хоча для цього їй довелося трішки зігнути.

– Я знаю Сема дуже давно, а його дружина, здається, з вельми тихих. Вони ж не королівська родина. Вони зовсім не *такі* індуси, – повторив він і затряс головою, нараз стурбувавшись якоюсь проблемою, якимсь не до кінця зрозумілим відчуттям, від якого не міг повністю звільнитись.

Самад і Алсана, котрі не були аж *такими* індусами (як у свідомості Арчі зовсім не аж *такою* чорношкірою була сама Клара) й котрі, фактично, взагалі індусами не були, бо були бангладешцями, жили за чотири квартали вниз, на непарному боці Віллесден-роуд. Щоби перебраться на непарний бік цієї вулиці з непарного боку біднішої Вайтчепел, їм довелося цілий рік тяжко працювати. Алсана збавила його на кухні, де стояв старий «Зінгер», на якому вона зшивала шматки чорної синтетичної тканини для крамниці «Домінація» в Сохо (часто за цей рік їй доводилося тримати виріб, котрий вона

єдиним хінді серед усього персоналу, проте йому прощали відмінності в релігійних поглядах через його винятковий дар офіціанта. За вечір Шіва міг заробити на чайових не менш як чотири фунти, особливо якщо в куточку сиділа заплакана, щойно розлучена британка, на котрій він міг випробовувати силу плавних ударів своїх довгих вії. Йому так само вдавалося виманювати гроші з продюсерів та режисерів у сорочках-поло (ресторан розташовувався в самому центрі лондонського театрального світу, а то були все ще часи Верховного Суду, симпатичних хлопчиків та побутових п'єс), котрі робили Шіві компліменти і, спостерігаючи, як хлопець вправно й провокативно рухає задом, простуючи до бару і назад, клялися, що він міг би отримати будь-яку роль, яку б захотів, якби хтось адаптував до сцени «Дорогу в Індію». Таким чином, для Шіви система пісяльного горщика була просто грабунком серед білого дня й відвертим нехтуванням його кельнерськими здібностями. Проте старші чоловіки, як-от Самад у його майже п'ятдесят, або й ще старші, як, наприклад, сивий Мухамед (брат Ардашірового діда) з глибокими зморшками обабіч рота, прорізнаними усмішкою молодих літ, котрому було, щоб не збрехати, вісімдесят, – усі вони аж ніяк не мали чого нарікати на пісяльний горщик. Звісно ж, їм було вигідніше приєднатися до колективу, ніж привласнити п'ятнадцять центів, ризикуючи бути зловленими (і позбавленими права на тижневий чайовий заробіток).

– Усі ви на моєму горбу сидите! – гарчав Шіва, кидаючи над ранок у горщик свої п'ять фунтів. – Ви всі в мене на шиї! Хто-небудь, покидайте з мене цих невдах. Це була моя п'ятка, а тепер її треба поділити у шістдесят п'ять мільйонів довбаних способів і роздати цим невдахам. Це що – комунізм?

І всі решта тихли й намагалися уникати його погляду, і вдавали, що займаються іншими речами; й так було доти, доки одного вечора, одного п'ятнадцятипенсового вечора, Самад не сказав йому тихо, майже заचाївши дихання:

– Заткнися, хлопче.

– Ти! – крутнувся до Самада Шіва, розсипаючи дорогою гору сої, зготованої назавтра. – Ти найгірший з них усіх! Ти найгірший, прибитий мішком офіціант, якого я коли-небудь бачив! Ти не зміг би дістати чайові, навіть якби перекривляв клоунів! Я чув, як ти намагаєшся заговорити з клієнтами – там про біологію, сям про політику, – та просто їсти подавай, ідіоте, – ти ж офіціант, дурко нещасне, а не Майкл Паркінсон. *Я чув, ви щось сказали про Делії* – Шіва накинув на руку свій фартух і пішов, жалісливо кривляючись, кухнею, – *я і сам там бував, знаєте, університет, о так, це прекрасно, так, я воював, за Британію, так, так, так, мило, дужемило*, – Шіва намотував кола кухнею, трусячи головою й роблячи паси руками, подібно до «Юрая Гіп», він кланявся та виструнчувався і перед шеф-кухарем, старшим чоловіком, котрий неспішно складав шматки м'яса до людського зросту холодильника, і перед хлопчиком-практикантом, котрий чистив велику, як усесвіт, духовку.

– Самаде, Самаде... – сказав він зі, здавалося б, нескінченним жалем у голосі, а далі різко урвав, одним рухом скинув фартух з руки і обв'язав його довкола пояса, – та ти просто сумний маленький чоловічок.

Мухамед підняв голову від горщиків, котрі чистив, і сказав, наче ні до кого й не звертаючись:

– Ото вже ця молодь. Як так можна говорити до старших? Як так можна? Де ділася повага? Як так можна?

– І ти теж іди в лупу, старий, – сказав Шіва, відмахнувшись від нього черпаком, – не вчи мене, ти ж мені не тато.

– Я троюрідний брат дядька твоєї матері, – відповів той.

– Клав я на це, – огризнувся Шіва, – клав і всьо.

Він узяв швабру і потяг її у бік туалетів, але, порівнявшись із Самадом, повернув її і ткнув йому в обличчя.

– Цілуй! – розреготався, а далі, копіюючи сповільнену манеру Ардашіра, додав: – Мооже, колиись ти дістанеш підвищення, браатіку!

І так велося в усі вечори: приниження від Шіви та інших кельнерів, пихата зверхність Ардашіра; ніколи не бачити Алсани, ніколи не бачити сонця; ховати в кулаку п'ятнадцять пенсів, а потім віддавати їх... Як же відчайдушно йому хотілося начепити собі на груди плакат, великий білий транспарант, на якому б писалося:

Я НЕ ОФІЦІАНТ. Я БУВ СТУДЕНТОМ, НАУКОВЦЕМ, СОЛДАТОМ. МОЮ ДРУЖИНУ ЗВАТИ АЛСАНА МИ ЖИВЕМО У СХІДНОМУ ЛОНДОНІ, АЛЕ МРІЄМО ПЕРЕЇХАТИ НА ПІВНІЧ. Я МУСУЛЬМАНІН, АЛЕ АЛЛАХ ПОКИНУВ МЕНЕ АБО Я ПОКИНУВ АЛЛАХА – ЩОДО ЦЬОГО НЕ ПЕВЕН. У МЕНЕ Є ДРУГ АРЧІІ ЩЕ КІЛЬКА ІНШИХ. МЕНІ СОРОК ДЕВ'ЯТЬ, АЛЕ ЖІНКИ ЩЕ Й ДОСІ ОБЕРТАЮТЬСЯ МЕНІ ВСЛІД НА ВУЛИЦІ. ПРИНАЙМНІ ІНКОЛИ.

Але такого плаката він не мав, а тому набув звички, пристрасті все всім пояснювати, пояснювати постійно, прискіпливо, немов Старий Моряк, говорити з кожним і про все. Чи це важило? А тоді, одного вечора, настає гірке розчарування: і ти розумієш, що важливо вміти схилити голову, важливо спритно записати замовлення – оце важливо, дуже важливо бути добрим кельнером і слухати, коли хтось каже:

– Молоду баранину з рисом. І чипси. Дякую.

І тоді п'ятнадцять пенсів брязнуть об порцеляну. «Ой, дякую, сер. Який же я вам вдячний».

У вівторок, за кілька днів після весілля Арчі, Самад почекав, поки всі підуть, склав свої білі кельнерські штани (зроблені з тієї самої блискучої тканини, що й скатертини) у правильний квадрат і пішов сходами нагору до контори Ардашіра, оскільки мав його щось запитати.

– Братіку! – скорчив дружню гримасу Ардашір, вгледівши Самада, котрий нервово тупцяв біля дверей його кімнати. Ардашір знав, що Самад прийшов просити надбавку до платні, й хотів

продемонструвати свою доброзичливу зацікавленість його становищем, перш ніж остаточно відмовити в проханні. – Братіку, заходь!

– Доброго вечора, Ардашіре Мухул, – сказав Самад, входячи нарешті до кімнати.

– Та сідай, сідай, – з теплом у голосі сказав Ардашір, – не стій, які церемонії між своїми?

Самад був радий такому початку. Все складалося добре. Використав момент, щоби з неодмінним зачудуванням оглянути кімнату: безжальне золото, потрійний килим, меблі усіх відтінків жовтого та зеленого... Тут усі мали захоплюватися Ардашіровим умінням вести справи. Він використав просту ідею індійського ресторану (маленьке приміщення, рожеві скатертини, гучна музика, жахливі шпалери, страви, про які в Індії ніхто й не чув, купа різних соусів) – і просто збільшив кількість усього цього. Нічого не поліпшував, усе залишив по-старому, але збільшив: більша будівля у найбільшій туристичній пастці Лондона – на Лестершир Сквер. Треба було всім цим захоплюватися, а надто – захоплюватися чоловіком, котрий зараз нависав над столом, усміхнений, як милосердна сарана, потопав своїм комашиним тілом у чорному шкіряному кріслі – паразит, замаскований під філантропа.

– Братіку, а що я можу для тебе зробити? Самад набрав повітря.

– справа от у чому...

Доки він говорив, очі Ардашіра дедалі більше скляніли, його худючі ноги конвульсивно сіпались під столом, а пальці згинали та розгинали скріпку, аж доки не вигнули її у формі літери А. А – Ардашір. «Справа от у чому...» Так, учому, власне, справа? Ага, справа в будинку. Самад якраз переїжджав зі Східного Лондона (де абсолютно неможливо виховувати дітей, справді – тут Ардашір погодився – там не можна виховувати дітей, якщо тільки не хочеш завдати їм каліцтва), зі Східного Лондона, з його неофашистськими бандами, на Північ, навіть північний захід, де все більш... більш... ліберально.

А тепер що, його черга говорити?

– Братіку... – сказав Ардашір, змінюючись на обличчі, –... це не моя справа купувати будинки працівникам, брати вони мені чи ні... я даю тобі зарплату, братіку... Так робиться бізнес у цій країні.

Ардашір навіть пересмикнув плечима, коли говорив, неначе вказуючи, що глибоко засуджує «бізнес у цій країні», але мусить йому коритися. Увесь його вигляд казав, що його змушують, це британці змушують його заробляти такі скажені гроші.

– Ти не зрозумів мене, Ардашіре. Я взяв позику і купив будинок. Це вже наш будинок і ми вже переїхали...

«Яким же чином йому вдалося це зробити? – думав собі Ардашір, дістаючи ще одну скріпку з нижньої шухлядки столу. – Та він, напевне, змусив по-рабськи працювати свою дружину».

– Мені треба лише маленьку надбавку до зарплати, щоби легше збутися того кредиту. Щоби нам трохи вільніше дихалося на новому місці. Щоби Алсані було легше, бо, ну, вона ж вагітна.

Вагітна. Важко. Тут треба було проявити чудеса дипломатії.

– Не зрозумій мене неправильно, Самаде, ми обоє інтелігентні, щирі люди, тож я можу сказати тобі прямо... Я знаю, що ніякий ти не довбаний офіціант, – зашепотів він, аби заповнити чимось паузу, а після того поблажливо посміхнувся, так, ніби сказав щось сороміцьке, щось, що мало б їх зблизити, – я дуже добре розумію твоє становище... Звісно ж, розумію... але й ти повинен зрозуміти моє... Якщо я роздаватиму на дурничку гроші кожному родичу, котрий у мене працює, то скоро ходитиму по світу, як той божевільний містер Ганді. Не матиму горщика, щоб попсіяти. Я і так кручуся, як можу. От тобі приклад: якраз оце зараз отой нікчемний Товстий Елвіс, брат моєї дружини Гусейн-Ішмаель...

– Різник?

– Ага, різник – він вимагає, щоби я платив більше за його смердюче м'ясо! «Ардашіре, ну ти ж чоловік моєї сестри!» – каже він мені. А я йому кажу: «Але Мухамеде, це ж роздрібна торгівля...»

Тепер була Самадова черга завмерти і подивитися перед себе скляними очима. Він подумав про свою дружину Алсану, котра була зовсім не така покірна, як він думав про неї, коли одружувався, – їй він сьогодні мав принести погані новини; а вона ж, Алсана, часом впадала у справжню лють, та що там казати – то були цілі напади гніву. Дальші та ближчі родичі Самада вважали це поганим знаком, побоювалися, чи немає в родині Алсани якоїсь «підозрілої розумової недуги»; вони співчували Самадові, як співчують людині, яка придбала крадену машину з набагато більшим пробігом, ніж можна було собі думати. Самад же у своїй наївності вважав, що жити з такою молодою жінкою буде... просто. Проте Алсана – ні, Алсана простою не була. Напевне, тепер всі молоді жінки такі, думав Самад. Наприклад, наречена Арчі... минулого вівторка він також побачив щось вельми непросте у її очах. З молодими жінками все тепер не так, як раніш.

Ардашір закінчив свою, як він вважав, вельми красномовну тираду, відкинувся на крісло вдоволений і заходився скручувати зі скріпки букву М – Мухул, котра мала спочивати на його коліні поруч з А – Ардашір.

– Ой, дякую, сер, – сказав Самад, – який же я вам вдячний.

Того вечора був жахливий скандал. Алсана пожбурила на підлогу швейну машинку разом з недошитими модними чорними штанами.

– Усе це дарма! Скажи мені, Самаде Мія, який сенс переїжджати у цей красивий, справді вельми красивий будинок, якщо в нас нема що їсти?

– Це гарний район, у нас тут друзі.

– А хто вони? – вона грюкнула своїм маленьким кулачком по кухонному столу, від чого сіль і перець підлетіли вгору в красивому піруеті й видовищно розсипались у повітрі. – Я їх не знаю! Ти бився на давній забутій війні з якимось британцем, котрий тепер одружився з чорною дівкою! Чиї вони друзі? І серед цих людей мають рости мої діти? Будуть гратися з їхніми чорно-білими дітьми?

Але ти мені не сказав, – вигукнула вона, повертаючись до своєї улюбленої теми, – де у цьому домі їжа? – Алсана театральним жестом розчахнула кухонну шафку: – Де їжа? Може, будемо їсти порцеляну? – Дві тарілки полетіли на підлогу й розбилися на друзки. Вона поплескала по своєму животу, наче звертаючись до ще не народженої дитини, і кивнула на порцелянові скалки: – Хочеш їстоньки?

Тоді Самад, котрий теж любив мелодраматичні жести, кинувся до холодильника, розчахнув його і вивалив на підлогу кухні цілу гору м'яса. Його мати, говорив він, ночами не спала, аби приготувати сім'ї попоїсти. Вона не витрачала родинні гроші, казав він, як Алсана, купуючи готові страви, йогурти і консервовані спагеті.

Алсана з розмаху лупнула його в пузо.

– Ах, Самад Ікбол – традиціоналіст! Може, мені ще вийти на вулицю і одяг у відрі попрати? До речі, цікаво, як там мій одяг? Його їсти можна?

Доки Самад переводив подих, тримаючись за живіт, вона тут же, на кухні, заходилася скидати з себе все до останньої нитки, жбурляючи одяг просто на морожену ягнятину, залишки якої Самад приносив з ресторану. Вона постояла перед ним гола, демонструючи перші ознаки вагітності, а далі накинула довгий брунатний плащ і пішла з будинку.

Однаке й вона, гупнувши за собою дверима, подумала і зрозуміла, що це була правда: гарний район; не могла заперечувати, що, поки йшла зараз до траси, змушена була минати хіба дерева, а не бездомних та купи сміття, як у Вайтчепел. І дитині тут було б добре – цього теж не могла відкинути. Алсана десь глибоко всередині вірила, що життя серед зелені добре впливає на моральність дітей, а тут праворуч від її будинку починався Гладстон Парк, потужний зелений масив, названий на честь ліберального прем'єр-міністра (Алсана походила з поважної й давньої бенгальської сім'ї, а тому читала британську історію; але подивіться на неї тепер! Ото якби

хтось із родичів побачив її зараз!..), а в ліберальній традиції всі парки облаштовувались без загорож, не те що елітний Королівський парк (часів королеви Вікторії), з його шпичастим металевим парканом довкола. Віллесден не був аж таким мальовничим, як район Королівського парку, але тут було гарно. Нічого заперечити. Зовсім не схоже на Вайтчепел, де після промови першого-ліпшого божевільного неофашиста доводилося ховатися в підвалі, доки скінгеди розбивали їм вікна своїми кованими сталлю черевиками. Цілі потоки дешевої та безглуздої тупості. А тепер вона вагітна, їй потрібно трохи миру і спокою. Хоча й тут було чимось подібно: от чого вони всі так дивно витріщаються на неї, малу жінку-індуску, котра крокує вздовж траси у довгому макінтоші, а її пишне волосся розвівається у всі боки, як саме бажає? «Кебаби Маліка», «У містераЧонга», «У Раджі», «Пекарня Малковича», – читала вона нові для неї вівіски, доки проходила повз них. Схоплювала все одразу. Вже бачила, як воно тут є насправді. «Ліберальний район? А дзуськи!»

Ніхто не є більш ліберальним нині, ніж будь-хто інший. Просто тут, у Віллесдені, не було якихось одних, які б почувалися достатньо сильними, щоби нападати на якихось інших і заганяти їх у підвали, доки розлітаються вщент їхні вікна.

– Сенс виживання у самому виживанні, – сказала Алсана вголос (вона зверталася до своєї дитини – поклала собі передавати їй хоча б одну мудру думку щодня) і зайшла до салону «Дикі капці», сповістивши дзвіночком про свій прихід. Тут працювала її племінниця Ніна. Старомодна швацька майстерня. Ніна прибивала шпильки до жіночих туфель.

– Алсано, ти виглядаєш, як чорті-шо! – вигукнула Ніна по-бенгальськи. – Шо за жахливий плащ?

– Не твоя справа, що це, – відповіла Алсана по-англійськи, – я прийшла, щоб забрати черевика свого чоловіка, а не щоби базікати зі своєю племінницею-соромітницею.

Ніна вже до такого звикла і знала, що з приїздом Алсани у Віллесден нападок тільки побільшає. Раніше речення були довгими, наприклад, *Ти нічо' не здобула, лиш сором...* або *Моя безсоромна племіннице...* Проте зараз у Алсани вже не було ні бажання, ні сил щоразу намагатися викликати шок такими фразами, а тому вона завжди говорила своє «племінниця-соромітниця», використовуючи як загальну мораль до всього, що могло бути сказано і відчуте.

– Бачиш ці підшви? – запитала Ніна, відкидаючи з очей пасмо пофарбованого набіло волосся й подаючи Алсані з полиці Самадові черевики разом з невеликим блакитним талончиком. – Вони настільки стерті, тітонько Алсі, що мені довелося реконструювати їх від основи. Від самої основи! Шо він в них робив? Бігав марафон?

– Він працює, – скупно кинула Алсана. – І ще молиться, – додала вона, бо любила виказувати людям свою поважність та й, врешті, була насправді вельми традиційною та релігійною й не потребувала, власне, нічого, окрім дрібки віри. – І не називай мене тітонькою, бо я лише на два роки старша за тебе, – Алсана кинула черевики в пластиковий пакет і наготувалася йти.

– А я думала, люди моляться на колінах, – відповіла Ніна з легким смішком.

– Та по-різному, – кинула Алсана, вже виходячи за двері, від чого знову дзеленькнув дзвінок, – моляться, коли сплять, коли прокидаються, гуляють. Ми завжди перед очима Творця.

– Ей, а як там новий будинок? – крикнула Ніна їй услід. Але та вже пішла. Ніна струснула головою й зітхнула, спостерігаючи, як її молода тітка зникає вдалині вулиці, неначе маленька брунатна куля. Алсана. «Вона, – думала собі Ніна, – водночас і молода, і стара. Така чуттєва, така прямолінійна у своєму довгому, також сповненому чуттєвості плащі, але при цьому виникає враження...»

– Хей, міс! Я тут маю мешти, до яких тре глянути, – почувся голос із глибини кімнати.

– Дивись краще за своїми цицьками, – сказала Ніна у відповідь.

На розі біля пошти Алсана пригальмувала, скинула свої незручні сандалі й узула черевики Самада. (Дивовижно, але при своєму малому зрості вона мала величезні ноги. Тому коли дивитися на неї, складалося враження, що їй треба ще трохи підрости.) Вона миттю скрутила своє волосся у зручний вузол й щільніше загорнулася в плащ від надокучливого вітру. Далі вона рушила вгору вулицею попри бібліотеку й почала підніматися невеликою зеленою алеєю, котрою ніколи не ходила раніше.

– Виживання – це все, маленький Ікболе, – сказала вона своєму животу, – виживання.

Десь на половині дороги на пагорб вона перетнула вулицю, маючи намір звернути ліворуч і, зробивши коло, повернутися назад на головну дорогу. Проте коли вона наблизилася до великого білого фургона з відчиненими задніми дверцятами і заздрісно кинула поглядом на меблі всередині нього, їй довелося такожупізнати і їхню господиню – чорношкіру дівчину, котра лежала тут же, на моріжку за огорожею, й задумано дивилася в бік бібліотеки (а сама ж майже гола, ага! Якоюсь рожевою курточкою тільки й прикрита – мало що не в білизні), так ніби у цьому напрямку лежало її майбутнє. Алсана одразу ж спробувала знову перейти на інший бік, але відчула, що її помітили.

– Місіс Ікбол! – гукнула Клара й помахала їй рукою.

– Місіс Джонс.

Обидві жінки миттєво знітилися через свій одяг, проте, ще раз глянувши одна на одну, одразу ж віднайшли певність.

– Хіба ж це не дивно, Арчі? – почала Клара, старанно вимовляючи всі приголосні. Вона поклала собі за мету позбутися акценту й намагалася використати кожную нагоду, щоби повправлятися.

– Що-що? – запитав Арчі, котрий на той час був у холі й роздратовано воював з книжковою шафою.

– Ми ж щойно про вас говорили, – знову повернулася Клара до Алсани, – ви в нас нині обідаєте, так?

«Чорношкірі люди, як правило, вельми доброзичливі», – подумала та, усміхаючись до Клари у відповідь і підсвідомо додавши цей факт до решти «за» у переліку «за» і «проти», котрі стосувалися її нової знайомої. З-поміж осіб кожної меншини, котра їй не подобалася, Алсана любила вирізняти когось, хто б слугував винятком для її духовної рівноваги. У Вайтчепел залишилося багато таких спасених. Китайський хіромант містер Ван, столяр-єврей містер Сегал, домініканка Розі, котра вчашала до них, сподіваючись, на превелике задоволення та жаль Алсани, повернути її в лоно адвентистів сьомого дня, – всі ці щасливчики заслуговували на Алсанине золоте всепрощення, ніби бенгальські тигри, магічним чином позбавлені своїх шкур.

– Ага, Самад казав про це, – відповіла Алсана, хоча цього й не було.

Клара розцвіла:

– Добре... добре!

На мить запала мовчанка. Ніхто не знав, що сказати далі. Обидві жінки глянули вниз уздовж вулиці.

– Ваші черевики виглядають вельми зручними, – завважила Клара.

– Так. Так Бачите, мені доводиться багато ходити. Та ще й з цим...

– Алсана поплескала себе по животу.

– Ви вагітні? – здивовано запитала Клара. – Ви така ладна, що туго навіть не скажеш.

Клара сказала і вмить зашарілася: коли вона хвилювалася або тішилася, то знову збивалася на свою звичну говірку. Алсана тільки посміхнулася, бо не до кінця зрозуміла, що та мала на увазі.

– По вас важко помітити, – поправилася Клара, дещо заспокоївшись.

– Ото вже, – відповіла Алсана з награною веселістю, – невже наші чоловіки нічого одне одному не розказують?

Проте, як тільки вона це вимовила, обом жінкам з неприємністю подумалося якраз протилежне. Що їхні чоловіки насправді

розповідають одне одному все. І лише їх вони тримають у пітьмі незнання.

4

Троє на підході

Арчі був на роботі, коли дізнався про новину. Клара була вже на другому з половиною місяці.

– Не може бути, кохана!

– Не може, а є!

– Ти не вагітна!

– Вагітна! І я питала доктора, яким вуно буде, напуловину білим і чорним чи шо, ну і про решту. Я тубі кажу, всьо може бути. Воно навіть може мати гулубі очка! Пудумай тіки!..

Арчі про таке думати не міг. Він не міг собі уявити, як ото якийсь шматок його самого змагатиметься десь у генному басейні зі шматком Клари, а потім ще візьме й *переможе*. Але ж яка можливість! І що це буде за істота?! Він рвонув з офісу на Еустон-роуд, щоби купити коробку сигар. Через двадцять хвилин він увірвався назад в офіс з великим пакунком індійських солодошів й почав кружляти кімнатою.

– Ноель, візьми-но оту карамельку. Вона смачна. Молодший співробітник контори Ноель з підозрою заглянув усередину масної коробки:

– А на честь чого все це?.. Арчі поплескав його по плечу.

– Хіба не видно, що у мене скоро буде дитина? Блакитнооке немовлятко, віриш? У мене свято! Проблема тільки в тому, що на Еустон-роуд можна купити чотирнадцять видів індійського плову, але довбаних сигар тобі не продадуть ні за гроші, ні по-любіві. Давай, Ноель. Он та на тебе дивиться!

З цими словами Арчі витяг з пачки напівбілу-напіврожеву цукерку з дивним, не надто приємним ароматом.

– Хм, містере Джонс, це вельми... Але це не зовсім на мій смак... – Ноель зробив рух, наче збираючись повернутися до своїх папок, – я краще ще попрацюю...

– Та перестань, Ноелю. У мене ж буде дитина. Уявляєш, мені сорок сім, але *в мене буде немовлятко*. Правда ж ради цього варто влаштувати невеличке свято? Давай... ти ж не знатимеш, яке воно, доки не поспробуєш. Хоча б шматочок.

– Але ця пакистанська їжа, вона завжди така... Словом, я потім погано почуватимусь...

Ноель поплескав себе по животу й набув зовсім нещасного вигляду. Адже, попри те що він працював у відділі прямої реклами, він не любив, аби до нього зверталися безпосередньо. У конторі «Геройський Морган» він любив виконувати роль посередника. Передавав слухавку, переказував працівникам, що їм просили передати інші працівники, пересилав листи.

– Достобіса, Ноелю... та то ж тільки цукерка. Я просто намагаюся трохи відсвяткувати радісні новини. Хіба ти настільки гіпі, що вже не їси солодошів, чи як?

Волосся Ноеля було хіба трохи довшим, ніж волосся будь-кого іншого у конторі, й ще одного разу він купив ароматичну паличку і запалив її у кімнаті відпочинку. Проте оскільки контора, в якій працював Арчі, була вельми малою, то говорити тут не було про що, й ці дві деталі одразу поставили Ноеля на друге місце після Дженіс Джоплін, так само як Арчі називали білим Джесі Овенсом, бо він двадцять два роки тому посів тринадцяте місце на Олімпійських іграх. Гері з бухгалтерії звався Моріс Шевальє, бо мав бабцю-француженку і вмів випускати цигарковий дим крізь носа, а напарник Арчі Елмот заслужив прізвисько Айнштайн, адже міг подолати дві третини кросворду в «Тайме». Ноель не на жарт стривожився.

– Арчі... Ти отримав ту записку щодо папок, яку передав тобі через мене містер Гіроу?

Арчі зітхнув.

– Ах ти ж, чесне слово... Так, Ноелю, я переказав Еліоту, щоби він зайнявся перфорацією.

Ноель пройнявся вдячністю.

– Ну, добре... До речі, вітаю з... А мені треба повертатися до... – і Ноель справді повернувся до свого столу.

Арчі пішов спробувати щастя з секретаркою Морін. Морін мала красиві, як на її вік, ноги, впаковані у панчохи, неначе дві добрі сардельки, – і вона завжди йому трішки симпатизувала.

– Морін, люба. Я скоро стану батьком!

– Справді, любий? О, я *такарада*. Дівчинка чи...

– Ще надто рано говорити. Але *блакитні* очі точно будуть! – сказав Арчі, для якого можливість появи блакитних очей вже перестала бути генетичною випадковістю і перетворилася на певний факт. – Можеш у таке повірити?

– Ти сказав, очі будуть блакитні, так, любий Арчі? – повільно, старанно добираючи слова, мовила Морін. – Я не насміхаюся, не подумай, але... хіба твоя жінка не, як би сказати, не *іншого кольору шкіри*?

Арчі схвильовано закивав:

– Та я знаю! У нас із нею дитина, гени змішуватимуться, але очі будуть блакитними! Таке собі чудо природи!

– Ага, чудо, – коротко кинула Морін, добираючи, як би все сказати ввічливо.

– Цукерку з'їси?

Морін завагалася. Поплескала по своїх плеканих рожевих стегнах, стягнутих білими панчохами.

– Ой, Арчі, мені *неможна*. Зразу відкладеться отут, хіба ні? А ніхто ж із нас насправді молодшим не стає, правда? Ніхто не може повернути стрілки годинника назад, ага? Ах ота Джоан Ріверз, хотіла б я знати, як вона це робить!

І Морін засміялася, вона довго реготала своїм специфічним сміхом, котрий уже став фірмовим сміхом усього «Геройського Моргана»: сміялася пронизливо і голосно, лише злегка відкривши рот, бо смертельно боялася заробити від сміху зморшки.

Вона скептично колупнула одну з цукерок криваво-червоним нігтем:

– Це ж індуси робили?

– Так, – відповів Арчі з ідіотською усмішкою, – вони солодкі й водночас гострі. Трошки нагадують тебе.

– Ой, Арчі, який же ти кумедний, – сказала сумно Морін, бо вона завжди *трішки* симпатизувала Арчі, але не більше ніж трішки, бо ж він постійно викидав дивакуваті штучки: розмовляв з цими пакистанцями та карибцями й не надавав цьому жодного значення, а потім узяв та й одружився з однією із них і нікому навіть не повідомив, якого вона кольору, – Морін мало не поперхнулася тим дурнуватим коктейлем, коли вперше побачила її, чорну, як ніч, на офісній вечірці.

– Арчі, любий, я справді не думаю, що хочу це їсти... – й Морін потягнулася через увесь стіл зняти слухавку.

– Ну, як хочеш. Ти навіть не знаєш, що ти щойно втратила. Морін слабо посміхнулася і піднесла слухавку до вуха:

– А, так, містере Гіроу, він якраз тут, він щойно дізнався, що скоро стане батьком... і його дитина, судячи з усього, буде мати блакитні очі... я йому те саме казала, думаю, все залежатиме від генів... а, так, добре... я йому скажу, я відішлю його... Ой, *дякую*, містере Гіроу, ви дуже *добрі*, – Морін прикрила своїми довгими пальцями слухавку і прошепотіла до Арчі: – Арчібальде, любий, містер Гіроу хоче тебе бачити. Каже, що негайно. Ти був нечемним хлопчиком, га?

– Мав би бути, моя солодка, – відказав Арчі й пішов у бік ліфта.

На дверях було написано:

КЕЛЬВІН ПРОУ
ДИРЕКТОР КОМПАНІЇ
«ГЕРОЙСЬКИЙ МОРГАН»
СПЕЦІАЛІСТ ІЗ ПРЯМОЇ РЕКЛАМИ

Напис був явно покликаний залякати візитерів, тому Арчі спершу постукав у двері надто тихо й обережно, а потім – надто голосно, й

врешті мало не впав, коли одягнутий у добротний молескін Кельвін Гіроу рвучко відчинив двері перед самим його носом.

– Арчі, – сказав Кельвін Гіроу, демонструючи два ряди перфектних зубів, вельми схожих на перлини, хоча й не стільки через регулярну чистку, скільки завдяки успіхам дантистів, – Арчі, Арчі, Арчі, Арчі.

– Містере Гіроу, – сказав Арчі.

– Ти мене дивуєш, Арчі, – сказав містер Гіроу.

– Містере Гіроу, – сказав Арчі.

– Сідай-но отут, Арчі, – сказав містер Гіроу.

– От, дякую, містере Гіроу, – сказав Арчі.

Кельвін витер смужку поту, котра проступила під комірцем його сорочки, хвилину погрався своїм срібним «Паркером» і кілька разів глибоко зітхнув.

– Арчі, хм, питання вельми делікатне... знаєш, я ніколи не вважав себе расистом, Арчі.

– Містере Гіроу?

«А щоб тобі, – подумав Кельвін, – ніби *сама совість*. Коли хочеш сказати щось делікатне, то зовсім не прагнеш, щоби твоя совість отак сиділа й дивилася тобі просто в обличчя». Ці великі очі, ніби в дитини чи в маленького тюленя, – правдива тобі фізіогномія невинності: дивитися на Арчі Джонса, це ніби дивитися на когось, хто чекає, що кожної миті його можуть огріти по голові палицею.

Кельвін спробував пом'якшити становище.

– Давай я скажу по-іншому. Ти ж знаєш, що коли б трапилася подібна делікатна ситуація, я б радився, якії вирішити саме з *тобою*. Ти пам'ятаєш, я завжди знаходив час, щоби порадитися з тобою, Арчі. Адже я тебе *поважаю*. Ти не *вульгарний*, Арчі, ти ніколи не був вульгарним, навпаки, ти є...

– Коротше, – перебив Арчі, бо вже знав цю манеру розмови начальника.

Кельвін посміхнувся: неначе глибока рана протяла його обличчя, з'явилася і зникла з рішучістю, з якою товстий чоловік вламуються

крізь розсувні двері.

– Точно, буду говорити *коротко*. Люди *довіряють* тобі, Арчі. Знаю, знаю, останнім часом ти трохи подався, старі рани дають про себе знати, але за всіх обставин я намагався піклуватися про тебе, Арчі, адже я точно бачив: *люди тобі довіряють*. Саме тому ти втримався у бізнесі безпосереднього рекламування протягом такого тривалого часу. Й оскільки я сам довіряю тобі, Арчі, то, сподіваюся, ти сприймеш те, що я маю сказати, належним чином.

– Містере Гіроу? Кельвін знизав плечима.

– Я б міг збрехати тобі, Арчі, міг би сказати, що ми щось там наплутали зі списками; я б трохи покопався у своїх гнилих мізках і виловив би там яку-небудь смачну причину того, що маю сказати, – але ти вже *великий хлопчик*, Арчі. Ти б *точно* тоді зателефонував у ресторан і дізнався б, ти ж не бабуїн якийсь, Арчі, у тебе є клепка в голові, ти точно знаєш, скільки буде два на два....

– *Чотири*.

– Чотири – точно, Арчі. Ти знаєш, що буде чотири. Розумієш, Арчі, що я намагаюся тобі сказати? – прорік містер Гіроу.

– Неа, містере Гіроу, – відповів Арчі. Кельвін наготувався припинити бігати навколо.

– Пригадай ту офісну вечірку минулого місяця, Арчі, – нам було незручно і неприємно. А незабаром ми матимемо ще одну таку ж, тільки разом з працівниками філіалу компанії в Сандерленді – нічого особливого: десь із тридцять осіб, каррі, пиво, трохи бугі... як я вже сказав, Арчі, я не расист...

– Расист...

– Та я плював на цього Еноха Павела... але, знову ж таки, де в чому він має рацію, хіба ні? Надходить певний момент перенасичення, і люди починають почуватися дещо незручно... Бачиш, і от він каже...

– Хто?

– Павел, Арчі, Павел – *намагайся стежити за моєю думкою* – проходив певний час, і всього, що він говорив, ставало вже забагато,

ні? Я маю на увазі, що це ніби Делі, в яке ти потрапляєш у Евстоні кожного ранку в понеділок. Ото деяким людям тут – бачиш, я себе до них не зараховую – здається, що твоє ставлення є дещо *дивним*.

– Дивним?

– Розумієш, дружинам співробітників ця особа не подобається, тому що, скажемо прямо, вона насправду красива – в неї фантастичні ноги, Арчі, я хочу привітати тебе з такими ногами, – а чоловіки, хм, чоловікам просто не подобається розуміти, що вони трохи хочуть ще когось, коли вони отак-от разом сидять на офісній вечірці зі своїми законними дружинами, особливо якщо ця особа є... *ну, ти розумієш...* і вони взагалі не знають, що з цим усім робити.

– Хто? – Що?

– Про що ви говорите, містере Гіроу?

– Дивись, Арчі, – сказав Кельвін (піт тепер стікав по ньому струмками, що було справжньою катастрофою для чоловіка з такими волохатими грудьми), – візьми-но оце, – Кельвін через увесь стіл підсунув до Арчі цілу купу талонів на харчування.

– Це в нас залишилося після останньої лотереї, пам'ятаєш, був розіграш, коли можна було отримати ту нову модель авто.

– А, ні, я ж тоді виграв рукавички для кухні, так що, містере Гіроу, в цьому немає необхідності...

– Бери, бери, Арчі. Тут на загальну суму п'ятдесят фунтів, і їх можна реалізувати в п'яти тисячах їдалень по всій Британії. Візьми. Кілька разів поїси за мій кошт.

Арчі обережно взяв талони, ніби кожен з них сам був купюрою в п'ятдесят фунтів. Кельвін на мить замовк, бо побачив в очах Арчі сльози щастя.

– От, я навіть не знаю, що сказати, – почав Арчі, – я майже постійно обідаю в одному й тому самому місці. Якщо вони їх приймають, то я за все життя цього не з'їм. Вельми вдячний.

Кельвін приклав до лоба хусточку.

– Та то пусте, Арчі, не варто і згадувати. Будь ласка.

– Містере Гіроу, – Арчі кивнув на двері, – а можна я... просто хотів зателефонувати кільком людям, знаєте, повідомити їм новини про мою дитину... якщо ми тут уже закінчили.

Кельвін кивнув, заспокоївся. Арчі піднявся з місця. Він уже майже взявся за клямку дверей, коли Кельвін ще раз підкинув свій «Паркер» і сказав:

– Ага, Арчі, ще одне... ну, це про ту офісну вечірку з гостями із Сандерленда... я поговорив з Морін і з'ясував, що ми не можемо запросити туди всіх... словом, ми кинули записочки з іменами у капелюх, і, знаєш, так вийшло, що якраз ти не йдеш. Ну, я сподіваюся, ти ж не надто жалкуватимеш? На таких вечірках, як правило, доволі нудно.

– Таки-так, містере Гіроу, – відповів Арчі, літаючи думками деінде (він саме молився Господу, щоби в «О'Коннелі» приймали такі талони); посміхався сам до себе, уявляючи, як полізуть на лоба очі в Самада, коли він вивалить перед ним на стіл купу цих ідіотських талонів аж на п'ятдесят фунтів.

Частково через те, що місіс Джонс завагітніла майже одночасно з місіс Ікбол, а частково через збіг їхнього розпорядку дня (на той час Клара вже працювала погодинно вихователем підліткового клубу в Кілбурні й опікувалася групою з п'ятнадцяти тінейджерів, афросів до мозку кісток, вбраних у спортивні костюми «Адідас», брунатні шийні хустки, кросівки «Велкро» – п'ятнадцять припечених сонцем тіней, – а Алсана у тому ж Кіл бурні, лише за рогом, відвідувала пренатальні курси для жінок-азіаток), обидві жінки почали бачитися частіше. Такі несміливі на початку стосунки – кілька спільних обідів у місті, десь-якась випадкова кава – починалися як своєрідна партизанська війна проти їхніх чоловіків, але з часом переросли у справжню дружбу. Вони відмовилися стати співучасниками чоловічого замилювання суспільним життям, а відтак мали час насолоджуватися іншими його гранями: прогулюватися, ходити на пікніки, сперечатися і вчитися, а ще дивитися старі французькі фільми, на сеансах яких Алсана

скрикувала і закривала руками обличчя, щоразу, коли з'являвся хоч натяк на оголене тіло («Заберіть це! Ми не хочемо дивитися на цю гидоту!»), а Клара ніби підглядала, як живе інша частина людства, та частина, котрій знайомі романтика почуттів, пристрасть та *життєва насолода*. Та, інша частина людей, котрі мають *секс*. Це життя могло б бути і її життям, якби вона одного прекрасного дня не опинилася на вершечку сходів, біля підніжжя яких сидів Арчібальд Джонс.

Пізніше, коли їхні животи вирости надто великими і сидіти у кріслах кінотеатру стало некомфортно, жінки почали зустрічатися в обідню пору в Кілбурнському парку; часом до них долучалася ще племінниця-соромітниця, тож усім трьом доводилося тулитися на одній лавочці, доки Алсана розливала з купленого на розпродажу термоса й тицяла в руки Кларі чай без молока та з лимоном. Далі розгорталися кілька шарів паперу і на світ з'являлись різноманітні лакоминки: смачнющі крученики, крихкі індійські солодощі, котрі випадали з пакунків, наче різнобарвні скельця калейдоскопа, пиріжки з пряною телятиною, салат з цибулі; Алсана говорила Кларі:

– їж давай! Пхай всьо це в себе, дурочка! Воно там у тобі товчеться тудасюда твоїм пузом і чекає, коли його врешті нагодують. Так шо давай не муч його, жінко. Чи ти хочеш заморити його голодом? – Адже то тільки ззовні видавалося, що на лавочці сидять троє – насправді їх там поміщалося шестеро (троє живих і троє ще не народжених): у Клари була дівчинка, в Алсани – двоє хлопців. Алсана тоді казала:

– Та ніхто й не нарікає, якщо подумати. Діти – це благословення, і чим їх більше, тим краще. Але я тобі кажу, коли я повернула голову і побачила той самий, ультра бізнес як там його...

– Ультразвук, – поправила Клара, старанно пережевуючи рис.

– Ага, так ото мене там чуть шляк не трафив. Двоє! Тут хоча би одного прогодувати!

Клара засміялася і сказала, що вона уявляє собі Самадове лице, коли він це побачив.

– Ні, дорогенька, – відповіла Алсана з докором, ховаючи свою величезну ногу в складках сарі, – він нічого не бачив. Його там не було. Я не хочу, щоби він дивився на такі речі. Жінка мусить мати щось приватне – чоловіку не треба втручатися у її тілесні справи, пхатися до жіночих... *частин тіла*.

Племінниця-соромітниця, котра сиділа між ними, пирхнула крізь зуби:

– Шоб мене розірвало, Алсі, ну, він же мав якийсь стосунок до отих твоїх частин тіла чи ти зачала непорочно?

– Як грубо, – сказала Алсана Кларі з істинно британською пихою, – вона вже надто доросла, аби бути такою безкультурною, хоча й замолода, щоби краще розбиратися в таких речах.

Й тоді Алсана і Клара, неначе віддзеркалюючи одна одну, що трапляється, коли люди переживають однаковий стан, обидві водночас поклали руки собі на животи.

Ніна поспішила виправдатися:

– Да... ну, ладно... А як ви їх назвати думаєте? Є вже якісь ідеї?

– Меена і Малана, якщо народяться дівчатка, – рішуче озвалася Алсана, – а як хлопці, то будуть Маджід і Міллат. М – добра буква, сильна. Махатма, Магомет, отой кумедний містер Моркамб з «Моркамб і Вайз» – це буква, якій можна довіряти.

Однак Клара була більш обережною, бо давати ім'я видавалося їй неабиякою відповідальністю, божественним завданням, котре лягає на плечі простих смертних.

– Якщо це буде дівчинка, то мені, думаю, пудобається *Айрі*. Це на нашій гувірці означає *окей, спукійно, мирно*, розумієте?

Алсана вжахнулася до того, як вона закінчила речення:

– Окей? Це ім'я для дитини? Може, ти ще назвеш її *Не хочете солі чи перцю? або Яка в нас гарна погода!*

– ...а Арчі хоче назвати Сарою. Ну, проти Сари нема що усубливо заперечувати, ну але і нема чуто тоже тішитися. Я думаю, що якби з мене була добра жінка для Авраама...

– Ібрагіма, – не стільки з коранічного педантизму, скільки інстинктивно поправила Алсана, – він народжував дітей, навіть коли йому було сто років, бо ж на то була воля Аллаха.

Ніна встряла в розмову, не даючи їй повернути в небажане русло:

– Мені подобається Айрі. Прикольне ім'я, колоритне і ні на що не схоже.

Алсана була в захопленні.

– Та дай собі спокій, думаєш Арчібальду не все одно, чи воно колоритне і ні на що не схоже? Я б на твоєму місці, золотко, – сказала вона, поплескавши Клару по коліні, – я б таки назвала Сарою і на тому все. Інколи цим чоловікам треба дозволяти наполягти на своєму. Все за дрібничку – як це сказати англійською? За дрібничку, – вона приклала пальця до міцно стулених губ, неначе сторож при воротах, – *шш*.

Але племінниця-соромітниця у відповідь швидко-швидко закліпала своїми пишними віями, накинула університетський шарф на голову, як чадру, і сказала з сильним акцентом:

– О, так, тітонько, так, така собі маленька індійська жінка, *котра тільки й знає підкорятися*. Весь час мовчиш, бо він до тебе говорить. І навіть якщо ви кричите і обзиваєте одне одного, він усе одно тебе не чує. Врешті-решт його все одно буде зверху, бо він може робити, що йому завгодно і коли завгодно. І більшу половину часу ти навіть не знаєш, де він, чим займається і що *відчуває*. Надворі 1975 рік, Алсі. Ти вже не зможеш керувати стосунками у такий спосіб, як пропонуєш. Це тобі не в Індії. Тут, на Заході, чоловік і жінка мусять спілкуватися, вони повинні слухати одне одного, інакше... – і Ніна подула на долоню, неначе зганяючи з неї примарну хмаринку.

– Ну, як горохом об стіну, – поважно відказала Алсана, закривши очі й похитуючи головою, – це якраз тобі належало б слухати. Аллах свідок, я завжди поведуся так, як чоловік поводитьсь зі мною. Але можеш бути певна – мені *не все одно* щодо нього. А правда полягає в тому, що, аби шлюб не розпався, не потрібні всі ці розмови, розмови

і ще, і ще раз розмови – всі ці «я тобі те», «мені подобається це» – всі ці *викриття*, про які пишуть у книжках: особливо коли твій чоловік старий, зморшкуватий і розпадається на частини, ти вже не хочеш *знати*, що там за таємниці ворухаться під ліжком чи торохтять кістками у шафі.

Ніна тільки поморщилася, Клара також не знайшла, що відповісти, й тому пакунок з рисом пішов на наступне коло.

– До того ж, – сказала Алсана після паузи, склавши вкриті гусячою шкірою руки попід грудьми і явно тішачись, що розмова постійно кружляє довкола тем, пов'язаних з цими пишними об'єктами її анатомії, – жінки з сімей, подібних до наших, повинні знати, що *тиша*, тобто все *не* сказане, є *найкращим* рецептом доброго подружнього життя.

Адже всі троє виростили у строгих, релігійних родинах, у яких Господь був незримо присутнім щоразу, коли всі сідали до столу, просочувався у всі дитячі забави й сидів під простирадлами в позі лотоса, щоби, присвічуючи ліхтариком, перевіряти, чи не коїться там бувачого недозволеного.

– Тоді давай я скажу прямо, – саркастично підсумувала Ніна, – ти вважаєш, що невелика доза гноблення просто необхідна для доброго шлюбу.

Алсана закипіла, ніби хтось натиснув на ній невидиму кнопку:

– Кажеш, гноблення?! Яке пусте і дурне слово! Я всього лиш маю на увазі здоровий глузд. Ким є мій чоловік? А ким є твій? – вона кивнула на Клару. – Вони прожили по двадцять п'ять років, коли ми ще навіть *не народилися*. Хто вони? На що вони здатні? Чия кров у них на руках? Який запах, який присмак у їхніх приватних справ? Хто про те знає? – й вона рвучко піднесла вгору руки, засилаючи у несвіже кілбурнське повітря свої питання та разом із ними – зграйку переляканих горобців. – От, що ти не розумієш, племіннице-соромітнице, що не розуміє ніхто з вашого *покоління*...

На це Ніна так поспішала заперечити, що з рота в неї випав шматок цибулі:

– Мого покоління? Та щоб я здохла, Алсі! Ти ж тільки на два роки за мене старша!

Проте Алсана продовжувала, неначе ніж, протинаючи кпини та лайки племінниці-соромітниці:

– ...так це те, що люди довкола не мають бажання знати про всі запахи чужої брудної білизни.

– Але ж, тітонько! – Ніна перейшла на вищі тони, бо цей пункт – влаштований за розрахунком шлюб Алсани – становив саме осердя їхньої постійної суперечки. – Як ти можеш жити з кимсь, кого ти не знаєш від діда-прадіда?

У відповідь Алсана злісно підморгнула; вона любила залишатися виклично-спокійною, коли її співрозмовник закипав і мок від власного шалу:

– Можу, *міс Розум-так-і-пре*, бо так набагато легше. Саме тому, що Єва не знала Адама від діда-прадіда, з їхнім шлюбом було все окей. Давай поясню. Точно, я пішла за Самада Ікбола того самого вечора того ж дня, коли його вперше побачила. Ясно, що ніяких його дідів-прадідів я не знала. Але він був доволі милим. Ми зустрілися за сніданком в Делі одного паркового дня, й він обмахував мене «Таймсом», наче віялом. Я подумала, що в нього симпатичне лице, приємний голос і задниця все ще доволі пружка й округла, як на чоловіка його років. Уже добре. А тепер, коли я дізнаюся про нього щось нове, *він подобається мені все менше*. Бачиш, краще б нам було йти іншим шляхом.

Від такої спотвореної логіки Ніна аж зірвалася на ноги.

– До того ж, – вела своєї Алсана, – я ніколи не знатиму його на всі сто. Витягнути щось з мого чоловіка – це все одно, що видушити воду з кореня.

Ніна не змогла стримати посмішку:

– Воду з *каменя*.

– Так-так, ти думаєш, я тупа. Але в чоловіках я таки розбираюся. Скажу тобі, – Алсана наготувалася підсумувати все сказане так, як це робили свого часу молоді, зачесані на залакований проділ, адвокати

в Делі, – чоловіки – це найбільша таємниця. Бог простий порівняно з чоловіками. А тепер досить філософії: чебурека хоч? – з цими словами вона зняла накривку з пластикового пуделка й відкинулася на спинку лавки, тлуста, гарненька і вдоволена зробленим висновком.

– Це просто ганьба, що вони в тебе будуть, – послабила хватку Ніна, – хлопці, я маю на увазі. Це ганьба, що в тебе народяться хлопці.

– Що ти маєш на увазі?

Насправді зрозуміти цю фразу мала Клара (тільки тримай це в таємниці від Алсани та Арчі), котра впродовж кількох останніх місяців позичала книжки з її особистої бібліотеки і вже встигла поглинути одна за одною і «Жінку-євнуха» Жермени Грір, і «Страх польоту» Еріки Джонг, і, звісно ж, «Другу статъ» – у той спосіб Ніна приховано намагалася позбавити Клару її «сфальшованої свідомості».

– Я маю на увазі, що чоловіки й так уже натворили багато хаосу в нашому сторіччі. Їх достобіса багато, цих чоловіків. Якби я знала, що в мене має народитися хлопчик, – Ніна зробила паузу, щоби її обидві подруги приготувалися осмислити нову для їх сфальшованої свідомості ідею, – я б серйозно задумалася, чи не зробити мені аборт.

Алсана скрикнула й затулила однією рукою своє вухо, а другою – Кларине, через що мало не вдавилася шматком баклажана. Одночасно з якоїсь причини ця думка видалася Кларі страшенно смішною, відчайдушно смішною, убого смішною; тож за мить племінниця-соромітниця опинилася затиснутою між двох жінок, котрі схопилися за свої яйцеподібні животи, лише одна зі сміху, а друга – охоплена страхом та нападком асфіксії.

– З вами все гаразд, леді?

Над ними стояв Сол Йозефович – підстаркуватий чоловігга, котрий добровільно взяв на себе місію доглядати за порядком у парку, хоча відповідну посаду міська рада скоротила ще хтозна-коли.

– Ми всі будемо горіти в пеклі, містере Йозефович, – спромоглася сказати, прийшовши до тями, Алсана, – оце й усе, що з нами трапилося.

Племінниця-соромітниця закотила очі:

– Говори за себе, тітонько.

Але Алсана із вправністю меткого снайпера вже вистрелила у відповідь:

– Так, так, кожен відповідає за себе – на щастя, Аллах уклав усе саме в такий спосіб.

– Доброго дня, Ніно, доброго дня, місіс Джонс, – сказав Сол, елегантно кланяючись кожній, – місіс Джонс, ви певні, що з вами все гаразд?

Клара не могла спинити сліз, котрі котилися з кутиків її очей. У той момент вона вже не знала, плаче чи сміється.

– Все добре... добре, містере Йозефович, пробачте, що потурбувала вас... ні, справді, все добре.

– Не бачу тут нічого аж такого смішного, – пробурмотіла Алсана, – нищити невинних – хіба це смішно?

– У моєму житті такого не траплялося, місіс Ікбол, – у своїй звичній незворушній манері відповів Сол Йозефович, простягаючи Кларі хустинку.

Всіх трьох жінок це вразило – так вражає нас історія, зненацька, без попередження, немов спалах, – яким-таким було оте життя колишнього доглядача парку. Запала тиша.

– Отже, добре, – порушив мовчанку Сол, – якщо з вами, леді, все гаразд, я можу продовжувати свій обхід. – Він ще раз легенько вклонився всім трьом, надягнув капелюха, котрого був зняв, скоряючись давнім звичаям, і, сказавши наостанок, що Клара може залишити хусточку собі, повільно рушив парком, обходячи його проти годинникової стрілки. Коли Сол відійшов на достатню відстань, щоби їх не чути, Ніна озвалася:

– Ну, добре, тітонько Алсі, пробач... пробач, якого біса ти ше в мене хочеш?

– О, вся ця купа клятих питань, – простогнала Алсана, голос якої враз втратив запал і затремтів, – цілий світ проклятих питань у цих кількох твоїх словах. Я вже нічого не розумію, а я лише при початку, уяви.

Вона зітхнула, не чекаючи на відповідь, не дивлячись на Ніну, лише проводжала поглядом згорблену постать Сола, що поволі віддалявся від них, то з'являючись, то зникаючи поміж тисовими деревами.

– Ти, напевне, маєш рацію у тому, що говорила про Самада... про багато речей. Може, на світі взагалі нема добрих чоловіків, і ці двоє, котрі тут, у мене в животі, такі самі... може, я дійсно мало говорю зі своїм чоловіком, може, я справді одружилася з чужою мені людиною. Напевне, ти бачиш *правду* краще, ніж я. Ну, що я можу знати... босонога дівчинка з села... ніколи не ходила до університету.

– О, Алсі, – сказала зі сльозами в голосі Ніна, тремтячи від слів Алсани, наче шмат тканини на вітрі, – ти ж знаєш, що я не це мала на увазі.

– Але я не можу увесь-всенський час думати про правду. Я переймаюся тільки правдою, з якою мені *доводиться жити*. Одна справа – пити зі струмка, а інша – втратити глузд, ковтнувши води з солоного моря. Моя племінниця-соромітниця вірить, що можнавилікуватися словами? – Алсана сумно посміхнулася. – Що можна говорити, говорити, говорити і все вирішиться само собою? Варто тільки бути чесною, розтяти серце і випустити з нього трохи червоної сукровиці? Але минуле, дорогенька, складається не тільки зі слів. Ми, бач, одружені зі старими чоловіками. Ці діти, – вона поплескала по своєму і Клариному животах, – матимуть не батьків, а двоногих монстрів. Тато кожного з них однією ногою стоятиме у теперішньому, а другою – в минулому. І жодна розмова цього не змінить, їхні коріння назавжди лишиться сплутаним. А свої корені треба знати. От, подивися на мій сад: кожного битого дня пташки на коріандрі... Сол Йозефович якраз дістався дальніх воріт парку і повернувся, щоби помахати жінкам рукою. Всі троє помахали у відповідь. Клара, котра

махала над головою його хусточкою, почувала, що її жест є дещо театральним. Так, наче вона проводжала когось, хто від'їжджає потягом у далекі краї.

– А як вони зустрілися? – запитала Ніна, намагаючись дещо розвіяти хмару, котра нависла була над їхнім пікніком. – Я маю на увазі містера Джонса і Самада Мія.

Алсана відкинула голову назад, наче струшуючи поганий настрій:

– О, це було на війні. Десь там далеко разом убивали якихось нещасних виродків, котрі, ясна річ, аж такого не заслужили. І що вони обоє дістали за свої подвиги? Самад Мія – мертву руку, а містер Джонс – кульгаву ногу. Ну хоч щось, хоч щось – от і все.

– Арчі ранили в *праву* ногу, – тихо сказала Клара, показуючи на власне стегно, – думаю, там у нього засів усколок. Але він мені про то ніц не говорить.

– Та яка різниця! – вибухнула Алсана. – Я краще віритиму багаторукому злодюжці Вішну, ніж слухатиму, що кажуть ці чоловіки.

Але Клара, котра повсякчас намагалася уявити собі образ молодого солдата Арчі, особливо коли доводилося спати зі старим і зів'ялим Арчі зі служби безпосередньої реклами, заперечила:

– Та перестань... ми ж нічого напевне не знаємо... Алсана доволі по-простацьки сплюнула на траву.

– Смердючі брехні! Якщо вони герої, то де їхні медалі? Де груди в орденах? У всіх героїв щось таке є. Хоча б якісь орденські планки. І тому кожного героя видно за десять миль.

Ну, сама то я не бачила... хіба на фотографіях, – тут вона відригнула і на секунду знітилася, – але ж ні, дорогенька, ми маємо подивитися *правді в очі*. Глянь, що їм залишилося. Самад має одну руку і торочить, що шукає Господа, але насправді Господь уже давно про нього забув і лишив подавати каррі в ресторані, в якому він уже два роки носить жилаву козлятину бідолахам, котрі нічого кращого у своєму житті не бачили; а Арчібальд... ні, ну подивися правді в очі...

Алсаназупинилася і глянула на Клару, щоб побачити, чи можна говорити далі й чи не зробить вона їй цим боляче. Але Клара сиділа

із заплющеними очима, бо вже дивилася правді в лице; молода дівчина впритул дивилася на старого чоловіка; далі вона розплющила очі й, легко усміхнувшись, закінчила Алсаніне речення:

– ...а Арчібальд перекладає папери, щоби заробити собі на життя, *о кусе*.

Глибинні зв'язки Альфреда Арчібальда Джонса та Самада Мія Ікбола

До речі: видається, що порада Алсани дивитися правді в очі є вельми слушною; зазирнути їй точно в самі зіниці; такий собі сумовитий та чесний погляд, доскіпливий аналіз, котрий крізь проблему прозиратиме у саму її серцевину, а крізь серцевину – в самий її корінь; питання лише, як глибоко ти хочеш зазирнути. І наскільки глибоко *варто зазирати*? Старе американське запитання: то чого ти хочеш, *крові*? Майже напевне захочеш більше, ніж крові: знати сказане подумки, почути взагалі не сказане, побачити медалі та фото, списки та посвідчення, жовті клапті старого паперу, крізь який проступатимуть слабкі брунатні начерки дат. *Назад*, назад, назад. Ну добре, нехай. Повертаємося назад до Арчі, нічим не заплямованого, рожевоощокого, виплеканого Арчі, котрий виглядає у свої сімнадцять достатньо дорослим, щоби одурити членів медичної комісії з їх олівцями та ростомірами. Назад до Самада, котрий на два роки старший, а на вигляд немов свіжоспечений теплий хліб. Назад аж до того дня, коли вони вперше опинилися один побіч одного, Самад Мія Ікбол (другий ряд, рядовий Ікбол, крок вперед!) і Альфред Арчібальд Джонс (ліва, ліва, раз, два, три!), у той день, коли Арчі зненацька забув найістотнішу з добрих манер справжнього британця. Увесь час повертався до Ікбола поглядом. Вони стояли плече до плеча на узбіччі очорнілої, випрасуваної російською бронетехнікою дороги, в однакових маленьких трикутних пілотках, натягнутих на голови, немов паперові кораблики, в однакових кусючих уніформах, а їхні змерзлі на кінчиках пальців ноги однаково спочивали у чорних запилених черевиках. Проте Арчі відвести погляду від сусіда не міг. І Самад здався, перестав звертати на те увагу, чекав, доки минеться, й лише пізніше, коли вони вже битий тиждень тряслися скоцюрблені в танку, в задусі та спеці

замкнутого броньованого корпусу, він відповів на той недремний погляд, з яким був уже змирився, якщо тільки такі гарячі голови, як він, здатні були з чимось миритися.

– Друже, що ти там у мені знайшов такого таємничого, що так привертає твою увагу?

– Мою що? – занепокоївся Арчі, котрий зовсім не збирався на війні вести особисті розмови. – А, ні, ніхто, тобто ніщо, нічого такого, а що ти маєш на увазі?

Вони майже шепотіли, бо інакше розмова аж ніяк не була б особистою: в кабіні їхнього «Черчілля», котрий саме гуркотів Афінами дорогою до Фесалонік, окрім них, було ще двоє солдатів та капітан. Це було 1 квітня 1945 року. Арчі Джонс був водієм танка, Самад – радистом, Рой Макінтош виконував функції другого водія, далі на своєму сидінні коцюрбився гарматник Віл Джонсон, а ще вище сидів Томас Дікінсон Сміт, котрому, щоправда, низька стеля заважала гордо піднести голову і виявити всю велич свого нещодавно отриманого капітанства. Усі п'ятеро от уже три тижні не бачили нікого, крім як одне одного.

– Я просто маю на увазі, що ми, схоже, промучимось у цій бляшанці ще зо два роки.

Зненацька у навушниках почулися позивні, й Самад, котрий не хотів, аби вважали, що він нехтує своїми обов'язками, швидко й ефективно відповів на них.

– Ну і? – запитав Арчі, після того як Самад повідомив їхні координати.

– Ну і такого довбаного роззирання жодна людина не витримає. Ти що, досліджуєш повадки танкових радистів чи тобі просто подобається моя задниця?..

їхній капітан Дікінсон Сміт, котрому на правду подобалася задниця Самада (але не тільки вона, а ще його розум, його стрункі м'язисті руки, котрим би краще обіймати коханця, а також його звабливі зелені/ карі очі), негайно перервав балачку.

– Ікболе! Джонсе! Ану займіться справою. Хто тут ще мені язики чесати буде?

– Я лише зауважив йому, сер. Людині важко сконцентруватися на всіх цих Еффокстротах і Зетзебрах, на всіх цих крапках-тире, коли твій псячий напарник стежить своїми псячими очима за кожним твоїм рухом, сер. У Бенгалії сказали б, що людина з такими очима наповнена...

– Заткнись, султан, гомік ти нещасний, – втрутився Рой, котрий ненавидів Самада, і особливо ці-його-радистські-штучки.

– Макінтоше, – сказав Дікінсон Сміт, – зачекай, не перебивай нашого султана. Хай султан скаже.

Аби уникнути припущень щодо його симпатії до Самада, капітан Дікінсон Сміт завів собі звичку насміхатися з нього, повторюючи ненависне йому прізвисько «султан», але ніяк не потрапляв зробити це достатньо ущипливо; капітан вимовляв те слово надто м'яко, надто близько до розкішної рідної Самаду мови, через що Рой і ще вісімдесят інших Роїв під прямою орудою Дікінсона Сміта ненавиділи капітана, насміхалися з нього і відверто виказували йому свою зневагу; до квітня 1945 року всі вони були сповнені презирством і по горло ситі цими його командирсько-збоченськими штучками. Арчі, котрий у Першому штурмовому полку був новеньким, про такі речі лише починав здогадуватися.

– Я лише сказав йому заткнутися, і він би заткнувся, цей індійський султанячий виродок, якби розумів, що так буде для нього краще. При тому жодної неповаги до вас, сер, звісно, – додав Рой з увічливим жестом.

Дікінсон Сміт знав, що в інших полках, в інших танках не бувало такого, щоби підлеглі огризалися своїм командирам, та й навіть взагалі говорили. Навіть Ввічливий Жест Роя означав капітанову поразку. У всіх цих інших танках, у численних «Шерманах», «Черчіллях», «Матільдах», котрі металевими тарганами повзли просторами Європи, взагалі не існувало питань поваги чи неповаги. Тільки Послух, Непослух, Покарання.

– Султан... султан... – медитував собі тим часом Самад, – знаєте, містере Макінтош, я зовсім не проти такого прізвиська, але якби воно було хоча б *точніш*. Знаєте, воно не є точним з погляду історії. І навіть якщо мати на увазі *географію*, воно також неточне. Я певен, я пояснював вам, що походжу з *Бенгалії*. А слово «султан» стосується володарів *арабських* земель, котрі лежать за сотні миль на захід від бенгальських кордонів. Називати мене султаном, враховуючи цю відстань, так само, знаєте, неточно, як коли б я йменував вас товстозадим нацистським виродком.

– Я назвав тебе султаном і ще раз назву, ясно?

– О, містере Макінтош. Як же це складно, як же це безглуздо, що ми з вами застрягли разом у цьому британському танку, та ще й знайшли спосіб розсваритися – а ми ж обоє піддані британської корони.

Віл Джонсон, котрий був трохи простакуватим, одразу ж зняв свою пілотку, як він робив завжди, коли хтось згадував про британську корону.

– А через що вся ця довбана заваруха? – запитав Макінтош, вмощуючи зручніше своє пивне пузо.

– Нічого особливого, – відповів Самад, – боюсь, що взагалі не через «щось»; я просто говорив, говорив, знаєте, як то кажуть, мовляючи, а ще намагався привести до тями сапера Джонса, щоби він перестав на мене вилуплятися своїми вибалушеними очима, ото тільки й всього... і, схоже, я провалив усю справу.

Здавалося, його зачепило за живе, й Арчі зненацька відчув зовсім не типове для солдата бажання притлумити біль. Але то були не той час і не те місце.

– Ну все. Досить вам, – сказав Дікінсон Сміт, – Джонсе, звірся з картою.

Й Арчі почав звірятися з картою.

Їхня подорож була довгою і виснажливою, а діяти їм під час неї доводилося вкрай рідко. Танк Арчі був мостобудівною машиною й належав до одного зі спецпідрозділів британської армії, а не до

регіональних чи ординарних танкових частин; хлопці обслуговували армію загалом, мандрували від країни до країни, ремонтуючи пошкоджене обладнання, прокладаючи мости, розмінуюючи проходи, відновлюючи дороги там, де їх було зруйновано. їхня робота полягала не в тому, щоби битися, а в тому, щоби війна йшла гладко. До того часу, коли Арчі долучився до боротьби, вже стало ясно, що найбільш жорстокі та криваві рішення прийматимуться в небі й не залежатимуть від 30-сантиметрової різниці між товщиною німецької та британської броні й потужності бронебійних снарядів. Справжня війна, в якій цілі міста ставали на коліна, війна з її смертоносними обрахунками обсягів, детонації, населення, відбувалася за багато миль вгорі, в Арчі над головою. Тим часом їхній важкий, броньований танк-розвідник мав набагато простіше завдання: не втручатися в громадянську війну в горах – війну, котра точилася всередині війни, – між EAM та ELAS^[1]; прокладати дорогу крізь осклянілі очі мертвої статистики та тіла «втраченого покоління»; докладати зусиль, щоби дороги та решта комунікацій, які тяглися від одного кінця пекла до іншого, залишалися придатними до використання.

– Розбомблена фабрика спорядження знаходиться за двадцять миль на південний захід від нас, сер. На нас покладено завдання зібрати, що там ще можна зібрати, сер. О 16.47 рядовий Ікбол передав мені радіоповідомлення, в якому сказано, що територія довкола нас, настільки, наскільки це видно з повітря, не є окупованою, сер, – відрепортував Арчі.

– Це не війна, – тихо сказав Самад.

Два тижні потому, коли Арчі вивіряв по карті їхній маршрут до Софії, Самад, ні до кого не звертаючись, сказав:

– Мене тут не мало бути.

Як завжди, його слова проігнорували; найбільш свідомо і вперто це зробив Арчі, якому кортіло послухати, що той скаже далі.

– Я ж освічений. Мені не бракує підготовки. Я повинен був ширяти зараз небом у складі Королівського Повітряного Флоту, кидаючи з висоти бомби! Я мав би бути офіцером! Я ж не якийсь посильний чи сипай, які мусять протирати штани на важкій службі. Мого прадіда звали Мангал Панде, – він зробив паузу й обвів усіх поглядом, розраховуючи побачити в очах екіпажу визнання, на яке це ім'я заслуговувало, проте побачив лише пісні британські обличчя, атому продовжив, – мій прадід був великим героєм часів Індійського повстання!

Тиша.

– То був 1857 рік! І він тоді першим зробив постріл змащеною свинячим жиром кулею – послав її у забуття!

Довша, щільніша тиша.

– Якби не ця довбана рука, – Самад, проклинаючи всередині себе англійську історичну забудькуватість, підняв своїх п'ять змертвілих, міцно стиснутих пальців з їх звичного місця у нього на грудях, – якби не ця смердюча рука, якою безглузда індійська армія нагородила мене за мої старання, я б пішов ще далі, ніж прадід. Ачому мене скалічено? А тому, що в індійській армії більше знають про лизання задів, ніж про пал та піт битви! Ніколи не їдьте в Індію, сапере Джонс, мій дорогий друже, бо то місце для дурнів і ще гірших, ніж дурні. Там є дурні, хінді, сикхи і пенджабці. А тепер ще всі ці розмови про незалежність – дайте Бенгалії незалежність, Арчі, от що я кажу – лишіть Індію в ліжку з британцями, якщо їй це так подобається.

Його рука гупнула об стегно з мертвою важкістю й заспокоїлася, як заспокоюється старша людина після несподіваного нападу гніву. Самад завжди звертався до Арчі, так ніби вони були у змові проти решти екіпажу. І дарма, що Арчі намагався уникати його, здавалось, ті кілька днів уважного допитливого видивляння протягнули між двома чоловіками невидиму шовкову ниточку зв'язку, за яку Самад не лінувався смикати, коли тільки мав можливість.

– Бачиш, Джонсе, – не вгавав Самад, – справжньою помилкою віце-короля було дати владу до рук сикхів, розумієш? І все тому, що вони мали певні успіхи у боротьбі з кафрами в Африці та їм сказали: «Так, містере Такий-то, ти, з твоїм жирним спітнілим обличчям, твоїми фальшивими британськими вусами і пов'язкою пагрі, що сидить у тебе на голові, ніби великий кізяк, ти можеш бути офіцером – ми індіанізуємо армію; йди, йди битися в Італію, майоре Рісалдар Пуфі, Дафадаре Пуфі, бийся разом з моїми старими добрими британськими військами!» І це була помилка! Так само вони прийшли до мене, героя Дев'ятого північнобенгальського ескадрону кінних сфільців, героя Бенгальського летючого корпусу, і сказали: «Самаде Мія Ікбол, Самаде, ми хочемо виказати тобі велику честь. Ти битимешся у самій Європі – не голодуватимеш і питимеш власну сечу в Єгипті чи Малайї, – будеш знищувати фріців у їхньому ж кодлі». От, не зійти мені з місця, сапере Джонс, саме так мені й сказали. Добре! Я пішов. Італія, розмірковував я, це справді місце, де я доведу британській армії, що бенгальські чоловіки-мусульмани можуть геройствувати у боях незгірш за якихось сикхів. Ми кращі! Сильніші! Більш освічені, зі свіжішою кров'ю – це якраз ми зліплені зі справжнього Офіцерського Матеріалу.

– Офіцери-індуси? – перепитав Рой, – це був би чорний день.

– Першого ж дня мого перебування там, – продовжував Самад, – я знищив з повітря нацистський дзот. Я пікірував, як орел.

– От брехло, – сказав Рой.

– Наступного дня я з повітря завдав удару по ворогові, який наближався до Готичної лінії, намагаючись вирватися з оточення в районі Аргенти й зіштовхнути союзників у долину ріки По. Лорд Маунтбатен особисто, власною персоною, мав мене привітати й нагородити за це. Він би потиснув цю руку. Але все змінилося. Хочеш знати, Джонсе, що сталося на третій день? Ти знаєш, як мене поранили? Як зламали мою юність у розквіті моєї слави?

– Ні, – тихо сказав Арчі.

– Це все один виродок-сикх, сапере Джонс, дурноголовий виродок-сикх. Ми стояли у траншеї, і його рушниця випадково вистрелила в мій бік – відстрелила мені зап'ясток. Але я не дав його ампутувати. Адже кожна частина мого тіла дана мені Аллахом. Значить, я повинен всі їх йому потім повернути.

Таким чином, Самад опинився у всіма забутому мостобудівному підрозділі армії Його Королівської Величності разом з іншими невдахами: такими як Арчі, як Дікінсон Сміт (у його воєнному досьє у графі «Ризики» написано – «гомосексуаліст») або як випадки тотальної лоботомії на кшталт Макінтоша і Джонсона. Покидьки війни. Рой емоційно називав їхню частину – Батальйон Виродків. Утім, найбільшою проблемою Першого штурмового полку був, звісно, капітан Дікінсон Сміт, котрий аж ніяк не надавався на доброго солдата. Добрим командиром він також не був, хоча командирство було в нього в генах. Дікінсона Сміта проти його волі витягнули з коледжу, в якому вчився його батько, запакували у форму, що дісталася йому від батька, і, як і його батька, послали битися на Війні. Як і його батько до нього, і батько його батька, і так до нескінченності, молодий Томас здався на милість долі і доєднався до родинної справи (вже четвертий рік поспіль), аби потім його ім'я можна було гордо додати до нескінченного списку Дікінсонів Смітів, викарбуваного на довжелезному надгробку в селі Малі Торфовиська, а його самого покласти в родинний склеп на тіла його родичів, котрі давніше спочили у цій шпротовій могилі – головній окрасі цілого місцевого кладовища.

Родинною рисою Дікінсонів Смітів було невситиме бажання побачити родову кров Дікінсонів Смітів на чужій землі: і тому їх убивали фріци, воги, китайози, кафри, жабоїди, шкоти, гішпанці, зулуси, індуси (південні, східні і червоні); зафіксовано навіть випадок, коли представника роду випадково проштрикнули списами на великому полюванні в Найробі. Коли ж з якихось причин не було війни, Дікінсони Сміти займалися вирішенням Ірландського питання – та країна була чимось на кшталт їхнього родового курорту смерті,

– і цей процес тягнувся від 1600 року без видимих ознак його остаточного завершення. Але померти – не така вже й проста штука. Попри родову пристрасть кидатися груддю на перші-ліпші види смертоносною зброї, котра керувала діями родини упродовж багатьох сторіч, наш Дікінсон Сміт міг дати собі з тим ради. Бідного Томаса екзотичні краї вабили зовсім з інших причин. Він хотів знати, вивчати, смакувати, любити їх. Просто не був аматором війни.

Довга історія про те, як Самад від вершини своєї військової кар'єри в Бенгальському корпусі скотився до служби в Батальйоні Виродків, переповідалася Арчі з доповненнями та змінами принаймні раз на день упродовж наступних двох тижнів, незалежно від його бажання і настрою слухати. Попри нудність цього оповідання, воно, все ж, було найкращим з-поміж інших, якими солдати Батальйону Виродків заповнювали довгі воєнні ночі, щоби підтримувати в собі притаманний їхній частині дух розпачу і зневіри. Затертий канон цих історій складали: Переказ про Трагічну Смерть Нареченої Роя, перукарки, котра посковзнулася на розсипаних бігуді і зламала собі шию, вдарившись об мийку, Історія про Те, Як Арчі Не Вступив до Гімназії, бо його мати не мала грошей на шкільну форму, історії Дікінсона Сміта про його численних замордованих родичів; що ж до Віла Джонсона, то вдень він історій не розповідав, але вночі уві сні хлипав з таким жалісливим виразом обличчя, що ніхто й не зважився б зазирнути у безміри його страждань. Отак якийсь час і тривало життя Батальйону Виродків: маленьке коло невдоволених, котрі безцільно блукають Східною Європою, диваки і дурні, у котрих немає інших слухачів, ніж вони самі. Актори і глядачі по черзі. Нарешті, їхній танк в'їхав у день, котрий Історія не пам'ятатиме. Пам'ять не зробить зусилля, щоби зберегти його. Він, як випадковий камінь, котрий кане у воду. Як штучна щелепа, що тихо опускається на дно склянки з водою. 6 травня 1945 року.

Близько 18.00 дня 6 травня 1945 року в танку щось вибухнуло. Це були не снаряд і не бомба – просто щось трапилося в моторі, після

чого танк повільно заглух і зупинився. Вони опинилися на кордоні між Грецією та Туреччиною у болгарському селі, мешканці якого вже стомилися від війни і майже повністю повернулися до рутинного мирного життя.

– Точно, – сказав Рой, оглянувши механізми, – ми роздовбали мотор і порвали гусеницю. Треба викликати по радіо допомогу і потерпіти, поки вона прибуде. Нічого більше ми вдіяти не можемо.

– Ми що, взагалі не спробуємо полагодити самі? – перепитав Самад.

– Ні, – сказав Дікінсон Сміт, – рядовий Макінтош має рацію. Нам не вдасться усунути пошкодження тими інструментами, які ми маємо. Мусимо сидіти й чекати, доки прибуде допомога.

– Як довго це може тривати?

– Думаю, день, – випалив Джонсон, – ми дещо відбилися від решти.

– А це обов'язково, капітане Сміт, щоби ми залишалися всі ці двадцять чотири години в танку? – знову запитав Самад, котрого доводило до розпачу особиста гігієна Роя, атому пітніти поруч з ним увесь вечір йому дуже не хотілося.

– Що ти собі там надумав? Це тобі що, вихідний? – визвірився Рой.

– Ні-ні... я не бачу причин, чому б вам не пошвендіяти трохи навкола – нема сенсу нам усім тут сидіти. Спочатку підуть Самад і Джонс, повернуться, відрапортують про обстановку, а далі підуть рядові Макінтош, Джонсон і я.

Таким чином, Самад і Арчі опинилися у маленькій кав'ярні, в якій три години пили самбуку і слухали оповідки власника про міні-вторгнення двох нацистів, котрі вломилися у село, поїли всі його припаси, переспали з двома місцевими шльондрами і застрелили чоловіка, який не зміг достатньо чітко їм пояснити дорогу до наступного містечка.

– Вони були такі нетерплячі, – сказав, сумно похитуючи головою, старий корчмар. Самад оплатив рахунок.

Дорогою назад Арчі спробував зав'язати розмову:

– То їм навіть не треба, щоби їх було багато для ґвалту і грабунку.

– Коли зустрічаються один сильний і один слабкий чоловік, сапере Джонсе, то це вже колонія, – відповів Самад.

Коли Арчі та Самад повернулися до свого танка, то знайшли рядових Макінтоша і Джонсона, а також капітана Томаса Дікінсона Сміта мертвими. Джонсона задушили колючим дротом, Роя застрелили в спину, розтисли йому щелепи і повисмикували срібні коронки; тепер у нього з рота, немов металевий язик, стирчали плоскогубці. Виглядало, що капітан Дікінсон Сміт не став чекати, коли черга дійде до нього, і вистрелив собі в обличчя. Єдиний Дікінсон Сміт, котрий потрапив загинути від британських рук.

У той самий час, коли Арчі та Самад з усіх сил намагалися осмислити те, що сталося, генерал-полковник Йодль сидів у маленькій цегляній школі міста Реймс і трусив свою чорнильну ручку. Раз. Другий. Далі ручка розпочала священний танець уздовж лінії на папері й генерал своїм ім'ям відкрив нову сторінку історії. Кінець війни у Європі. Чоловік з-поза його плеча ввічливо забрав папір, і Йодль низько схилив голову, усвідомивши зненацька всю вагу того, що було щойно зроблено. Втім, мине ще не менш як два тижні, перш ніж Арчі чи Самад дізнаються про це.

То були дивні часи, достатньо дивні, щоби зав'язалася дружба між Ікболом та Джонсом. Того дня, коли вся Європа святкувала, Самад і Арчі стояли поруч на узбіччі болгарської дороги. Здоровою рукою Самад тримав вирваний з м'ясом мідний корпус своєї радіостанції.

– Оголена ганьба мого радіо, – сказав Самад, – нам треба почати з самого початку. Кепські у нас справи, Джонсе. Дуже кепські. Ми втратили засоби зв'язку, пересування і захисту. Що гірше – ми втратили командування. Якщо на війні втрапиш командира, то твої справи дійсно кепські.

Арчі відвернувся від Самада і судомерно виблював на сусідні кущі. Рядовий Макінтош, яким би героєм він не прагнув видаватися, взяв

та й обкалявся перед самими ворітьми святого Петра; тепер той запах сягнув легенів Арчі та хлопець виплеснув назовні надлишки своїх нервів, страху та вранішнього сніданку.

Полагодити радіо ніби й належало до компетенції Самада, проте він знав лише теорію, зате Арчі мав пару рук, котрі виявили неабияку спритність у поводженні з дротами, цвяшками та клеєм. Між знаннями одного та практичними навичками іншого точилася кумедна боротьба – вони намагалися приторочити одне до одного шматочки металу, котрі могли б врятувати їх обох.

– Передай мені резистор на три оми, можеш?

Арчі почервонів, бо не був певен, яку саме деталь Самад має на увазі. Його руки невпевнено почали перебирати купу дротиків та всякої всячини. Самад коротко кашлянув, коли мізинець Арчі торкнувся потрібної йому деталі. Якось було обом незручно, що індуc пояснює британцю, що до чого, але за якийсь час людськість та спокій спільної роботи взяли верх. Саме тоді Арчі зрозумів усю її могутність, усю привабливість отого «зроби сам», коли молоток і цвяхи поступово замінюють іменники та прикметники і відкривають людям нові можливості для розмови. Цей урок зостався з ним на все життя.

– О, молодця! – сказав Самад Арчі, коли той передав йому електрод, а за мить, зрозумівши, що однієї його руки не вистачить, аби маніпулювати дротами і до ладу вставити їх у панель приймача, передав усе те Арчі, жестами вказуючи, куди що має пасувати.

– Та ми з цим швиденько впораємося, – бадьоро сказав Арчі.

– Бубльгум! *Пліз*, містер!

На четвертий день їхньої роботи довкола танка почали збиратися сільські дітлахи, котрих приваблювали чутки про жахливих трупів, зеленоока краса Самада і американська жуйка, яку роздавав Арчі.

– Містер солдат, – сказав, старанно добираючи англійські слова, хлопчик з горобця зростом зі шкірою, засмаглою до кольору каштана, – бубльгум, *пліз*, дякую.

Арчі сягнув у кишеню і витяг звідти п'ять тонких рожевих пастилок. Хлопчик зверхньо поділив їх між рештою дітей. Далі всі вони почали натужно жувати, аж, здавалося, зараз очі випорснуть їм з орбіт. Коли ж гумки втратили смак, хлопці на якийсь час затихли, шанобливо поглядаючи на свого благодійника. За кілька хвилин того самого худючого хлопчика як Народного Представника було вислано до Арчі знов.

– Містер солдат, – простягнуло хлоп'я руку, – бубльгум, пліз, дякую.

– Нема, – розвів руками, вдаючись до перевіреної мови жестів, Арчі, – більше немає.

– Пліз, дякую. *Пліз*, – наче заведений, повторював хлопчик.

– Ой, заради Бога, – перебив його Самад, – ми мусимо полагодити радіо і відремонтувати всю цю машинерію. В нас багато роботи, ясно?

– Бубльгум, містер, містер солдат, бубльгум, – це був майже кант: діти різними голосами і водночас повторювали всі слова, які знали, переставляючи їх у будь-якому порядку.

– *Пліз!* – хлопчик випростав руку вперед з таким зусиллям, що аж мусив піднятися на пальцях ніг.

Зненацька він розтиснув свій кулачок і кокетливо посміхнувся, готуючись торгуватися. На його розкритій долоні, немов жмут трави, лежали чотири скручені в рурку доларові купюри.

– Долари, містер?

– Де ти це взяв? – запитав Самад, мимоволі сягнувши по гроші. Хлопчик миттю сховав руку. Стояв, хитро переступаючи з ноги на ногу, – шельмуватий танець, вивчений дітьми за час війни. І водночас захисна стійка.

– Спершу бубльгум, містер.

– Скажи мені, де ти це взяв. Тільки не обманюй. Самад ступив крок до хлопчика і схопив його за рукав сорочки. Той відчайдушно намагався вивільнитися. Малі його друзі почали по одному тікати геть, покидаючи свого колишнього зверхника напризволяще.

– Ти когось убив і відібрав це?

Вена на лобі у Самада пульсувала, аж, здавалося, от-от мала випорснути зі шкіри. Він мав намір захистити країну, котра не була його країною, і помститися за смерть чоловіка, котрий би навіть не впізнав його на вулиці за мирних часів. Арчі був вражений. Адже війну веде таки його країна; якимось робом він почував себе її малою частинкою, дрібним опорним хребцем, що оберігав її застиглий спинний мозок, проте нічого подібного до Самадових емоцій Арчі не мав.

– Ні, містере, ні, ні. Це він мені дав. Він.

І хлопчик вільною рукою показав на великий занедбаний будинок, котрий, подібно до гігантської квочки, бовванів на горизонті.

– У тому будинку хтось убивав наших людей, – гарчав далі Самад.

– Що ви кажете, містере? – писнув хлопець.

– Хто там ховається?

– Він доктор. Він там. Але він хворий. Не може ходити. Доктор Каліка.

– Що з ним таке?

Хлопчик, бачачи, що йому вділяють стільки уваги, скривився, ніби збирався заплакати.

– Він англієць? Як ми? Німець? Француз? Болгарин? Грек? – Самад, утомившись від спонтанного спалаху гніву, відпустив хлопця.

– Нє, він ніхто. Він доктор Каліка, – сказав щасливий зі свого звільнення хлопець, – бубльгум?

Навіть через кілька днів жодної допомоги не надійшло. Однак у такому приємному селі щоденна напруга війни почала потроху спадати, і Арчі з Самадом поступово дедалі більше втягувались у неквапливе мирне життя. Щовечора вони заходили попоїсти у кав'ярню старого Гозана. Водянистий суп вартував кожному по п'ять цигарок. Будь-яку рибу можна було виміняти на дешеву бронзову медаль. Й оскільки Арчі тепер носив одну із запасних уніформ Дікінсона Сміта, бо його власна давно зітліла на клапті, то в нього

була дешиця нагород покійного, на які можна було вимінити різні потрібні та приємні дрібнички: каву, мило та шоколад. За порцію свинини Арчі довелося віддати фотографію напівроздягнутої Дорогі Ламур, котру він носив у задній кишені форми ще від першого дня служби.

– Пригощайся, Семе, ми використаємо всі ці дрібнички як жетони, як талони на харчування, а потім викупимо, якщо матимемо можливість.

– Я мусульманин, – Самад рішуче відсунув тарілку зі свининою, – і віддам мою Риту Гейворт хіба разом з душею.

– Чого ти не їси? – здивовано перепитав Арчі, жадібно, немов божевільний, пожираючи два шматки м'яса, – як на мене, це дивно.

– Я не їм тому ж, чому ви, англійці, ніколи не можете повністю вдовольнити жінку.

– Це ще чому? – Арчі аж припинив на мить свій бенкет.

– Це через різницю наших культур, друже, – Самад подумав хвилинку, – а може, відмінність сидить ще глибше, аж у наших кістках.

Після доброї вечері вони часом влаштовували в селі пошуки убивць: нишпорили туди-сюди вулицями, щоразу інспектуючи три занедбані бари і заглядаючи у вікна спалень гарненьких жінок, проте й це обом незабаром набридло, тож вони просто сиділи біля свого танка, курили дешеві сигари й спостерігали малинову барву заходу сонця, а ще – розповідали одне одному про давніші свої реінкарнації як хлопчика-газетяра (Арчі) та студента біології (Самад). Вони обговорювали ідеї, котрі Арчі не до кінця розумів, а Самад виказував прохолодній ночі таємниці, які раніше ніколи не зважувався висловити вголос. Довгі затишні хвилі тиші западали між ними, як западають вони між знайомими впродовж багатьох років жінками. Вони дивилися на зорі, котрі світили на незнану їм країну, проте жоден особливо не тужив за домом. Коротше, це була та дружба, яку англієць заводить, поїхавши у відпустку, і яка можлива тільки у відпустці. Дружба, котра долає межі майнових класів та

кольорів шкіри, яка має своїм підґрунтям фізичну близькість і яку англієць щиро дозволяє, бо знає, що незабаром ця близькість завершиться.

Через півтора тижня після того, як радіо було полагоджено, відповіді на прохання про допомогу їм усе ще не надійшло, тож вони збавляли час, блукаючи ефіром у сподіванні знайти вуха, котрі їх почують. (До того моменту в селі вже знали про завершення війни, проте не мали жодного бажання повідомити цей факт своїм двом гостям, зважаючи на винятково вигідний вплив щоденного бартеру з ними на загальний стан економіки села.) Коли друзі стомлювалися передавати радіосигнали, Арчі піднімав ушкоджений трак на металевому пруті, а Самад намагався докопатися до суті аварії.

За тисячі кілометрів одна від одної сім'ї обох солдатів почали вважати їх загиблими.

– А у тебе в Брайтоні є жінка, котра на тебе чекає? – запитав Самад, просунувши голову між лев'ячі щелепи гусениць.

Арчі не був аж таким красенем. Якщо б ви взяли його фото і прикрили великим пальцем рот і ніс, то він міг би навіть видатися симпатичним, але на загал нічим особливим він не вирізнявся. Дівчат могли привабити його великі, сумні і блакитні, як у Сінатри, очі, проте далі їх мали відштовхнути вуха, як у Бінга Кросбі, та ніс, котрий закінчувався правдивою цибулиною, яку В. К. Філдса.

– Є навіть кілька, – байдуже відповів Арчі, – і там, і там. А в тебе?

– О, мені вже дібрали гарненьку молоду особу. Міс Бегам – дочка містера та місіс Бегам. Гарні родичі будуть. Знаєш, вони мають настільки високий статус серед бенгальської аристократії й настільки відмінні від решти цих покидьків, що навіть сам лорд-губернатор переживає, чи приймуть вони його запрошення на обід!

Самад голосно розсміявся, явно чекаючи, що Арчі приєднається до нього, проте той з його мови зрозумів дуже мало, а тому стояв, як завжди, із байдужим виразом на обличчі.

– О, вони шановані люди, – продовжував Самад, злегка розчарований його мовчанкою, – вельми шановані люди. Дуже шляхетна кров... і ще додатковий плюс: так повелося, що у жінок їхнього роду в усі часи були справді великі цицьки, розумієш то чи не?

Самад руками показав усе необхідне, а далі знову пірнув під танк, намагаючись вставити зазубрини трака в правильні пази.

– Ну і? – запитав Арчі.

– І що?

– Вони справді?.. – Арчі повторив жест Самада, але так перебільшив відповідні анатомічні особливості, що якби така жінка народилася, то просто не могла би стояти прямо.

– Ага, але мені ще треба буде трохи зачекати, – відповів Самад, сумно посміхнувшись, – на жаль, у сімейства Бегам ще немає нащадків жіночої статі.

– Ти маєш на увазі, що твоя жінка ще взагалі не народилася?

– Ну й що з того? – запитав Самад, висмикуючи з верхньої кишені уніформи Арчі цигарку. Він черкнув сірником об броню танка і прикурив. Арчі засмальцьованою рукою витер з обличчя піт.

– Там, звідки я приїхав, – сказав Арчі, – хлопець, як правило, спершу мусить побачити дівчину, а потім уже обіцяє з нею одружитися.

– Там, звідки ти приїхав, овочі, як правило, варять доти, доки вони не порозварюються, – скупко відповів Самад, – але це не означає, що то добра ідея.

їхня остання ніч у селі була абсолютно темною і тихою. Від вологого повітря навіть не хотілося курити, тому Арчі й Самад мовчки барабанили пальцями по холодному камінні церковних сходів, оскільки більше зайняти руки було нічим. У сутінках Арчі навіть забув про війну, котра насправді вже закінчилася. Така собі ніч у минулому часі майбутнього dokonаного виду.

Саме тоді, коли вони ще наївно не підозрювали про мир, у цю останню ніч їхнього незнання, Самад вирішив скріпити свою дружбу з Арчі. Часто для цього варто лише поділитися якимсь таємним знанням: розповісти про сексуальну пригоду, видати секрет, викрити приховану пристрасть, про яку раніше новому знайомому годі було сказати. Але для Самада не було нічого більш інтимного й більш значущого, ніж його кровне походження. Тому, коли вони обоє отак сиділи на священній землі, він міг говорити лише про те, що видавалося йому найвищою святинею. А могутній поклик крові, котра струмувала у ньому, та землі, яку кров його роду століттями зрошувала, спонукав його розповісти про свого прадіда. Отак Самад і заходився розказувати Арчі до болі забуту, запліснявілу, столітньої давнини історію про Мангала Панде.

– Отже, це був твій дід? – перепитав вражений Арчі, коли історію було розказано, а місяць визирнув з-за хмар. – Твій рідний дід?

– Не дід, а *прадід*.

– Ага, у цьому *щось* є. Знаєш, я *пам'ятаю* про все це ще зі школи – таки пам'ятаю – з історії колоній, котру нам читав містер Джагс. Лисий, лупатий, прикрий стариган – я маю на увазі того містера Джагса, а не твого діда. Ми мусили продовжувати відповідати урок, навіть коли він лупив нас лінійкою по руках... Ти чув, у армії солдати називають одне одного *панде*, якщо тільки хтось із них має хоч якусь схильність до бунту?.. Я ніколи не задумувався, звідки це... Панде був бунтівником, він не любив англійців і першим зробив постріл, з якого почалося повстання. Я пригадую, як про це говорили на уроці, так чітко, ніби чую удар дзвона. І це був твій рідний дід!

– *Прадід*.

– Так-так. У цьому точно *щось* є, хіба ні? – сказав Арчі й, закинувши руки за голову, ліг на спину, щоби бачити зорі. – Це ж сама історія струмує у твоїй крові. Заохочує тебе діяти, можу собі уявити. Бачиш, а моє прізвище Джонс. Це ніби «Сміт». Ми взагалі ніхто. Мій батько любив повторювати: «Ми прості гречкосії, хлопче, звичайні гречкосії». Ні, ну мене це ніколи особливо не хвилювало. Я,

знаєш, все одно пишався своїм родом. Справжні англійці. Але ж у твоїй рідні був справжній герой!

Самад гордо пирхнув:

– Точно, Арчібальде, ти вжив *правильне* слово. Але глянь-но на цих англійських академіків: вони всіляко намагаються обмовити його, бо хіба можна віддати індусу належне? А він був справжнім героєм, і кожен мій вчинок на цій війні неначе надихала його незрима присутність.

– Це правда, – відповів Арчі задумливо, – там, у нас в Англії, про індусів ніхто доброго слова не скаже; ясно, що нікому не сподобається, якщо котрогось із вас назвати героєм... всі будуть хіба підсміюватися.

Зненацька Самад схопив його руку у свої гарячі долоні, що тремтіли, немов у лихоманці. Жоден чоловік до того не хапав Арчі за руку, й тому першою його реакцією було висмикнути її або відштовхнути Самада, проте зрештою він заспокоївся: вони ж такі емоційні, ці індуси, хіба ні? Гостра їжа і все таке інше.

– *Будь ласка*, Джонсе, зроби мені цю велику послугу. Якщо ти коли-небудь пізніше у себе вдома – якщо тільки ти, якщо *ми* повернемося до наших домівок, – якщо ти почуєш, що хто-небудь говорить про Схід (тут його голос зламався і став сумовитим), *згадай про ці свої слова*. Якщо тобі скажуть «всі вони такі», або «вони чинять так», або «вони думають так», згадай ці свої слова, доки якісь факти не змінять твою думку. Тому що та земля, яку вони називають Індією, має тисячу імен і населена мільйонами люду, а тому якщо хтось думає, що серед того огрому можна знайти двох однакових людей, то це помилка. Прикра гра місячного світла.

З цими словами Самад почав порпатися в кишені й вихопив звідти дрібку білого порошу, котрий там зберігав; далі відправив той порошок просто до рота. Після цього також відкинувся на спину і знову забарабанив пальцями по камінню. Вони лежали на порозі крихітної місіонерської церкви, котру з початком воєнних дій було перетворено на госпіталь, але потім, за два місяці, зоставлено, коли

гуркіт вибухів почав стрясати підвіконня. Самад і Арчі ночували в ній, бо тут були матраци і великі вікна, які пропускали багато повітря. Самад також захопився (лише через самотність, заспокоював він себе, лише через меланхолію) порошкоподібним морфієм, котрий можна було то тут, то там знайти у покинутих сховищах, – ще один таємний слід східної пристрасті. Як тільки Арчі йшов відлоти чи знову намагався налагодити із кимсь радіозв'язок, Самад починав нишпорити малою, розділеною на палати церквою, як невинуватий грішник, котрий мандрує від сповідника до сповідника. Знайшовши чергову порцію гріха, він намагався втерти порошок у ясна або викурював його у своїй невеликій люлечці, а далі простягався на прохолодній теракотовій підлозі й годинами вдивлявся у витончені лінії церковних склепінь. Стіни церкви вкривали написи. Триста років тому їх залишили тут розкольники, котрі не забажали платити поховального податку під час епідемії холери і котрих за це жорстокий пан зачинив у церкві помирати. Перш ніж померти, ці люди вкрили стіни літерами – посланнями до своїх родин, псалмами, свідченнями вселенського непослуху. Самаду сподобалася ця історія вже тоді, коли він вперше її почув, проте повністю зрозумів її лише за допомогою морфію. У такі хвилини оживав кожен нерв його тіла, і таємниці, всі таємниці світу, всі таємниці з церковних стін ставали йому зрозумілі, текли крізь нього, як струм через дріт заземлення. Тоді його голова розкривалася, немов шезлонг. І він вмощувався у ньому й спостерігав, як світ минає перед його очима. В цю ніч, хапнувши порошку трохи більше звичного, Самад розумів усе особливо добре. Його язик наче хто намастив маслом, а світ видавався йому подібним до відшліфованої мармурової кульки. Він почував глибинну рідність до всіх загиблих тут розкольників, адже вони були братами Панде – кожен бунтар, як видавалося Самадові тієї ночі, був тепер йому братом, – він поривався поговорити з ними, запитати їх, який карб залишили вони світові? Чи був той карб важливим? Чи вдоволені вони були з того,

що зробили, коли прийшла смерть? Чи достатньо слів залишили вони на стінах церкви?

– Я хочу тобі дещо сказати, – мовив Арчі, спостерігаючи, як склепіння церкви відбиваються в Самадових очах, – знаєш, якби мені залишилося всього кілька годин життя, я б не малював на стелі картини.

– Ну, тоді скажи мені, – відізвався Самад, роздратований, що йому перервали такі любі роздуми, – що б ти такого значного зробив, якби тобі лишалося жити лише кілька годин? Довів би теорему Ферма? Вивчив би аристотелівську філософію?

– Що? Чию? Ні... я б, знаєш... я б зайнявся *коханням* – з дамою, – відповів Арчі, засоромившись власної недосвідченості, – розумієш... то було б *востаннє*.

Самад розреготався:

– Скоріше, вперше.

– Та перестань. Я *серйозно*.

– Ну, добре. А якби під рукою не було отих самих *дам*.

– Хм, ну можна завжди, – тут Арчі зашарівся, ніби скринька британської пошти, бо то був його власний спосіб скріпити дружбу, – можна, як то кажуть в армії, поганяти шкурку!

– *Поганяти...* – перепитав зневажливо Самад, – *шкурку...!* це все, так? Останнє, що б ти хотів зробити, перед тим як покинути цю марноту марнот, – це «поганяти шкурку»? Дістати оргазм?

Арчі, котрий походив з Брайтона, де ніхто не зважувався вимовляти такі слова, як оргазм, почав корчитися в конвульсіях істеричної сором'язливості.

– З кого смієшся? Є щось смішного? – здивувався Самад, намагаючись перебороти напад роздратування, хоча морфій ніс його думки десь далеко звідси.

– Ні з кого, – почав, затинаючись, Арчі, – ні з чого.

– Хіба ти не розумієш, Джонсе? Не розумієш... – Самад ліг на порозі церкви так, що його ноги опинилися надворі, далі підняв руки

догори, до бані, – справа в *намірі*. Вони не ганяли шкурок, не тратили білу речовину, вони прагнули чогось більш *тривкого*.

– Чесно – не бачу різниці, – відповів Арчі, – якщо вже ти мертвий, то мертвий.

– О, *ні*, Арчібальде, *ні*, – меланхолійно шепотів Самад, – краще так не кажи. Треба проживати життя з чіткою певністю, що по тобі щось *залишиться*. Ми є істотами, котрим важать наслідки, Арчібальде, – продовжував він, вказуючи на церковні стіни, – вони це знали. І мій прадід це знав. Одного дня це зрозуміють і наші діти.

– Наші діти?! – Арчі аж підкинуло, так він здивувався. Можливість мати нащадків видавалася йому більш ніж віддаленою.

– Наші діти народжуються з наших вчинків. *Те, що з нами стається, буде їхньою долею*. О, вчинки таки залишаються. Дуже просто дізнатися, що буде, коли на тебе сипатимуть землю, мій друже. Коли заспіває товста жінка. Коли стіни западуться, небо потемніє, а земля втече із-під ніг. У той самий момент наші вчинки постануть перед нами. І не важливо, будуть на тебе дивитися Аллах, Ісус, Будда чи ні. В холодні дні людина може бачити своє дихання, а у спекотні – не може. Але в обох випадках вона *дихає*.

– Знаєш що? – сказав Арчі після паузи. – Якраз тоді, коли я покидав Фелікстоу, я бачив новий інструмент, на який можна насадити хоч гайковий ключ, хоч молоток, хоч і кор-котяг. Дуже корисна штука. Я б достобіса хотів мати таку річ.

Самад секунду дивився на Арчі, а тоді струснув головою:

– Зайдемо всередину. Вся ця болгарська їжа мені просто шлунок вивертає. Треба трохи поспати.

– Ти зблід, – сказав Арчі, допомагаючи йому зайти.

– То все за мої гріхи, Джонсе, за мої гріхи, хоча грішу я так, аби не грішити більше, – Самад хихикнув сам до себе.

– Що ти робиш?

Арчі переніс вагу Самада на інше плече, й вони зайшли всередину.

– Я спожив дещо, – відказав Самад, перекривляючи літературну англійську, – ви, певно, не будете мати нагоди мене зрозуміти.

Арчі вельми добре знав, що Самад промишляє морфієм, знаходячи його в покинутих медичних шафках, проте він бачив, що той не хоче, аби він про це довідався, а тому лише сказав:

– Ану, покладімо тебе в ліжку, – і доніс Самада до купи матраців.

– Коли все це скінчиться, – сказав Самад, падаючи на них, – ми ще зустрінемося в Англії, правда?

– Звісно, – відповів Арчі, намагаючись уявити, як вони з Самадом прогулюються уздовж брайтонського пірса.

– Ти незвичайний англієць, сапере Джонс, я вважаю тебе своїм другом.

Арчі не був певен, чи є йому другом Самад, проте на такий вияв почуттів відповів широкою усмішкою.

– Побачиш, я і моя дружина запросимо тебе на обід десь у році так 75-му, коли ми обоє вже будемо пузатими дядьками і сидітимемо на купках грошей. Яюсь ми точно зустрінемося.

Арчі, котрому завжди не йшла іноземна їжа, лише слабо всміхнувся.

– Ми все життя залишатимемося друзями!

Арчі облишив Самада, витягнув і собі матрац й наготувався заснути.

– Добраніч, друже, – сказав Самад спокійним, вдоволенням голосом.

Вранці у село приїхав справжній цирк. Прокинувшись від вигуків і реготу, Самад швиденько вскочив в уніформу і схопився здоровою рукою за пістолет. Вийшов на просочене сонцем подвір'я і побачив російських солдатів у їхніх зеленавих гімнастерках; вони грали в чехарду, стріляли по бляшанках на головах одне в одного і кидали ножі у виставлені на паличках картоплини з примальованими до кожної з них вузькими чорними вусами. Виснажений таким відкриттям, Самад рухнув на сходи, зітхнув і, обхопивши коліна руками, підставив обличчя сонячному теплу. За секунду з їхньої схованки вигулькнув напіводягнутий Арчі й, не довго думаючи, вистрелив у повітря, щоби налякати уявного ворога. Проте цирк на

подвір'ї й далі тривав – на них ніхто не звернув уваги. Самад посмикав Арчі за холошу штанів і жестом запросив сісти поруч.

– Що тут діється? – вимагав відповіді Арчі, протираючи очі.

– Нічого. Тут абсолютно нічого не відбувається. Фактично, все уже відбулося.

– Але ці люди, вони можуть бути...

– Подивись на картоплини, Джонсе.

Арчі глянув на нього широко вибалушеними очима:

– При чому тут картоплини?

– Це не картоплини, а гітлерівські голови, мій друже. Овочеві диктатори. Екс-диктатори, – він ткнув у одну із проколотих картоплин паличкою, – бачиш ці вузьенькі вуса? Все закінчилося, Джонсе. Хтось усе закінчив замість нас.

Арчі взяв картоплину в руки.

– Це як чекати на автобус, Джонсе. Ми пропустили всю цю довбану війну.

Арчі гукнув до худючого росіянина, котрий саме намірився пронизати гітлерівську картоплину:

– Говорите англійською? Як давно все це закінчилося?

– Війна? – засміявся той, не вірячи своїм вухам. – Уже два тижні минуло, товаришу! Якщо маєте бажання ще постріляти, їдьте в Японію!

– Ніби пропустили автобус, – повторював, трясучи головою, Самад. У ньому розросталася велика злість, жовч підступала до горла. Ця війна могла дати йому нагоду. Він сподівався повернутися додому, вкритим славою, в'їхати в Делі тріумфатором. Коли йому ще випаде такий шанс? Усі знали, що війни, такої, як ця, напевне більше й не трапиться. Солдат, котрий говорив з Арчі, прогулювався подвір'ям. На ньому була літня російська форма: тонка матерія, трохи завелика гімнастерка з високим коміром, пілотка; міцний поперек стиснутий ремнем, бляха якого виблискувала на сонці й сліпила Арчі зайчиками. Коли засліплення минуло, Арчі перевів погляд на кругле відкрите обличчя, побачив, що у солдата косує ліве око, а

волосся кольору піску стирчить з-під пілотки абияк, навсібіч. Він був майже досконалим втіленням сонячного ранку, говорив англійською вільно, проте з американським акцентом, через що його мова шуміла в Арчі у вухах, немов морський прибій.

– То війна закінчилася от уже два тижні, а ви про це не знали?

– Наша радіостанція... вона не... – Арчі обірвав речення, не договоривши.

Солдат широко усміхнувся і завзято потиснув кожному з них руку:

– Ласкаво просимо в мирний час, джентльмени! А ми думали, що це росіяни про все дізнаються останніми! – і він знову радісно засміявся. Далі повернувся до Самада: – А де решта екіпажу?

– Більше нікого не лишилося, товаришу. Решта обслуги нашого танка мертві, і ми гадки не маємо, де наш батальйон.

– То ви тут не виконуєте жодного завдання?

– Е... ну, ні, – мовив спантеличено Арчі.

– Яке завдання, товаришу? – відказав Самад, котрого справді непокоїв шлунок. – Війну закінчено, і тому в нас більше немає завдань, – він сумно посміхнувся і потиснув руку росіянина своєю здоровою рукою. – Я піду всередину, – додав по хвилі, жмурячись. – Сонце. В баньки мені світить. Радий був вас бачити.

– Та дійсно, – сказав росіянин, стежачи, як Самад зникає у глибині церкви. Далі він повернувся до Арчі. – Дивний хлопець.

– Гм, – промимрив той, беручи запропоновану росіянином цигарку, – а чого *ви* тут?

З'ясувалось, що його співрозмовник, аз ним ще семеро солдатів рухались у Польщу визволяти в'язнів концентраційних таборів, чутки про які тихцем передавалися з вуст в уста. А тут, на захід від Токата, вони спинилися, щоби власноруч арештувати нациста.

– Але тут нікого немає, друже, – ввічливо сказав Арчі, – нікого, окрім мене, індуса, кількох старих та дітей у селі. Решта *згинули або здиміли*.

– Згинули або здиміли... згинули або здиміли, – повторив, тішачись фразою, росіянин, крутячи сірник між вказівним та великим

пальцями руки. – Цікава фразочка... кумедна. Ні, ну, знаєте, ми так само думали, але нам надійшла дуже надійна інформація – до речі, від ваших спецслужб, – що тут саме зараз переховується один високий чин. Отам, у тому будинку, – і він показав на горизонт.

– Доктор? Тут малі пацани нам про нього розказували. Та він уже обкалявся там, напевне, бачачи, що ви за ним прийшли, – сказав Арчі, намагаючись зробити комплімент, – але я пригадую, що вони говорили – він зовсім хворий; називали його доктор Каліка. Ага, так він не британець, ні? Зрадник чи щось таке?

– Га? О, ні. Ні, ні, ні, ні. Доктор Мак П'єр Перре. Молодий француз. Вельми обдарована особа. Блискучий вчений. Він працював у нацистів у лабораторіях від самого початку війни. Займався програмами стерилізації, а потім – питаннями евтаназії. Внутрішня політика. Був дуже лояльним.

– Ніфіга собі, – сказав Арчі, майже нічого не розуміючи, – і що будете робить?

– Його треба зловити і відвезти в Польщу, де ним займуться органи.

– Органи, – вражено, але без значного інтересу повторив Арчі, – ніфіга собі.

Арчі взагалі не міг довго концентрувати на чомусь свою увагу, а тут його ще й збивали очі росіянина, котрі дивилися водночас у двох напрямках.

– Оскільки ми отримали інформацію від ваших спец-служб, а ви тут найстарший у чині, капітане... капітане...

Скляне око. У нього було скляне око, котре не хотіло повертатися, не рухалося.

– Боюсь, я не можу точно визначити ваше звання і не знаю імені, – сказав росіянин, одним оком дивлячись на Арчі, а другим – позираючи десь у зарості плюща, що ріс при вході в церкву.

– Ім'я? Мене звати Джонс, – відповів Арчі, намагаючись простежити траєкторію погляду його здорового ока: дерево – картоплина – Арчі – картоплина.

– Добре, капітане Джонс, ми матимемо за честь, якщо ви очолите нашу вилазку на пагорб.

– Капітан хто? Ніфіга собі, ви все зрозуміли догори дригом, – випалив Арчі, намагаючись уникнути магнетичної сили його ока й зненацька усвідомивши, що на ньому виблискує всіма гудзиками форма Дікінсона Сміта, – я ніякий не довбаний...

– Пан лейтенант і я будемо раді взяти участь в операції, – почувся голос поза його спиною, – ми вже достатньо заледачіли. Тепер якраз можна, як то кажуть, пірнути в саму пащу небезпеки.

Самад ступив на сходи тихо, наче тінь. На ньому була ще одна уніформа Дікінсона Сміта, а з рота, з якого щойно вилетіло це мудре речення, недбало стирчала цигарка.

Він завжди був красенем, й офіцерська форма з блискучими гудзиками лише посилювала це враження; а з'явившись у ніші дверей церкви, освітлений сонцем Самад видавався постаттю, достойною мало не поклоніння.

– Мій друг мав на увазі, – сказав він щонайвишуканішою англо-індійською говіркою, – що не є жодним довбаним капітаном. Це я довбаний капітан. Капітан Самад Ікбол.

– Товариш Ніколай. Нік. Песоцький.

Самад і росіянин від усього серця розсміялися і знову потисли одне одному руки. Самад запалив цигарку.

– А це мій лейтенант Арчібальд Джонс. Пробачте, що раніше я поводився дивно – дещо не поладнав з місцевою їжею. Отже: будемо виступати увечері. Коли стемніє. Так, лейтенанте? – запитав Самад, виразно глянувши на Арчі.

– Єсть, – ляпнув той.

– До речі, товаришу, – повернувся Самад до росіянина, черкнувши сірником об стіну і знову припалюючи згаслу цигарку, – ви не заперечуєте, якщо я спитаю: це у вас скляне око? Виглядає, наче справжнє.

– Так! Я його купив у Ленінграді. Бо власне втратив під Берліном. Неймовірна подібність, правда?

Життєрадісний росіянин миттю витяг око з очниці й простягнув на долоні, немов коштовну перлину, щоби Самад і Арчі могли його бачити. «Коли почалася війна, – думав собі Арчі, – ми з вами, хлопці, розглядали на еротичних фото ніжки Бетті Грейбл. А тепер, коли війні кінець, ми зиримо на скляне око якогось нещасного виродка. Ніфіга собі». Якийсь час росіянин перекидав око долонею, а далі зупинив його в центрі, точно посередині своєї видовженої, чітко окресленої лінії життя. Воно дивилося на лейтенанта Арчі та капітана Самада довгим, уважним поглядом.

Того вечора лейтенант Джонс уперше відчув смак справжньої війни. Під командою Самада Арчі, вісім росіян, старий Гозан та його племінник повантажилися на два військових джипи і рушили вгору пагорбом, щоби спіймати нациста. Росіяни дудлили самбуку, доки вже ніхто з них не міг пригадати навіть перших слів їх національного гімну, Гозан продавав їм за найвищими ставками шматочки смаженої курятини, й лише Самад стояв несхитно на передньому сидінні першого джипа, і поли його капітанського кітеля майоріли на вітрі, наче повітряний змій серед білого пилу; його руки метлялись і, здавалось, краяли ніч направо і наліво, він вигукував команди, але підрозділ був надто п'яний, аби їх слухати, а він сам надто захоплений вилазкою, щоби усвідомлювати, що він наказує. Арчі вмостився на задньому сидінні другого джипа, тихий, тверезий, переляканий, і з шанобливим трепетом поглядав на постать свого друга. В родині Арчі ніколи не було героя: коли йому виповнилося лише п'ять, його батько приєднався до вже відомої нам чоловічої компанії і якось забув повернутися додому; а ще Арчі ніколи не був затятим читачем і йому до рук не втрапили всі ті жахливі книги, покликані наповнити свідомість хлопчаків безглуздими у своєму героїзмі посталями – на життєвому шляху Арчі не з'являлися ні лісові розбійники, ні одноокі пірати, ні безстрашні повстанці. Але Самад, котрий оце зараз мчав попереду, а гудзики на його офіцерському кітелі блищали проти місяця, немов монети у казковій криниці, він

вразив сімнадцятирічного Арчі як ніхто інший, і, немов отямившись після доброго аперкоту, Арчі сказав собі: о, так, цей чоловік здатен здолати будь-яку життєву дорогу. В одній людині поєднувалися і дивний сновиди з їхнього танка, і його друг, і справжній *герой*, чого Арчі ніколи не міг запідозрити. Втім, коли вони здолали три чверті відстані до вершини пагорба, дорога, котру обрали майже спонтанно, зненацька сильно звузилась, джипи різко загальмували і геройський капітан, перелетівши в ефектному сальто-мортале лобове скло, приземлився в пилюку задом догори.

– Ніхто тут довго не їздив, – обгризаючи курячу кістку, заявив з філософським виглядом племінник Гозана. – Не вийде, – він показав на Самада, котрий знову збирався всістися в машину, – далі дороги нема.

Тоді Самад зібрав свій напівпаралізований батальйон і розпочав марш-кидок на вершину пагорба, шукаючи ту війну, про котру одного дня зможе розповісти своїм онукам так, як колись розповідали йому про подвиги його прадіда. Йти було важко, бо обабіч стежки, котрою вони поволі просувалися, рясніла купа вирв від колишніх бомбардувань. Повалені дерева довкола вистромляли в повітря імпотентні, приречені на вмирання корені – щоби пробратися вгору, доводилося розчищати дорогу багнетами російських карабінів.

– Ніби ми в пеклі! – бурчав племінник Гозана, п'яно дряпаючись на якийсь із повалених стовбурів. – Тут усе, ніби в пеклі!

– Пробачте його. Він так емоційно на все реагує, бо ще молодий. Але це правда. Адже ми – як би це сказати – ми *цього не прагнули*, лейтенанте Джонс, – мовив Гозан, котрому дали на хабар дві пари черевиків, щоби він мовчав про несподіване підвищення обох друзів у чині. – *Що нам з усім цим тепер робити!* – Він витирив з обличчя сльози, котрі текли трохи від алкоголю й трохи від розчулення. – Що нам робити? Ми мирні люди. Ми не хотіли воювати! Цей пагорб, знаєте, він колись був *мальовничим*. Квіти,

птахи, вони співали, розумієте? Ми люди Сходу. Чого нас мають зачіпати битви Заходу?

Цілком інстинктивно Арчі повернувся до Самада, очікуючи на одну з його промов, проте ще до того, як Гозан закінчив говорити, новоспечений капітан пришвидшив крок, а далі перейшов на біг, спонукаючи зробити те саме сп'янілих росіян, котрі поволі потрюхикали за ним з багнетами навпереваги. А Самад біг з такою швидкістю, що незабаром зник, завернувши за якусь перешкоду, неначе його ковтула ніч. Арчі ще кілька хвилин вагався, а потім рішуче вивільнився з чіпких обіймів Гозанового племінника (той саме починав розповідати історію про кубинську повію, з котрою запізнався в Амстердамі) і побіг у той бік, де востаннє бачив блиск срібного гудзика – якраз там гірська стежка робила черговий примхливий поворот.

– Капітане Ікбол! Зачекайте, капітане Ікбол!

Він біг, повторюючи цю фразу, розмахуючи ліхтарем, котрий вихоплював з п'єми ексцентричні антропоморфні тіні: ось чоловік, ось жінка на колінах, ось три собаки виють на місяць. Кілька разів Арчі помилково сприймав їх за справжніх істот.

– Ввімкніть ліхтарика! Ікбол! Капітане Ікбол! Жодної відповіді.

– Капітане Ікбол!

– Навіщо ти так мене називаєш? – почув він голос десь дуже близько праворуч. – Ти ж знаєш, що я ніякий не капітан?

– Ікбол? – ліхтар Арчі метнувся туди, звідки прозвучав голос, і висвітив Самада, котрий сидів на валуні, схопивши голову в руки.

– Нащо? Я ж знаю, що ти не ідіот, так? Отже, смію припустити, ти маєш знати, що насправді я *рядовий* Армії Його Величності.

– Ну, так. Але ми ж маємо тримати це в таємниці, ага? Це ж наше прикриття, і все таке.

– Прикриття? Хлопче... – Самад тихо розсміявся сам до себе, однак Арчі цей сміх видався зловісним. Самад підняв голову – його очі були налиті кров'ю і наповнені слізьми: —...як ти думаєш, що тут відбувається? Ми граємо в піратський абордаж?

– Ні, я лише... з тобою все гаразд, Семе? Ти зле виглядаєш.

Самад ледве чи усвідомлював, що він зле виглядає. Цього вечора він втер трохи білого порошку під кожну повіку. Морфій зробив його розум гострим, як ніж, а далі розтяв і залишив відкритим. Спершу це було високе яскраве відчуття, але коли порошок перестав діяти і звільнені ним думки шубовснули в баюру з алкоголем, Самад перетворився з героя на понурого п'яницю. Він ніби бачив своє відображення цього вечора, і воно було потворним. Він розумів, що відбувається: він бере участь у прощальній вечірці в одному з глухих закутків Європи, а йому *страшенно хочеться* на Схід. Подивився на свою мертво руку з п'ятьма непотрібними пальцями-придатками, на засмаглу до кольору шоколаду шкіру, заглянув у свій мозок, де товклися відлуння непотрібних розмов та кволі спонуки до смерті, й страшенно захотів стати знову тим чоловіком, яким був колись: ерудитом, красенем, шовкошкірим Самад ом Мія, таким гарним, що мати його ховала від сонячного проміння, посилала до найкращих вчителів і двічі на день натирала олією з льону.

– Семе? Семе? Ти паскудно виглядаєш, Семе. Ну, будь ласка... вони будуть тут за хвилину... Семе?

Ненависть до себе, як правило, спонукає перекинути злість на першого зустрічного. Самаду було ще важче, бо над ним стояв Арчі, дивився з увічливим співчуттям, водночас з острахом та гнівом, котрі мішалися на його невиразному, зовсім не пристосованому до таких складних емоцій обличчі.

– Не називай мене Семом, – загарчав він голосом, котрий Арчі не міг упізнати, – я тобі не англійський хлопчик з сусіднього двору. Мене звати Самад Мія Ікбол. Не Сем. Не Семмі. І – ради всього – не Самуель. Я *Самад*.

На Арчі ніби хто відро води вилив.

– Добре, у будь-якому разі, – Самад раптом заговорив офіційним тоном, бажаючи перервати емоційну сцену, – я радий, що ви опинилися тут, бо я хотів вам сказати, що я ні на що не годжуся,

лейтенанте Джонсе. Ви правильно сказали: я зле виглядаю. І я рішуче ні до чого не вдатний.

Він піднявся, але за мить знову повалився на свій валун.

– Вставай, – засичав крізь зуби Арчі, – вставай, та що з тобою трапилося?

– Це правда. З мене нічого путнього не буде, – сказав Самад, беручи в здорову руку пістолет, – але я тут надумав...

– Поклади його.

– Я задовбався жити, лейтенанте Джонс. Я не бачу майбутнього. Може, це вас здивує – кажуть, найкращий метод – вкласти дуло до рота, – але факт залишається. Я бачу попереду тільки...

– Поклади його!

–.. темряву. Я *нешасний каліка*, Джонсе. – Самад хитався з боку на бік, і пістолет весело танцював у його здоровій руці. – І моя віра так само скалічена, розумієте? Я нікому тепер не потрібен, навіть всесильному у своїй милості Аллаху. Що я робитиму, коли ця війна закінчиться, після війни, яка вже закінчилася, – що я тепер маю робити? Вертатися до Бенгалії? В Делі? Кому там потрібні такі англійці, як я? Їхати в Британію? Кому там потрібні індуси? Вони обіцяють нам у нагороду незалежність? Диявольська угода. Що мені тепер робити? Залишитися тут? Їхати кудись світ за очі? Може, якійсь лабораторії потрібні однорукі? На що я годжуся?

– Послухай, Семе... *ти поводишся, як дурень*.

– *Справді*! Оце ти мені кажеш, друже? – Самад сперся на камінь і знову встав, але не втримався на ногах і навалився на Арчі. – За один день я перетворив тебе із паршивого рядового на лейтенанта Британської армії, й оце така твоя вдячність? Оце так ти мені став у пригоді в годину скрути? Гозане! – гукнув він товстому власнику кав'ярні, котрий, жорстоко пітніючи, підтюпцем поспішав за солдатами, котрі саме вигулькнули з-за рогу скелі. – Гозане, мій мусульманський побратиме, заради Аллаха, скажи – хіба це правильно?

– Заткнись, – шикнув Арчі, – хочеш, щоб тебе всі почули? І опусти його нарешті.

Звідкись із темряви вигулькнула Самадова рука з пістолетом і обвилася довкола шиї Арчі – тепер обидві голови і рука сплелися у єдиних міцних обіймах.

– Для чого я годжуся, Джонсе? Якщо я не натисну цей курок, то що мене чекає далі? Я індус, індус-ренегат на службі у англійців, з пробитою довбаною рукою і без медалей, які можна показати вдома. – Він відпустив Арчі й схопив себе за лацкани.

– Та, ради всього святого, ось візьми, – сказав Арчі, відриваючи три медалі з власного кітеля і кидаючи їх Самадові, – в мене такого добра повно.

– А як щодо однієї маленької деталі? Ти усвідомлюєш, що ми дезертири? Глянь на нас збоку, друже. Наш командир загинув. А ми одягнули його уніформу і почали командувати офіцерами, котрі вищі за нас рангом. І в який спосіб? За допомогою *обману*. Хіба після цього нас не вважатимуть дезертирами?

– Війна закінчилася! І потім, ми ж намагалися зв'язатися з нашими.

– Намагалися? Ти так думаєш, мій друже Арчі? Справді? А може, ми просто сиділи кожен на своїй задниці і, як дезертири, ховалися у церкві, доки довкола валився світ і люди продовжували гинути на полях битв?

Зав'язалася невелика бійка, бо Арчі намагався вирвати в Самада пістолет – той навіть доволі боляче його копнув. Знизу хтось зтягнув «Татуйовану Лідію»: решта осіб з їхнього різношерстого загону вже вигулькнули з-за повороту й наближалися, зливаючись у сутінках в одну сіру масу.

– Так, давай тихо. І заспокойся, – сказав Арчі, відпускаючи Самада.

– Ми самозванці. Ренегати у формах інших людей. Хіба ми виконуємо свій обов'язок, Арчібальде? Виконуємо? Чесно? Я втягнув тебе в усю цю історію, Арчі, – ось через що мені справді шкода.

Правда полягає в тому, що це моя доля. Мені віддавна було так на роду написано.

О, Лідія! О, Лідія! Ви бачили Лідію?
Татуйоооооовану Лідію!

Самад байдуже вставив пістолет у рот і звів курок.
– Ікболе, послухай мене, – сказав Арчі, – коли ми їхали в нашому танку з капітаном, Роєм і всіма решта...

О, Лідія! О, королева тату!
На спині твоїй – битва під Ватерлоо!..

– Ти ж завжди намагався стати героєм і все таке, як і твій прадядько, як там його ім'я...

І креслять комети по спині свій шлях...

Самад витяг пістолет із рота.
– Його звали *Панде*, – сказав він, – то був мій *прадід*, – і знову засунув пістолет у рот.
– І от, ти маєш шанс, який просто дивиться на тебе. Ти ж не любиш запізнюватися на автобус, і ми не запізнимося, якщо все зробимо правильно. Так що не видурюйся тут.

А зверху наш прапор у всіх кольораааах,

Ти можеш навчитись багато від Лідії!

– Товаришу! Та що там, ради всього святого, сталося?!

Не помічений ними раніше життєрадісний росіянин вигулькнув у них із-за спини, з жахом зиркнувши на Самада, котрий тримав пістолет у роті, немов льодяник.

– Продуваю, – затинаючись від несподіванки, сказав Самад і витяг пістолет з рота.

– Це у них такі звичаї перед атакою, – пояснив Арчі, – в Бенгалії.

Війна, котру дванадцятьох чоловіків очікували знайти у величезному будинку на пагорбі, та війна, котру Самад мріяв привезти зі собою у глечичку й передати пізніше онукам як спогад своєї молодості, вже давно там не ночувала. Доктор Каліка повністю виправдовував своє ім'я: тихо сидів собі у м'якому кріслі перед вогнищем. Хворий. Закутаний у плед. Блідий. Худючий. На ньому не було жодної уніформи – тільки біла сорочка без комірця і зношені темні штани. Так, він був молодим, хіба трохи старше двадцяти п'яти, однак він не протестував і навіть не здригнувся, коли вони всі вломилися у його кімнату зі зброєю наготові. Збоку можна було подумати, що ці люди просто випадково зайшли в гості на симпатичну малу французьку ферму, хіба що проштрафилися, бо їх ніхто не запрошував, та ще й принесли за обідній стіл рушниці. Кімнату освітлювали тільки гасові лампи на підставках у формі жіночих фігурок – світло танцювало на стінах, на яких висіла серія з восьми картин, що зображали різні болгарські пейзажі. На п'ятій з них Самад упізнав їхню церкву, позначену маленьким мазком жовтавої фарби десь аж під обрієм. Картини висіли на рівних проміжках одна від одної і творили єдину панораму. Дев'ята картина, все ще не обрамлений, нудотний начерк у модерному стилі, стояла на мольберті, трохи ближче до каміна, й фарба на ній ще не до кінця висохла. Дванадцять дул націлилися на художника. І коли він

повернувся до них, по його обличчю стікало щось схоже на криваві сльози.

Самад ступив наперед. Він потримав у роті пістолет, й це додало йому мужності. Він спожив абсурдно велику дозу морфію, випав у пробиту морфієм діру, але вижив. «Людина ніколи не буває більш сильною, – думав Самад, підступаючи до доктора, – ніж тоді, коли приземлиться по той бік розпачу».

– Ви доктор Перре? – голосно спитав він, аж француз поморщився від його британського акценту й ще більше сліз потекло його щоками. Самад продовжував тримати його під прицілом.

– Так, я це він.

– Що це? Що у вас з очима? – запитав Самад.

– У мене діабетична ретинопатія, месьє.

– Що? – перепитав Самад, все ще не опускаючи пістолет і вирішивши не дати зіпсувати героїчний момент тривіальними медичними поясненнями.

– Це означає, що як мені не вколоти інсулін, то з мене починає виділятися кров, мій друже. Через очі. Проте це нітрохи не заважає моєму хобі, – і він жестом показав на картини довкола. – Картин має бути десять. Тоді вони утворять повну 180-градусну панораму. Але, здається, ви прийшли мене потурбувати? – він зітхнув і піднявся. – Ви збираєтеся розстріляти мене, мій друже?

– Я вам не друг.

– Та ні, я так і не думаю. Але ви справді прийшли мене вбити? На вигляд ви надто молоді, щоби мати подібний досвід, – далі він глянув на нашивки Самада. – Боже мій, ви так швидко просунулись у житті, капітане!

Самад незручно переступив з ноги на ногу і краєм ока побачив паніку в очах Арчі. Тоді поставив стопу трохи вперед і став міцніше.

– Не хочу набридати вам одним і тим самим, але... ви справді маєте намір мене вбити?

Самадова рука анітрохи не тремтіла, дуло пістолета не рухалося. Він може його вбити, він холоднокровно може його вбити. Самадові

для цього не потрібно ховатися в темряві чи прикриватися законами воєнного часу. Він міг його убити, і обоє це знали. Росіянин, побачивши в очах індуса небезпеку, ступив наперед:

– Пробачте, капітане.

Самад залишався незворушним і дивився на Доктора. Росіянин знову зробив крок.

– Ми не маємо наміру вас убивати, – сказав він, – нам наказано відвезти вас до Польщі.

– А там мене розстріляють?

– Там це вирішуватимуть відповідні органи. Доктор сміливо підняв голову, і його очі звузилися:

– Це всього лиш... це всього лиш річ, яку хоче знати кожна людина. Важливо, щоби їй про це сказали. Врешті, це проста вихованість. Людина хоче знати, загине вона чи її помилують.

– Там це вирішуватимуть відповідні органи, – повторив росіянин.

Самад встав у Доктора за спиною і приставив пістолет до його потилиці.

– Йди, – наказав він.

– Відповідні органи вирішуватимуть... хіба в мирний час цивілізовані закони не діють? – бурмотів доктор Каліка, коли дванадцяттеро чоловіків, націливши зброю йому в голову, виводили його з будинку.

Трохи пізніше тієї ж самої ночі всі вони спустилися з пагорба і, прикувавши наручниками доктора Каліку в джипі, почимчикували у кав'ярню.

– Ви в покер граєте? – весело запитав Ніколай у Самада й Арчі, коли вони зайшли до кімнати.

– Я в усе граю, – відповів Арчі.

– Краще було б спитати, – сказав Самад, вмощуючись за столом з кривою усмішкою, – чи добре я в нього граю.

– Так і ви граєте, капітане Ікболе?

– Я справжній майстер, – відповів Самад, – беручи запропоновану йому колоду і спритно тасуючи її однією рукою.

– Ага, – сказав Ніколай, наливаючи всім ще по трохи самбуки, – оскільки наш друг Ікбол такий упевнений у собі, то краще почати з чогось дрібного. Почнемо з цигарок, а там побачимо, куди нас заведе гра.

Гра завела їх від цигарок до медалей, потім до зброї, до радіостанцій, врешті – до джипів. До півночі Самад виграв три джипи, сім карабінів, чотирнадцять медалей, землю довкола хати Гозанової сестри, розписки на чотирьох коней, трьох курчат і качку.

– Мій друже, – сказав Ніколай Песоцький, щира теплота в голосі якого поступилася місцем схвильованій урочистості, – ти мушиш нам дати шанс відіграти наші речі. Ми не можемо все залишити у твоїх руках.

– Мені потрібен Доктор, – сказав Самад, вперто не дивлячись на Арчібальда Джонса, котрий сидів у своєму кріслі п'яний і з відкритим ротом, – міняю на Доктора всі речі, які виграв.

– Але ж навіщо він вам здався? – аж відкинувся на стільці здивований Ніколай. – Що ви з ним робитимете?

– Це вже мої справи. Я хочу забрати його нині вночі і прошу, щоби за мною не стежили і про цей випадок нікому не повідомляли.

Ніколай Песоцький глянув на свої руки, обвів поглядом стіл і глянув на руки знову. Далі сягнув у кишеню і кинув Самадові ключі.

Вийшовши назовні, Самад і Арчі знайшли у джипі доктора Каліку, котрий спав, поклавши голову на передню панель, завели мотор і рушили в темряву. Через тридцять миль доктор Каліка прокинувся і почув стишену розмову, котра стосувалася його майбутнього.

– Але навіщо? – сичав Арчі.

– Тому що, на мій погляд, ми повинні заплямувати руки кров'ю – в цьому вся проблема, розумієш? Це ніби вибавлення від гріхів. Хіба ти не можеш зрозуміти, Джонсе? Нас водили за носа всю війну, тебе і мене. Ми не спромоглися стати на бій з великим лихом, а тепер уже

надто пізно. Він наша остання можливість. Скажи мені: для чого була вся ця бійня?

– Не говори дурниць, – огризнувся Арчі, замість відповіді.

– Для того, щоби у майбутньому ми були *вільними*. Питання завжди стояло так: в якому світі ти хочеш рости своїх дітей? І ми нічого для цього не зробили. Тільки опинилися на моральному роздоріжжі.

– Послухай, я не розумію, що ти намагаєшся мені втовкмати, і знати про це не хочу, – кинув різко Арчі. – Давай-но залишимо оцього типа, – і він кивнув на ледве притомного Каліку, – у першій же казармі, на яку натрапимо, і підемо кожен своєю дорогою. Це єдине роздоріжжя, про яке я зараз думаю.

– Я нещодавно зрозумів, – провадив далі Самад, доки вони їхали миля за милю все тією ж пусткою, – що покоління насправді промовляють одне до одного, Джонсе. Вони не слідуєть одне за одним, бо життя – це не пряма лінія, як твердять хіроманти. Життя – це коло, і тому вони можуть промовляти до нас. Тому ти не можеш прочитати долю на руці, вона має стати твоїм досвідом, – Самад знову відчув, як морфій починає накачувати в нього інформацію – всі знання всесвіту, всі знання, котрі містилися на стінах, поставали перед ним у одному фантастичному прозорінні. – Ти знаєш, хто цей чоловік, Джонсе? – Самад схопив Доктора за загривок і силоміць повернув його голову до свого заднього сидіння. – Росіяни сказали мені. Він науковець, як і я, але в чому полягає його наука? Вирішувати, хто має народитися, ахто ні – розводити людей, наче курчат, і знищувати їх, якщо зразки вийшли не надто вдалими. Він хотів контролювати, диктувати майбутнє. Він хотів вивести нову расу людей, расу незнищених людей, котрі мали вижити навіть в останні дні цієї планети. Але таке не робиться у лабораторії. Таке треба робити, таке можна зробити лише, коли у тебе є віра! Рятує лише Аллах! Я не є релігійною людиною – я занадто слабкий для цього – але не настільки дурний, щоби заперечувати правду!

– А, отак, але ж ти казав – це ж ти казав, – *що ви цього не прагнули*. Тоді, на пагорбі, ти так говорив, – випалив Арчі, схвильований, що йому вдалося підловити Самада на суперечності, – а тому, тому, тому... тому, що як зроблене цим чоловіком – неважливо, чим він займався, – це, як ти сказав тоді, насправді наша проблема, проблема, як ти говорив, *Заходу?*

Залитий кривавими слізьми доктор Каліка, котрого Самад усе ще тримав за волосся, почав щось бубоніти своєю мовою.

– Вважай, бо ти йому голову скрутиш, – сказав Арчі.

– Та й що з того?! – заволав Самад на всю пустку довкола. – Такі люди, як він, вірять, що людські органи можна проектувати. Вони моляться науці про тіло, а не тому, хто його нам дав! Він нацист. І то найгіршого ґатунку.

– Але ж ти говорив, – торочив Арчі, намагаючись довести свою думку, – ти казав, що то не ваша війна. Що ви цього не хотіли. Якщо вже хтось і має у цьому джипі причини, щоби звести порахунки з цим божевільним бошем...

– Французом. Він француз.

– Гаразд, нехай француз. Так от, якщо вже хто і має за що з ним порухатися, то хіба я. Ми ж билися за англійське майбутнє. За Англію. Розумієш? – викрикував Арчі, напружуючи свій мозок, – за демократію там, недільні обіди і... і... прогулянки по пірсу, і сосиски, і вівсянку – за всі речі, які є *нашими*. Не *твоїми*.

– Ти маєш рацію, – сказав Самад. – Що?

– Саме *ти* і мусиш це зробити, Арчі.

– Я б краще випив какао!

– Джонсе, твоя доля дивиться тобі просто в обличчя, а ти у цей час шкурку ганяєш, – злісно розсміявся Самад, усе ще міцно тримаючи Доктора за волосся.

– Обережно! – гукнув Арчі, намагаючись дивитися на дорогу, хоча Самад крутнув шию полоненого, мало її не зламавши. – Послухай, я не кажу, що він не заслуговує смерті.

– Тоді зроби це. *Зроби це*.

– Але чому тобі так достобіса важливо, щоби це зробив я? Знаєш, я ніколи ще не убивав людей – ні в такий спосіб, ні в бою. Людину не можна убивати в машині... я цього не зроблю.

– Джонсе, це просто питання, що ти робитимеш, *коли настане твій час*. І воно дуже мене цікавить. Давай вважатимемо цю ніч перевіркою одного давнього переконання. Експериментом, якщо хочеш.

– Я не знаю, про що ти.

– Я хочу знати, що ти за людина, Джонсе. На що ти здатен. Джонсе, ти боягуз?

Арчі зненацька спинив джип.

– До біса, он як ти ставиш питання?

– Ти ні за що не борешся, Джонсе, – продовжував Самад, – ні за віру, ні за політику. Навіть за свою країну ти не борешся. Як твої кривні підкорили моїх – це якась довбана таємниця. Ти ж нуль без палички, хіба ні?

– Хто?

– І ще й ідіот на додачу. Що ти збираєшся розказати своїм дітям, коли вони запитають тебе, хто ти і що ти? Ти хіба знатимеш? І взагалі, хіба ти коли-небудь це знав?

– А ти хто такий, достобіса?

– Я Мусульманин, і Чоловік, і Син, і Віруючий. Я переживу останні дні.

– Ти довбаний пияцюра і ще... ще ти наркоман. Ти ж на порошку зараз, не?

– Я Мусульманин, і Чоловік, і Син, і Віруючий. Я переживу останні дні, – повторив Самад, наче мантру.

– Та що вся ця довбана фігня значить? – вигукнув Арчі й схопив загривок доктора Каліки. Потягнув його залите кров'ю обличчя до себе так, що їхні носи майже зіткнулися. – Ти, – прохрипів Арчі, – ти йдеш зі мною.

– Я б зробив це, мес'є, але... – і Доктор показав на свої прикуті до панелі руки.

Арчі відімкнув наручники іржавим ключем, випхав Доктора з машини і повів його у п'ятьму, геть від дороги, мітячи цівкою пістолета Мак П'єру Перре точно в основу черепа.

– Ти збираєшся вбити мене, хлопче? – запитав доктор Каліка, доки вони йшли.

– Схоже на те, не? – сказав Арчі.

– А можна попросити пощади?

– Якщо тобі так хочеться, – відказав Арчі, штовхаючи його вперед.

Через п'ять хвилин Самад, який залишився у джипі, почув постріл. Це змусило його зірватися на ноги. Забив комара, котрий кружляв довкола зап'ястка, шукаючи, де б смачніше вкусити. Піднявши голову, побачив, що Арчі повертається весь у крові й накульгуючи, то видимий, то невидимий, освітлений і знов ледве помітний у світлі автомобільних фар. Тепер він виглядав на свій ніжний вік, його біляве волосся, здавалось, палало, а кругле, як місяць, обличчя мало вираз, як у дитини, коли вона вперше бачить світ.

Самад 1984, 1857

Усе просто, як у грі в крикет: якій команді ти кричиш «браво»? Ти все ще озираєшся назад чи вже думаєш над тим, де ти є?

Норман Теббіт

6

Спокуси Самада Ікбола

Діти, Самад підчісіяв дітей, як підчісіяють інфекційні хвороби. Не те щоб усе було аж так погано – свої двоє були у нього бажані – наскільки діти взагалі можуть бути бажаними для чоловіка, – але він не підозрював, що так буде. Про це ніхто не попереджає – про те, що доведеться *знатися* на дітях.

Років сорок він мандрував собі життєвим автобаном і навіть не підозрював, що, наприклад, між роздовбаним устаткуванням придорожніх СТО жили покидьки суспільства – скиглячий і нудотний прошарок; він про них нічого не знав, і взагалі це його не обходило. А потім, десь посередині вісімдесятих, він заразився дітьми; дітьми інших людей, дітьми – друзями його дітей, і друзями друзів його дітей; і дітьми з дитячих програм на дитячому телебаченні. До 1984 року принаймні тридцять відсотків його соціального і культурного кола складалося з тих, кому менше дев'яти, – і це, врешті, призвело до його неминучої теперішньої ролі. Самад став батьком-вихователем.

За дивним законом симетрії, батько-вихователю – наче дзеркальне відображення батьківства взагалі. Все починається

невинно. Випадково. Ти раптом опиняєшся на щорічному Весняному Ярмарку з торбою бобів, допомагаєш із лотерейними квитками (бо симпатична рудоволоса вчителька музики тебе попросила), виграєш пляшку віскі (а всі шкільні лотереї підтасовані), і, ще не усвідомивши, куди тебе хилить, уже відвідуєш щотижневі шкільні збори, організовуєш концерти, обговорюєш плани щодо музичної частини, докладаєш власні гроші, щоб оновити воду в шкільному фонтані, – ти вже вплетений у школу, ти весь у ній. Рано чи пізно ти вже не просто висаджуєш свого малого з машини під шкільними воротами – ти входиш в ці ворота разом із ним.

– Опусту руку.

– Я не опущу руку.

– Опусту її, прошу тебе.

– Відчепись від мене.

– Самад, чому тобі так подобається мучити мене? Опусту.

– Я маю думку. Я маю право на свою думку. І вже ж я маю право на те, щоб її *висловити*.

– Маєш. Але навіщо тобі висловлювати її так часто?

Самад та Алсана сичали одне на одного, сидячи на батьківських зборах у середу, на початку липня вісімдесят четвертого року, і Алсана з усіх сил намагалася примусити чоловіка опустити його вперту ліву руку.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

**Зеді
СМІТ**

**Білі
ЗУБИ**

Примітки

1

Воєнізовані грецькі угруповання. *(Прим. перекл.)*

[Повернутися](#)